

ISSN 2307–4558 (print)
ISSN 2414–9489 (online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

Часопис засновано в 1993 році

№ 42

2024

Одеса
«АСТРОПРИНТ»
2024

У часописі представлено дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, англійської, болгарської, польської, китайської, російської, праслов'янської та праіндоіранської. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, методистам, викладачам, студентам.

The journal presents researches of topical issues in theoretical and applied linguistics based on material in different languages, namely Ukrainian, English, Bulgarian, Polish, Chinese, Russian, Proto-Slavonic, and Proto-Iranian. The publication addresses a wide circle of philologists, including scholars, teachers, trainers and students.

Головний редактор
Editor-in-Chief

Євгеній Миколайович СТЕПАНОВ
Ievgenii M. Stepanov

Заступники головного редактора
Deputy Editors-in-Chief

Олена Андріївна ВОЙЦЕВА і Тетяна Юрїївна КОВАЛЕВСЬКА
Olena A. Voytseva and Tetiana Yu. Kovalevska

Відповідальний секретар
Executive Secretary

Наталія Георгіївна АРЕФЬЄВА
Nataliia G. Arefieva

Редакційна колегія:

к. філол. н. А. М. Варинська (Україна), д. філол. н. Н. Вульф (Німеччина), д. філол. н. В. Л. Іващенко (Україна), д. філол. н. А. К. Ішанова (Казахстан), д. філол. н. А. К. Каїржанов (Казахстан), д. філол. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д. пед. н. М. Р. Кондубаєва (Казахстан), д. філол. н. Н. В. Кутуза (Україна), д. філол. н. Л. Ю. Мірзоева (Казахстан), д. філол. н. І. Б. Морозова (Україна), д. філософії (PhD). А. Т. Онгарбаєва (Казахстан), к. філол. н. А. І. Пенчева (Болгарія), д. пед. н. К. Ю. Протасова (Фінляндія), к. філол. н. Ш. І. Рамазанова (Туреччина), д. філол. н. Г. Хентшель (Німеччина), д. філол. н. Я. П. Целлер (Німеччина), д. філол. н. А. Чапіга (Польща), д. філол. н. Чжу Цзяньган (Китай), д. філол. н. О. В. Яковлева (Україна), д. філол. н. Г. С. Яроцька (Україна).

The Editorial Board:

Alla Varynska (Ukraine), Nadja Wulff (Germany), Victoria Ivashchenko (Ukraine), Asima Ishanova (Kazakhstan), Abai Kairzhanov (Kazakhstan), Nataliia Kondratenko (Ukraine), Mariyam Kondubaeva (Kazakhstan), Nataliia Kutuza (Ukraine), Leyla Mirzoyeva (Kazakhstan), Iryna Morozova (Ukraine), Aliya Ongarbayeva (Kazakhstan), Antoniia Pencheva (Bulgaria), Ekaterina Protassova (Finland), Shelale Ramazanova (Turkey), Gerd Hentschel (Germany), Jan Partick Zeller (Germany), Artur Czapiga (Poland), Zhu Jiangang (China), Olga Yakovleva (Ukraine), Galyna Yarotska (Ukraine).

Рецензенти:

Г. К. Аюпова, к. ф. н., доц. СХУ ім. Л. М. Гумільова (Казахстан); **Н. О. Бігунова**, д. ф. н., проф. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **М. Вьослер**, д. філософії (PhD), проф. Хунанського пед. ун-ту (КНР); **Гао Жунго**, д. ф. н., проф. Хунанського пед. ун-ту (КНР); **С. І. Георгієва**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **С. В. Дмитрієв**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **В. Г. Долгов**, д. ф. н., доц. БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **Д. А. Ігнатенко**, к. ф. н., проф. БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **О. О. Кон**, к. ф. н., доц., декан Південноукраїнського НПУ ім. К. Д. Ушинського (Україна); **Лі Цзинцзин**, к. психол. н., ст. викл. Хунанського пед. ун-ту (КНР); **О. М. Новак**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **Т. Д. Полиця**, к. філол. н., доц. Вінницького нац. медичного ун-ту (Україна); **Н. А. Сиздикбаєв**, к. ф. н., доц. Казахського ун-ту міжнародних відносин і світових мов ім. Абилай Хана (Казахстан); **О. В. Сирота**, к. ф. н., доц. БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **І. І. Степанченко**, д. ф. н., проф. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди (Україна); **С. І. Терехова**, д. ф. н., проф. Київського нац. лінгвістичного ун-ту (Україна); **Хе Бінці**, к. ф. н., декан ПМ Хунанського пед. ун-ту (КНР).

Технічний секретар / Technical Secretary: к. ф. н., доц. **О. В. Мальцева / Olha V. Maltseva**

ЗМІСТ**ПИТАННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА, ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА
І ЛІНГВОГЕОГРАФІЇ**

<i>Гаравалова И.</i> ЗА НЯКОИ ОСНОВНИ ЛЕКСЕМИ ОТ РЕЧАНСКАТА РОДНИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ	5
<i>Голотова І. О.</i> ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІЇ ПОЛЬСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ м. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО кінця ХХ — початку ХХІ ст.	14
<i>Степанов Є. М., Ван Чжунчжен.</i> СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ З КИТАЙСЬКОЇ МОВИ КУЛЬТУРНО НАВАНТАЖЕНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ ЮЙ ХУА «ЖИТИ» / «活着»)	21
<i>Яроцька Г. С., Бушув Д. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ СИМВОЛІВ І ТЕРМІНІВ СИСТЕМАМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ	28
<i>Pladi A. I.</i> RECONSTRUCTION OF PROTO-SLAVONIC VOCABULARY (SOME ADDITIONS TO ÈSSÂ AND SP)	34

ПИТАННЯ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

<i>Прісовська Г. Є., Іванова О. В.</i> ВИКОРИСТАННЯ GOOGLE WORKSPACE ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ	47
<i>Стоянова Д. Ф.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЖІНКА» В ОДЕСЬКОМУ СПИСКУ «ЖІНОЧОГО ЗБІРНИКА» ЙОСИФА БРАДАТОГО (РУКОПИС № 1/154 (38/64) ОНБ)	59
<i>Фатех Г. Є.</i> СОМАТИЧНІ ВИСЛОВИ ЯК МАРКЕРИ ФЕНОМЕНУ ТІЛЕСНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	68
<i>Хрустик Н. М.</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ФОРМОТВОРЕННЯ: СТРУКТУРНЕ РОЗМЕЖУВАННЯ ФОРМ ДОКОНАНОГО Й НЕДОКОНАНОГО ВИДУ У ДВОВИДОВИХ ДІЄСЛОВАХ	75

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Глуценко В. А.</i> «Диво його поезії: збірник статей, рецензій, відгуків». Харків : Майдан, 2022. 202 с.	81
--	----

СТОРІНКА ПАМ'ЯТІ

<i>Ареф'єва Н. Г.</i> ПАМ'ЯТІ АНАТОЛІЯ ЄВГЕНОВИЧА ІЛЛЯША (24.08.1939–3.10.2014) ..	88
--	----

CONTENTS

ISSUES OF COMPARATIVE HISTORICAL LINGUISTICS, TRANSLATION STUDIES AND LINGUOGEOGRAPHY

<i>Garavalova I.</i> ON SOME BASIC LEXEMES FROM THE RECHANE KINSHIP TERMINOLOGY	5
<i>Holotova I. O.</i> LOCAL PECULIARITIES OF THE ANTHROPNOMY OF THE POLISH COMMUNITY OF KHMELNYTSKYI AT THE END OF XX — EARLY XXI CENTURY ...	14
<i>Stepanov Ie. M., Wang Zhongzheng.</i> STRATEGIES FOR TRANSLATING CULTURALLY LOADED INFORMATION FROM CHINESE IN THE CONTEXT OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (BASED ON THE TRANSLATION OF YU HUA'S NOVEL „TO LIVE“ / „活着“)	21
<i>Iarotska G. S., Bushuiev D. V.</i> SPECIFIC FEATURES OF IDENTIFYING SPECIAL CHARACTERS AND TERMS BY MACHINE TRANSLATION SYSTEMS	28
<i>Iliadi A. I.</i> RECONSTRUCTION OF PROTO-SLAVONIC VOCABULARY (SOME ADDITIONS TO ESSÂ AND SP)	34

ISSUES OF PRAGMALINGUISTICS AND LINGUODIDACTICS

<i>Prisovska G. Ye., Ivanova O. V.</i> USING GOOGLE WORKSPACE TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE	47
<i>Stoianova D. F.</i> VERBALIZATION OF THE CONCEPT <i>WOMAN</i> IN THE ODESSA COPY OF THE “WOMEN'S COLLECTION” BY JOSIF BRADATI (MANUSCRIPT No. 1/154 (38/64), Odesa National Scientific Library)	59
<i>Fateh H. Ie.</i> SOMATIC EXPRESSIONS AS MARKERS OF THE PHENOMENON OF CORPOREALITY IN A LITERARY TEXT	68
<i>Khrustiyk N. M.</i> STRUCTURAL DISTINGUISHING THE PERFECT AND IMPERFECT FORMS IN TWO-ASPECT VERBS AS AN ACTIVE MODERN TREND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN WORD FORMATION	75

REVIEWS

<i>Glushchenko V. A.</i> (2022) <i>The wonder of his poetry</i> : collected articles, reviews, and comments [Dyvo ioho poezii: zbirnyk statei, retsenzii, vidhukiv], Maidan Publishers, Kharkiv, 2022, 202 p.	81
--	----

IN MEMORY

<i>Arefieva N. G.</i> IN MEMORY OF ANATOLII IEVHENOVYCH ILIASH (24.08.1939–3.10.2014)	88
---	----

ПИТАНИЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА, ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА І ЛІНГВОГЕОГРАФІЇ

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.325840

УДК 811.163.2'282

ГАРАВАЛОВА Іліяна,

Доктор, доцент в Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“, Българска академия на науките; бул. Шипченски проход, 52, бл. 17, София, 1113, България; тел.: +359899518754; e-mail: iliyana.garavalova@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1401-8095>

ЗА НЯКОИ ОСНОВНИ ЛЕКСЕМИ ОТ РЕЧАНСКАТА РОДНИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЯ

Анотация. Традиционно диалектите, намиращи се извън държавните граници на България, се определят като „смесени“. Причината за това е тяхната повлияност от официалния език на държавата, в границите на която се намират, или от разположени в съседство езици с важно значение за общността от религиозна, социална или др. гл. т. „Смесеният“ характер на териториалния говор проличава най-силно на лексикално равнище, тъй като лексикалната парадигма на диалекта е тази, която се променя най-бързо, защото е най-податлива на външни влияния, което позволява политически пристрастни, с превес на едни или други етнически, национални или религиозни тежнения, спекулации с етническата принадлежност на населението. Такова е положението и с диалекта на с. Речане, Призренско, разположено в областта Средска Жупа, Република Косово — на западната граница на българското езиково землище, който е *обект на анализ* в тази статия. Ето защо е от особена важност чрез изследване на архаичната базова лексика, откриваща се в него от синхронна гледна точка, да се *докаже* и на лексикално равнище принадлежността му към българския езиков континуум и по този начин да се *обосноват* направените *изводи* за местоположението на западната граница на езиковото ни землище. Именно това е *целта* на тази статия, чийто основен *предмет на изследване* са някои базисни термини от роднинската терминология. Акцентираща се върху диференциална лексика, отличаваща българския от останалите славянски езици, или върху думи с общославянско разпространение, съдържащи типично български фонетични специфики. Представеният анализ на лексикалната система на говора на с. Речане, Призренско, се прави въз основа на материал, лично събран от автора по време на провеждането на кандидатстудентски курсове по български език, литература, история и култура за българското малцинство там в периода 2015–2019 г.

Ключови думи: диалектология, лингвистична география, диалектна лексикология, речански диалект, роднинска терминология, български език, Косово.

Увод, свързан с постановката на проблема и свързани с него предишни изследвания. Роднинската терминология е неразделна част от най-архаичната лексика, неизменно стояща в основата на всички лингвистични проучвания с лексиколожка и лексикографска насоченост за съответния език. Това твърдение е валидно дори в по-голяма степен за диалектоложките изследвания, особено ако те се отнасят до така наречените „смесени“ говори. Причината за това е, че в т. нар. базисна лексика се откриват редица диференциращи белези, които категорично свидетелстват за етническата принадлежност на анализирания диалект. Ето защо обект на изследване в тази статия е роднинската терминология, характерна за говора на с. Речане, Призренско. Селището е разположено в областта Средска Жупа, Република Косово — на западната граница на българското езиково землище, а езикът му се определя не само от езиковедите, но и от самите речанци като „смесен“, защото, подобно на всички крайни северозападни български говори, намиращи се извън държавната ни граница и били част от СФРЮ в продължение на десетилетия, е повлиян най-вече от официалния за държавата сръбски език, както и, в по-голяма или по-малка степен, от някои разположени в съседство езици с важно значение за общността от религиозна, социална или др. гл. т. — в конкретния случай албански и турски. Несъмнено подобно определение напълно отговаря на истината, защото са реалност и задължителното изучаване на сръбски (в миналото) и бошняшки (сега), и засилващото се влияние на албанския език вследствие на все повече увеличаващата се имиграция на албанци в държавата Косово и в областта [13, с. 374–392; 14, с. 56–108]. При това напълно закономерно „смесеният“ характер на анализирания териториален говор проличава най-силно на лексикално равнище, тъй като именно то се променя най-бързо, защото е най-податливо на външни влияния. За съжаление, лексикалната парадигма е и най-репрезентативна за всеки говор от гледна точка на неспециалистите, което позволява политически пристрастни, с превес на едни или други етнически, национални или религиозни интереси, спекулации с етническата принадлежност на населението. Именно поради това, независимо че и от синхронна гледна точка местните хора се самоопределят като част от

българския етнос, а дори и най-съвременните изследвания върху речанския говор, проведени през последните години върху нов, събран на терен диалектен материал, недвусмислено доказват, че става дума за северозападнобългарски по своята същност диалект, носещ всички диагностициращи белези на нашия език (факт — категорично потвърждаващ неговата етническа принадлежност), в духа на лингвистичната традиция в Сърбия и Югославия от края на XIX век населението от региона продължава да се класифицира от определени политически и научни кръгове като сръбско, или в резултат от толерирането на „самоопределянето“ на появилите се след разпадането на Република Югославия нови самостоятелни държави в границите на славянския свят и към изследването на техните „микроезици“ — като македонско или дори бошнячко [13, с. 374–392; 14, с. 56–108].

Формулировка на целите. Ето защо целта на тази статия, чийто основен обект на анализ са някои основни термини от роднинската терминология, е чрез изследване на архаичната базова лексика, откриваща се в речанския говор от синхронна гледна точка, да бъдат приведени актуални убедителни доказателства и на лексикално равнище за неговата принадлежност към българския езиков континуум и по този начин да се определи местоположението на западната граница на езиковото ни землище, което е от особена важност за българската диалектология и разрешава до голяма степен продължаващия десетилетия езиков спор за етническата принадлежност на жупците [14]. При това се акцентира върху диференциалната лексика, отличаваща българския от останалите славянски езици, или върху думи с общославянско разпространение, съдържащи типично български фонетични специфики.

Изложение — представяне на основния материал от изследването. Регистрирането на подобни случаи в говора на с. Речане, Призренско, далеч не е рядкост, защото, както е добре известно, българската системата от роднински названия е от судански тип — най-сложната като описание система, при която почти за всеки роднина има конкретно название в зависимост от неговия пол, от връзките му с лицето, към което се определя, и от степента на отдалеченост от него [16, с. 7], и е изключително добре съхранена от синхронна гледна точка и в анализирания диалект, който пази редица архаични лексеми при роднинската терминология.

Изключение в това отношение не прави и семантичната парадигма на съществителните със значение 'баща' в говора на с. Речане, Призренско, които са основни за разглеждания дял от лексикалната система поради централната роля на бащината фигура в патриархалното българско семейство. За „смесения“ език на жупците са характерни редица лексеми с тази семантика — както общоупотребими, така и с ограничена употреба въз основа на териториален и социален признак (диалектни, жаргонни и бълболни названия). Най-разпространено от тях е съществителното *отец* (напр.: *Ау мѝшалла, мѝд ти ѝе отец. Тей отец нѝйгин ги прѝм, тей ѝн прѝм. Нѝ сум го отец видѝла, да нѝ сѝй у собѝта. Отец мѝй и ѝн брѝча.*), което е от домашен произход (от прасл. *atъsъ, стб. отъць 'баща, отец' [8, с. 960–961]). Макар че несъмнено се характеризира с общославянско разпространение, във фонетичния състав на анализираната дума в диалекта на с. Речане, Призренско, се наблюдава почти винаги (както личи и от приведените примери) наличието на типичния за българския език рефлекс *e* на старобългарската предна ерова гласна, докато отличителния за сръбския език облик *ѝтац* [8, с. 960–961] е регистриран само веднъж в събрания нов диалектен материал от региона, срв. *Ове, што прѝдѝже, ѝтац мѝй, ѝни нѝт брѝта са и свѝ са тѝмо у кѝча прѝко рѝку*. Поради албанското и турското влияние в региона и религиозната принадлежност на неговите жители от синхронна гледна точка към исляма относително висока фреквентност в речанския говор имат и редица производни от турското *baba* 'баща' [5, с. 23] съществителни (напр.: *Бѝбо, ѝтец, ѝтец. Бѝбо нѝтамо и ка на чѝрѝдак ли ѝтишѝл, дѝ ѝтишѝл. Мѝйѝе бѝба — тѝта или бѝба. Бѝбайка мѝй ѝе дѝктар и ѝн ме мѝлил за медиѝна, ѝа нѝчу. Од снѝйку ѝе бѝбайку.*), но не са редки и случаите, когато *бѝбо* се използва като звателна форма, докато като номинативна същият информатор употребява *отец* (напр.: *Нѝкой стѝр ѝтец рѝкол: „Да ѝмаш, сѝне, у свѝко сѝло по ѝѝна кѝча...“* „Рѝкол“ (синът): „Как да мѝгу ѝѝ, бѝбо, да нѝпраим по ѝѝна кѝча?“...). Рядко, но далеч не спорадично, в диалекта на с. Речане, Призренско, се регистрира и съществителното от домашен произход (от прасл. *bat-(i)-ja, умал. от *brat-(r)-ъ [5, с. 37]) със семантика 'родител, мъж по отношение на децата си', което е характерно за българския книжовен език — *баща*, срв.: *Код нас брѝт на бѝшта, на ѝтѝц га нѝси*. Важно в случая е да се подчертае, че анализираната лексема не е характерна за сръбската лексикална парадигма, където функционират думите *ѝтац* 'баща' и *баѝа* 'братко, братле', а *бѝшта* 'баща' се среща само в пословици от Дубровник [5, с. 37], поради което регистрирането на съществителното *баща* в речанската роднинска терминология се превръща в белег за етническата принадлежност на говора. Една от причините за ограничената употреба на анализираната дума вероятно е и навлизането под сръбско влияние на омонима *бѝшта* 'градина' [17, с. 9], чието разпространение в диалекта на с. Речане, Призренско, от синхронна гледна точка също е сравнително ограничено (напр.: *Али бѝшта на поле. Еве ресторѝн нѝш — тѝ ѝе двой бѝшта, ѝва го бѝшта унѝтра, дво ѝе дрѝга бѝшта, ѝва ѝспод ресторѝнта. А дво ѝе дрѝга бѝшта порѝд рѝка, а ѝе гѝре на унѝца, дво ѝе порѝд рѝка — бѝшта ѝе нѝполе у двѝр, у двѝр кад ѝе лѝпо врѝме.*) и кореспондира с широко разпространеното в българското езиково землище название *бѝлча* 'зеленчукова градина' (от тур. *bahçe* от перс. *bağ* 'лозе' [5, с. 36]). В диалекта на с. Речане, Призренско, се употребява и съществителното

име *тата* ‘баща’, както и производни от него (напр.: *Мийе баба* — *тата* или *баба*. *Млади, што са генерация, зовут „тата, мама“*. *Татко, затворите врата. Татко има. Татии, айди на кафа.*). Макар че тази домашна по произход (от прасл. *tātā *tāta от Ие. *tāt-) бълболна дума от детския говор се среща в сръбския език (срв. срхр. *та̀та, та̀ма, та̀мо* [11, с. 833–835]), тя е характерна и за редица български говори (в Оряхово; Севлиевско; Врачанско; Митровци, Монтанско; Свогенско; Елинпелинско; Софийско; Царибродско; Годечко; Пернишко; Трънско; Самоковско; Кюстендилско; Шатрово, Дупнишко; Бобошево; Благоевградско; обл. Граово [2]), а заедно със своите производни, възникнали като звателни форми: *татко, тате, тати* и *тато*, се среща в цялата българска езикова територия (напр.: *татъ* — Войнягово, Карловско; *тато* — Ихтиманско; *тату* — Банат; *тате / тати* — Провадийско; Търговишко; Беленско; Троянско; Русенско; Еленско и др. [2]). За да е пълна парадигмата на термините със семантика ‘баща’ в речанския говор следва да се отбележи, че, макар и рядко, там се регистрира и лексемата *пани* (напр.: *Она ѝе блиска до тебе, блиска ма̀ма и па̀ни и беше код вас, и ма па̀та за ку̀рс. А до̀ле ѝе ма̀мо, ма̀мо зовет, а от̀ца — па̀пи.*) — широко разпространена в славянските езици детска бълболна дума [9, с. 53].

Като название на жената, родител по отношение на децата си, в диалекта на с. Речане, Призренско, функционират две съществителни с домашен произход: *майка* (вероятно произлизащо от незасвидетелстваната форма *matъka (срв. *мати, матер*) чрез антиципация на мекоста *majtka и асимилаторно изпадане на t [7, с. 615–616]), във вариант с палатална съгласна k, и детската бълболна дума [7, с. 631] *мама* (напр.: *И ѝа сѹм нѐмала ма̀йку. Мо̀йа ми ѹмрела ѝа̀ку мла̀да ма̀йка. Тр̀ошак ѝма тез днѝ ма̀й ѝли па лѹмец, ма̀йко. Она мо̀ж да е нѐкек л’ѹта, мо̀ж да ѝма и мѐчечике по̀сле, ѝма кой ма̀йк’а ко̀е дѐте што бра̀ни и бо̀лее сѐди и чу̀ти. Ма̀ма ги ку̀пила за прѣжен ро̀жден дѐн. Матема̀тика, а нѐшто нѐ ти ѝе ѝа̀сно, мо̀ра ма̀ма да ги по̀каже. Ма̀ма ѝе ва̀жна.*), като и двете имена функционират както в българската, така и в сръбската лексикална система, което е напълно логично, предвид общославянското разпространение на анализирания лексикален корен.

Интересно е да се отбележи, че всички роднински термини със значение ‘баща’ и ‘майка’, изброени по-горе, в речанския говор се регистрират и като базисни лексеми в сложните названия със семантика ‘баба’ и ‘дядо’, срв.: *Стар̀ка и стар̀ ба̀бо код нас та̀ко. Стар̀ ба̀ба, ба̀бо мо̀же. Нѐ ѝе, и код нас ѝе ба̀ка — стар̀а ма̀йка, а ба̀бо — от̀ца.*

В роднинската лексикална парадигма на диалекта на с. Речане, Призренско, се регистрират и отделни названия със значение ‘баба’ и ‘дядо’. Така например е важно да се подчертае, че, въпреки възникналата омонимия, в речанския говор е напълно функционална типичната и за нормативния ни език лексема *баба* ‘стара жена; майка на някой от родителите’ (бълболна дума от детския говор, получена чрез удвояване, срв. бълг. *ба̀ба*; срхр. *ба̀ба*, слов. *baba*, рус. *баба* ‘жена от простолюдието; селянка’ и *бабушка*, чеш. *bába*, пол. *bába* ‘жена от простолюдието; селянка’ [5, с. 22–23]), която се употребява успоредно със съществителното със същата семантика *старка* (от прасл. *stargъ в стб. старъ образ. с наст. — *ка*, срв. в пол. *starka* [11, с. 432–433, 435]), срв.: *Мене ба̀ба ми прѝча, кой ѝде го̀ре но̀ча, вѝка, че му ѝскочи нѐкий дѹх ѝли што и че га пла̀ши. Ба̀ба, мо̀же ва̀ка и мо̀же стар̀ка, ѝсто ѝе, нѐма раз̀лика. Ба̀ба ѝе, ба̀ка ѝе стар̀ка. Од ма̀йка ма̀йка — ба̀ба. До̀к би́ла стар̀а жи́ва, стар̀ка ѝе, стар̀ка, ка̀ мене да ме оста̀йет, стар̀ка сѹм, мо̀рам да по̀дра ѝа ѝетр̀ва сѹм.*). Анализиранията два роднински термина имат относително еднаква фреквентност в речанския говор, като съществителното *ба̀ба* е част от названието и на един от регионалните фолклорни персонажи (напр.: *Ба̀ба Ро̀га. Стар̀а же́на, ѝма бе́ла ма̀рама и ха̀лина бе́ла. И ве́к ку̀ца пен̀джер. Ги но̀си у шу̀мата де́цата.*), докато названието *старка*, като типично за част от родопските говори (в Ерма река, Маданско; Златоградско; Забърдо, Асеновградско [2; 11, с. 435]) представлява важно доказателство в подкрепа на тезата за наличието на преселници от там в региона, а се среща и в други български диалекти (напр. в Самоковско; Трънско; Кондолово, Мичуринско [2]), но не и в сръбски език [18, с. 793]. Както личи от примерите, сръбското название на реалитета *ба̀ка* също се среща в говора на речанци, макар и само два пъти в новосъбрания материал, но то е типично и за някои други български говори (срв. *байка* ‘баба’ — Ново село, Видинско [2]).

Що се отнася до детската бълболна дума *на̀на*, която в българските говори означава ‘майка; леля, стринка’, но в сръбски има и семантика ‘баба’, в диалекта на с. Речане, Призренско, тя се среща със значение ‘бащина или майчина майка; стара жена’ спорадично (срв.: *Стар̀ка и стар̀ ба̀бо код нас та̀ко — на̀на — ба̀бо. На̀не и ба̀бо мо̀же.*), като много по-често съществителното се регистрира като наименование на растението ‘билка мента’, срв.: *Било̀кои ча̀йеве, на̀на ѝе ту̀й на̀. Че ти ску̀вам ѝй и сѹтра ма̀й на̀на — ча̀й.*, което е типично за прилепския говор и е заето в сръбски от български език [8, с. 487–488]. По тази своя особеност речанският говор се свързва с българските диалекти от областта Гора, където обаче, освен със значението ‘баба’, анализираниято име често се употребява и със семантика ‘майка’ (характерно за голяма част от западните българските говори, както и в някои селища в Родопите и др.), както и с Охридско, където е регистрирано съставното название *стара на̀на* ‘баба’, и с Девинско, където е отбелязан фонетичен вариант *на̀на* ‘баба’ (повече за семантиката на съществителното *на̀на* в границите на българската езикова територия вж. [1, с. 601]).

Макар и характеризиращ се с по-ниска фреквентност в сравнение с посочените по-горе свои синоними, в речанския говор се регистрира и роднинският термин с домашен произход (стб. *дѣдъ* [5,

с. 471–472]) *дядо* ‘бащин или майчин баща; стар човек’, срв.: *Дѣдо* — *отец от отца и от майку*., който тук запазва вокала си в краесловие, за разлика от сръбския език, където анализираното съществително завършва на съгласна, срв.: *дјед* [5, с. 472]. В представяната лексикална парадигма при образуване на роднинските термини със семантика ‘прародител’ се употребяват единствено съществителните *баба* и *дядо* (срв.: *прабаба* / *прабарка* и *прадеда*), явление, характерно не само за преобладаващата част от българските говори, но и за нормативния език.

Една значителна група лексеми, принадлежащи към роднинската терминология (включително и най-базисната), поради домашния си произход съвпадат в основната си форма в български и сръбски език и напълно закономерно се регистрират и в диалекта на с. Речане, Призренско, срв.: *брат* ‘син на едни и същи родители спрямо останалите им деца’ (от стб. *братръ*, *братъ* [5, с. 74]), *сестра* ‘дъщеря на едни и същи родители спрямо останалите им деца’ (от прасл. **sestrā* [10, с. 621]), *син* ‘мъжко чедо’ (от прасл. **synъ* [10, с. 654–655]), *зет* ‘мъж на дъщеря, сестра или близко роднинско момиче’ (от стб. *затъ* ‘годеник’ [5, с. 636–637]), *сват* ‘бащата на женен син или дъщеря спрямо родителите на снахата или зетя; роднина по сватовство; годечар, сватовник’ (от прасл. **svātъ* [10, с. 534–535]) и др. (напр.: *У Босн’у нѡ-вѣше крѣза ѡе, ѡмам сѣстру, ѡмам брата, ѡмам ѡди ѡнеѡга брата. Ове на млада брата кат се кат ѡжѡни било. А ѡен ми ѡе у Лудѡвѡи брата, ѡен ми ѡе у Сарайѡе, ѡен ми ѡе у Травник и тако. А знѡш штѡ сѡмо знѡм, на комѡ ѡтер, мѡре, сѣстра ми казалѡ. На мѡжа ми сѣстра дѡле рѣсторан ѡе пѡлен. А тѡмо сѣстра ми кѡжуѡ, у Мѡстър, гѡре, сѣстру ѡмам ѡа бѡлизу у Мѡстър. А мѡне снѡйка ми за сѡн ѡе бѡгарска. ѡен сѡн му бил у нѣмѡчко лѡ ѡе, шѡйѡцарско лѡ ѡе тѡмо, ѡнеѡ чѣрка уз дѣца, зѣтѡи свѣ дѡк дѡише. Ё, мѡлине от сѡна ми. Дѡ нѡпраиш, сѡне, по ѡнеѡ кѡча. Зѣт ми ѡе, от сѣстру мѡж, у пѣнзиѡа, и ѡна сѣкул’ ѡдѡ у пѣнзиѡа. Дѡ кѡже нѣѡѡга зѣт, сѣстрѡи мѡш. Аѡѡ, аѡѡ ѡде тѡйка, нѣ са дѡма ѡет, вѣк свѡт ми ѡѡ ѡе дѡма, бѡлѣе свѡт ми мѡж да ѡе дѡма.*). Тук следва да се отбележи, че съществителното име *син* в анализираната диалектна парадигма, както и в голяма част от българската езикова територия, функционира и като обръщение към женска рожба, срв.: *Затѡрѡна ѡе, сѡне* / обръщение към автора на статията /. От гледна точка на проблема за установяването на етническата принадлежност на речанци в този случай интерес представлява морфологическата парадигма на анализираните съществителни, която показва някои диференциални за българския език специфики.

Така например в диалекта на с. Речане, Призренско, се регистрират детерминирани форми на имената, срв.: *А ѡто чѣрка мѡ ѡе од брата и сѡнѡт че кѡже: те тѡ ми ѡе дѡишѡ, вѡка, ѡна бѡкла, сѡн штѡ ѡа нѡси*, а наличието на категорията неопределеност / определеност отличава българския език от всички останали славянски езици. Освен това тук е напълно съхранена бройната форма при всички съществителни от мъжки род [15], включително при тези за лица и, в частност, при роднинските названия (напр.: *Брата ми ѡе тѡй — младашѡ, трѡ сѣстре смо и двѡ брата. ѡмам и трѡ брата тѡмо. ѡмам трѡ брата и сѣстру — чѣтири, и сум ѡишѡ свѡѡа гѡѡина, сѣг сум ѡстѡрѣла — нѣма. Дѡ ѡмам чѣрки и двѡ сѡна.*). Нещо повече, в разглежданата диалектна парадигма не само се разграничават двете граматични субкатегории бройно и множествено число, но последователно е прокарана и разлика между формалните им показатели, срв. в мн. ч.: *Мѡжи ни са брата. Ама брата ѡмам. Нѣк са жѡви и здравѡ сѡнѡви. Сѡнѡи нѡ са дѡбре ѡѡѡ.* Следва също така да се акцентира върху факта, че анализът на новия диалектен материал категорично показва, че и от синхронна гледна точка в речанския говор с по-голяма фреквентност се характеризира плуралната форма *братя*, типична за преобладаващата част от българската диалектна територия и за книжовния български език, докато, макар че в анализираната парадигма се регистрира и формата *брач’а*, кореспондираща с *браћа* в сръбски език, примерите с дублетен изговор *т’ // т’’ // к’ // ч’ и д’ // д’’ // г’ // дж* се дължат на палатализационни промени на денталните съгласни (срв.: *Мѡжѡров ѡтѡѡи и ѡѡ смо брата. А дѡ ти са брата? А ѡмамо мѡѡе из ѡнеѡ кѡча дѡде, трѡѡѡ брата са тѡмо у бѡгарско, трѡѡѡ брата* и др.), развой, характерен не само за западнобългарските диалекти, но и за някои балкански, западнорупски и повечето тракийски говори [3, с. 163–164; 14, с. 84].

В плуралната парадигма на роднинските термини от женски род също се откриват някои диференциални за българския език черти. Такава е например появата при тях на окончание *-и*, което е типично за по-голямата част от българските диалекти, както и за книжовния ни език, докато единственото възможно в този случай в сръбски език е *-е* [19, с. 80]. Успоредната употреба на плуралните флексии *-е* и *-и* в парадигмата на многосричните съществителни имена от женски род в диалекта на с. Речане, Призренско (напр.: *Тѡѡе са бѡлизне, сѣстре са. ѡ сум се вратѡиѡа на жѡѡѡт да кѡжем на сѣстре. // ... ѡмам дѡ сѣстри у Бѡснѡ...* *ѡѡа штѡ ѡе и ѡѡ дѡѡѡ сѣстри са бѡлизне.*) ревизира обнародваните в Български диалектен атлас. Обобщаващ том. обобщени данни за региона, според които в крайните северозападни български говори в анализирания случай се регистрира единствено наличието на плурална флексия *-е* [4, с. 45].

Обликът на съществителното със значение ‘женско чедо’ в български език (*дъщеря* от стб. *дъштн*, род. п. *дъштѣ* [5, с. 467]) и в сръбски език (*кћѡи*, род. п. *кћѣре* [5, с. 467]) значително се различава. В диалекта на с. Речане, Призренско, се регистрира единствено формата *черка* (напр.: *А ѡди слѡѡѡѡѡ, мѡйка ѡе дѡма, чѣрка ѡе дѡма, свѡ са дѡма. Сѣг бѡиѡ ми чѣрка, ѡмам чѣрку ѡнеѡ уѡѡѡѡѡ у сѣло. Чѣрките, штѡ вѡѡаш да...*). Това може да се отдаде на „смесения“ характер на разглежда-

ния говор, в който на мястото на праславянското съчетание *kt' при еднакви фонетични условия се появява рефлекс ч(') // *шт* [14, с. 83]. Трябва да се има предвид обаче и фактът, че фонетичната промяна *kt' > ч(') е типична за повечето от крайните северозападни български говори, а *kt' > шч се среща още в Разложко, Самоковско, Костурско, Корчанско и в тракийските говори във вариант с *шт* [3, с. 213].

От особена важност за целта на изложението е това, че, както в цялото българско езиково землище, така и в речанския говор, се употребява синонимът на съществителните със семантика 'дете спрямо родителите си' *чедо* (от стб. чѣдо), като то се среща най-често като обръщение, срв.: *Мора йена да оче, дѣпунѣ туй вѣке, айде, чѣдо, айде. А кѣне, чѣдо?* Употребата на това съществително е силно ограничена в сръбския език, където то принадлежи по-скоро към „поетичната“ лексика [20, с. 302], а вместо него в разглеждания случай се предпочита думата *дете*. При това и последното име със семантика 'син или дъщеря' също се характеризира с общобългарско разпространение и е част от книжовната българска лексикална парадигма, поради което логично се регистрира и в речанския говор (напр.: *Дете ми ѝе у Приштина на школа. Оджа зѣма детето да љзе сѹнет, а чѣрку да љдаде у ѳне село горе, у Манастирица. Отец и майка, и дете пѳнела.*).

Направените нови теренни записи на диалекта на с. Речане, Призренско, показват, че в него със семантика 'син на син или дъщеря' се употребява единствено домашната по произход (от стб. внучкъ, внучка, внуча [5, с. 167]) лексема *внук* (... *унѹчики* од чѣрку туй ми сѹ. *Имеѣ двѣ унѹчики* от н'ѹу. *Че се ѳженет, че бѣнет и унѹчинки, пак че вѣдиш ка се жѣлет, кѹ... Имала чѣрка, снѹа, а чѣрка ѝе у ѳве и унѹци, и свѣ. Джѹлина унѹката. И внѹк ми да излѣзне да вѣди што ѝе стѹнало. Па ѳна бѣла забрѹвена тѹка деее, де са му внѹкове. Ева, с'ѹ че ти дѹдем да прѣбаш, тѹ, што от внѹка ѝе сѹвано...*). В анализираната диалектна парадигма тя се регистрира по-често с характерния и за сръбски език фонетичен вариант *унук* (срв.: срхр. ѹнук [5, с. 167]), но, за разлика от него, в речта на речанци ударението е винаги на втората сричка, а следва да се има предвид и фактът, че вокализацията на начално *в* > *у* е напълно обичайно явление в северозападните и част от югозападните говори, ограничени на изток от линията Видин — Браца — София — Дупница — Делчево — Щип — Скопие — Тетово [3, с. 177]. В подкрепа на тезата за българския произход на анализирания роднински термин е и това, че в речанския говор той нерядко се среща и в типичната за преобладаващата част от диалектите ни, както и за българския книжовен език, форма *внук*, а думата се регистрира и в членувана форма.

Част от домашната роднинска терминология, регистрирана в диалекта на с. Речане, Призренско, свидетелства за българската етническа принадлежност на региона чрез наличието в нея на вокал *ѹ* < *ъ*, *ь*, *ѿ*, *ѹ*, или чрез регистрирането на развой *ѹр* / *рѹ*, *ѹл* / *лѹ* на старобългарските сонантични *р* и *л*, диференциални белези на българската фонетична система, срв.: *свекѹр* и *свекѹрва* 'баща и майка на съпруга по отношение на снахата' (прасл. *svekrъ *svekry *svekrъve [10, с. 539]), *етѹрва* 'братова съпруга спрямо съпругите на останалите братя' (от прасл. *jetry [5, с. 514]) и др. (напр.: *Свекѹр ми дошол дома. Нѣ штела да дѹде свекѹрва... Мнѳго рѹдиле, свѣ свекѹрве, свѣ снѹѣе. Тѹк ѝе, па и ѳна че бѹде свекѹрва. ...ѹѹ ѹетѹрва сѹм. ... ѳна, од ѹетѹрва ми снѹѹка, и мѹж ѹ рѹди, и ѳна рѹди... На ѹетѹрѹу — ѳна вѹсока, млѹда што ѝе, вѹѳдино ѝе дете. Еве ѹена жѣна от ѹетѹрѹи на чѣрка тѹѹ жѣви пѹ дѹле.*). В речанския говор се регистрират и други рефлексии на старобългарските ерови и носови гласни, срв.: *Аха, свѣкар, тѹко и мѹ кѹжемо*. [14, с. 69–82], но това не е учудващо, предвид разнообразието от застъпници на тези фонemi в българските диалекти.

С оглед пълнотата и обективността на изследването следва да се спомене, че в един единствен ограничен по обем откъс от теренен запис (макар че с този конкретен информатор са записани и други разговори) бе регистриран характерният за сръбския език роднински термин *свѹстика* 'дovedена сестра' (срв.: *Муш што ѝе мѹѹ, мѹѹу сѣстру зѹве свѹстика. Сѣстра мѹа. Сѣстру — свѹстика. Али тѹ нѣму свѹстика, свѹстика код нас се кѹже. Он тѣбе зѣт, а тѹ нѣму свѹстика.*) вместо общобългарското *етѹрва*, което функционира с висока фреквентност в речанския говор. Именно в този кратък откъс е регистрирана и лексемата *нѹна* 'баба', за която стана дума по-горе. При това и в двата случая разглежданите думи се появяват при натрупване на термини — синоними поради желанието на говорещия да не остави никаква неяснота относно обясняваните роднинските взаимоотношения. Ето защо е напълно вероятно регистрирането им в новосъбрания диалектен материал от с. Речане, Призренско, да се дължи просто на опит за изясняване на семантиката на анализираните названия чрез език посредник, познат на участниците в комуникацията.

Общобългарското съществително име *снаха* (от прасл. *snъxъ [11, с. 238–239]) се регистрира в диалекта на с. Речане, Призренско, във вариант с изпадане на съгласна *х*, докато производният от него деминутив със значение 'жена на син, брат или близък роднина' се характеризира с появата на консонант *й* на нейно място (напр.: *Снѹа за стѹрога сѹна. Бере снѹа, пѹ ми прѹтила и ѳна. Она штѹ че нѹпраи, тѹа прѹва снѹа, нѹма че ни дѹнесе. Туй ѝе свѣ до снѹу. Дѹ сѹна ѳжѣнила и ѹѣну чѣрку ѹдала, двѣ снѹѹи ѹма. Има двѣ снѹѹе другѹ. А ѹмамо ѹѣну снѹѹку за ѹнѹка из Дѹлно Лѹбине. Туй ѝе снѹѹка от брѹта.*). При това и двете посочени по-горе явления са типични за българската фонетична парадигма, като елизията на съгласната *х* се среща в множество от диалектите, принадлежащи към езиковото ни землище, а появата на консонант *й* в разглежданата позиция е характерен

за голяма част от крайните северозападни български говори, за разположените максимално на юг крайни югозападни български диалекти (в Корчанско, Костурско, Воденско и Ениджевардарско), както и островно в Никополско и Плевенско [3, с. 192].

В границите на българската езикова територия разнообразието от терминологична лексика със семантика ‘чичо’ и ‘леля’ е особено голямо. В диалекта на с. Речане, Призренско, с най-висока фреквентност сред синонимите със семантика ‘бащина сестра; майчина сестра; по-възрастна жена’ се характеризира името от домашен произход *тѐтка* (вж. стб. *тетъка* [12, с. 15, 18]), словообразователен вариант на *тѐта* (напр.: *Тѐтка — сѐстра от майку, исто тѐтка сѐстра от отца. Брат’а, а сѐстре кат са — тетъка. Ево и овой, што ѝе бѐла кошул’а, от снайку у тетке сын ѝ ѝѐ. Йдиш ѝа кат сум ѝшла у школа ме учила от тетку... от тетку сын што ѝѐ. Тетку, вѝка, ѝа сум ти подстав маму у автобус.*). И двата роднински термина се характеризират с широко разпространение сред българските диалекти (срв.: *тѐта* — Ново село, Видинско; Чепино; Благоевградско; Банско; Бобошево; Влахи, Кресненско; Близнаци, Варненско; Кукуш; Куфалово, Солунско; Банат; Пиянец, Кюстендилско; Бургаско; Блелоградчишко; Мачуково, Гевгелийско; Бугариево, Гюмюрджинско; Дупнишко; Асеново, Никополско; Петричко; Поморийско; Преспанско; Разложко; Доспей, Самоковско; Санданско; Подлес, Силистренско; Сливнишко; Факия, Средецко; Велюса, Седларци, Струмишко; Тополовградско; Ямболско; *тѐтка* — Две могили, Беленско; Белоградчишко; Ягодово, Берковишко; Божина, Босилеградско; Бърдарски геран, Белослатинско; Врачанско; Годечко; Дупнишко; Етрополско; Кюстендилско; Ломско; Монтанско; Правенци, Новопазарско; Синитово, Пазарджишко; Пернишко; Пирдопско; Радомирско; Глоджево Разградско; Самоковско; Софийско; Трънско; Подгорица, Търговишко; областта Гора [1, с. 598; 2]), от където са навлезли и в художествената литература, макар и възприемани като народни. Следва специално да се акцентира върху наличието на успоредици между разглежданото явление от роднинската терминология в речанския диалект и в родопските говори, където анализираното съществително е регистрирано със същото значение ‘сестра на майката или бащата’, още едно свидетелство в подкрепа на тезата за наличието на преселници от там в областта Средска Жупа.

Характерният за повечето български диалекти и за книжовния език синоним *леля* ‘бащина сестра; майчина сестра; по-възрастна жена’ (от стб. *лѣлѣ* [7, с. 356]) също се употребява в говора на с. Речане, Призренско (напр.: *Како сте купиле, лѣл’о? Ова вѝка: „Зашто не нѣпрайш овой вѝке, лѣле, таратор вѝше?“*), макар и значително по-рядко. Този роднински термин се среща и в сръбски език, но само със значение ‘майчина сестра’ [7, с. 357].

Разнообразие в анализираната диалектна парадигма се среща и при роднинските термини със значение ‘чичо, брат на бащата по отношение на децата му; девер’. Приблизително с еднаква честота на употреба в нея се регистрират домашното по произход (от прасл. **stryjъкъ* [11, с. 499–500]) съществително *стрѝк*, което е типично за преобладаващата част от рупските говори, както и за някои балкански, мизийски и югозападни български диалекти, и се среща и в сръбски език (срв.: *стрѝко* [11, с. 501]) и названието от турски произход (без отбелязани успоредици в родопските говори, но обичайно за областта Гора, докато във Велинградско думата означава ‘батко’ [1, с. 598]) *хаджо* // *аджо* (напр.: *Стрѝката ѝе сын нѣгов. Брат од отца, отчѣв брат — стрѝца. Аджо ми ѝе тѝй — отец мой и он брача. Аджо, аджо ѝде тѝйка, нѣ са дѣма ѝѐт, вѣк свѣт ми ако ѝе дѣма, бѣлейе свѣт ми, мѣж да ѝе дѣма.*). Интерес в случая представлява опитът на един от информаторите да обясни защо в речанския говор има две думи със семантика ‘чичо’ (срв.: *Мѝе кажемо аджо, али ѝма и стрѝц исто. Начи стрѝц и аджо ѝе исто: аджо — граматѝчески сребски стрѝце, а нашѝенски аджо.*). Той е притеснителна илюстрация за дългогодишното манипулиране на родовата памет чрез редица политико-социални асимилационни стратегии, в резултат от които от синхронна гледна точка домашната дума се схваща вече като принадлежаща към изучавания в училище сръбски език, защото я има и там, т. е. като привнесена, и като вариант за разграничаване на „нашенската“ реч чуждата лексема се припознава като своя. Въпреки това обаче като роднински термин със значение ‘жена на чичо по отношение на братовите му деца; по-възрастна женена жена’ в диалекта на с. Речане, Призренско, се употребява само сродното с домашната дума, назоваваща чичото, име *стрѝна* (от прасл. **stryjъnā* (БЕР/ ВЕР 2013 : 501)), независимо че то също се използва и в сръбски език (напр.: *Стрѝна — женѣ на стрѝца. Стрѝна — жѣна от аджо. Ево ѝѐна стрѝна сум ги ѝа сѣ рѣ оперѝсала, двѣйеси и нѣзнам кѣл’ко ѝл’ѣде еура што оперѝсала сѣ рѣ тамо у Скопле.*).

В речанския говор е отбелязана и успоредна употреба на роднинските термини със семантика ‘вуйчо, майчин брат’ от български (прасл. **цѣъ*, срещащо се и в сръбски и хърв. *ујак*, *ујач* [5, с. 198–199]) и турски произход (от тур. *dayı* [5, с. 314]), подобна на посочената по-горе при названията на чичото (напр.: *Уйна ѝе жѣна от уйка. Уйка ѝе брат от майку. И они узеле да ме нѣсет: уйко Добой, тамо, звѣн, свѣ на свѣ стрѝне. Брат от майка — уйак. Чѣ креѝне уйна навечер, да ѝа прѣчекаш у ѝутро, ѝа прѣ ви пѣт. Уйне, каа, дѣ сед’а. Еве сум, рѣко, ти дѣ си, рѣко, уйне. Дѣйджо ми ѝе тѝй. Уйак, уйѣ, дѣйко и уйна кажемо.*). В анализирания случай отново става дума за паралелни термини, при които турската заемка е навлязла в говора поради възприемането на исляма, като същото явление е характерно и за областта Гора [1, с. 598], но за разлика от горанския, в речанския диалект българската дума не просто се пази все още, а се отличава с много по-висока фреквентност

от заемката, чиято употреба е по-скоро спорадична. Следва също така да се посочи, че домашната дума *вуйчо* има много широко, включително и нормативно, разпространение в границите на българското езиково землище, а фонетичният вариант *уйчо*, най-често употребяван в говора на с. Речане, Призренско, е типичен за множество различни по тип диалекти, принадлежащи към езиковата ни територия (напр., в Чепеларе, Асеновградско; Гоцеделчевско; Съчанли, Гюмюрджинско; Солища, Широка лъка, Девинско; Бадома, Торбалъкьой, Дедеагачко; Плевня, Драмско; Дупнишко; Подвис, Карнобатско; Глоджево, Кубратско; Кърджалийско; Бракница, Светлен, Поповско; Първомайско; Свиленградско; Смолянско; Висока, Зарово, Солунско; Бял извор, Старозагорско; Секавец, Сярсско; Търговищко; Хасковско; Шуменско; Еникьой, Узункюприйско и др. [2]), докато турската заемка *дайо* и нейните производни логично се характеризират със значително по-тясно разпространение главно в рупските говори (срв.: *дайо* — Велинградско; Дебърско; *дайко* // *дайчо* — Забърдо, Асеновградско; Драгиново, Нова махала, Велинградско; Вълкосел, Слащен, Гоцеделчевско; Устина, Пловдивско; Бабяк, Разложко; *дайчо* — Беден, Девинско; Доспат, Пещерско; *дайче* — Ловешко; *даче* — Торос, Луковитско; *дйчо* — Езеро, Новозагорско [2]).

Във връзка с анализираната част от парадигмата на роднинските термини е важно да се отбележи, че (както личи и от приведените по-горе примери) подобно на описания по-горе случай с названията на съпругата на чичото, и при начините за назоваване на съпругата на вуйчото речанци използват единствено производното от домашната лексема съществително, а по фонетичния облик на регистрираната с разглежданото значение дума *уйна* диалектът на с. Речане, Призренско, се свързва с говорите в Беленско; Белоградчишко; Белослатинско; Врачеш, Ботевградско; Брезнишко; Видинско; Врачанско; Великотърновско; Годечко; Горнооряховско; Добричко; Окорш, Дуловско; Дупнишко; Еленско; Гранитово, Елховско; Ихтиманско; Александрово, Казанлъшко; Глоджево, Тертер, Кубратско; Големаново, Милчина лъка, Кулско; Кюстендилско; Ломско; Беленци, Луковитско; Монтанско; Оряховско; Вишовград, Павликенско; Пернишко; Смолско, Пирдопско; Раковски, Пловдивско; Поповско; Върбица, Преславско; Червенци, Провадийско; Радомирско; Белица, Разложко; Банско; Пиргово, Русенско; Самоковско; Зарово, Солунско; Софийско; Факия, Средедецко; Старозагорско; Равнище, Тетевенско; Трънско; Дибич, Шуменско и др. [2]. Освен това, независимо че съществителното *стърка* не е чуждо за езика на речанци, то не се регистрира от синхронна гледна точка със семантика 'вуйна', както в Кайнарджа, Силистренско, и Горно Абланово, Беленско, или 'по-възрастна етърва', както в Мошино, Пернишко [2].

За парадигмата на роднинските названия на диалекта на с. Речане, Призренско, е характерно и присъствието на производно от *брат* (от стб. братъ, братъ [5, с. 74]) име *братанец* със семантика 'братовчед' (напр.: *Не, викамо мийе братанец, то ѝе... нѣ. Братанѣц ѝе син от сѣстра или брат.*), което се среща с такова значение още в редица говори, разположени в западната част на българското езиково землище (напр.: *братанец* — Кондофрей, Радомирско; *братанец* — Софийско; *братанец* — Чокмановци, Белослатинско; Туден, Годечко; *братанец* — Белица, Разложко; *братенче* ср. — Гранитово, Белоградчишко [2]), докато в сръбския език думата се появява в по-различен фонетичен вариант *братинац* [18, с. 45].

За речанския говор е характерен и роднинският термин *баджанак* 'всеки един от съпрузите на сестри', заемка от турски (от тур. *басапак* произв. от *бас* 'по-голяма сестра, кака' [5, с. 25]), най-често в съкратен вид *баджо*. Консонантният състав на думата е особеност, по която анализираната диалектна лексикална парадигма кореспондира с различни типове говори от цялата българска езикова територия (срв.: *баджанак* — в Дупнишко, Самоковско; Пернишко; Тетевенско; Ихтиманско; Петричко; Босилеградско; Ловешко; Кюстендилско; Софийско; Банат; Троянско; Плевенско; Еленско; Благоевградско; Годечко; Етрополско; Златоградско; Копривщица; Никополско; Царибродско; Пещерско; Белоградчишко; сръбските и крайните югозападни български говори от географската област Македония; *баджо* — Трънско; Софийско; Ихтиманско; Асеновградско; Плевенско; Самоковско; Смолянско [2]). В сръбския език лексемата функционира във фонетичния облик *бајанак*.

Роднинският термин *шурей* в диалекта на с. Речане, Призренско, е регистриран в два фонетични варианта (срв.: *Он ѝе шурек мой, брат на жѣна. Шѹрак ми ѝе он.*), характерни и за други български диалекти (срв.: *шѹра* — Кюстендилско; Годечко; Ихтиманско; Софийско; Самоковско; *шѹрек* — Белослатинско; Етрополско; Тетевенско; Ботевградско; Тръстеник, Плевенско; Милчина лъка, Кулско; Белоградчишко; Видинско; Гоцеделчевско; *шѹр'ак* — Слатина, Ловешко [2]). В сръбския език терминът се регистрира със варианти *шѹра*, *шѹрак* // *шѹр'ак* [18, с. 927].

Интерес от гледна точка на анализираната в статията проблематика представлява и съществителното име *калина*. То е от домашен произход (от прасл. **kālinā* [6, с. 170]) и основното му значение в българския книжовен език и неговите териториални говори (напр., във Великотърновско; Ловешко; Кръвеник, Севлиевско; Софийско; Дупнишко; Кюстендилско; Копривщица; Перушица; Карловско; Казанлъшко; Бургаско; Панагюрско; Смолско, Пирдопско и др.) е 'дърво с бели цветове и кичести червени плодове (*Viburnum*)', но на диалектно равнище може да служи също като название на други растителни видове с подобен външен вид (напр.: 'дърво и плод нар' — в Югозападна България; 'дърво офика и растението съсънка' — в Широка лъка, Смолянско; 'растението луковина' — в Трънско; 'божур'; 'глог' — в Шабанли, Гоцеделчевско и под. [2; 6, с. 168–169]). Според А. Брукнер чрез пре-

нос на това наименование в полето на роднинската терминология се появява омонимът със значение 'по млада зълва, която булката е заварила мома', защото различните по възраст зълви се наричат с имената на различни храсти или дървета. Тази хипотеза от съвременна гледна точка се възприема като неубедителна, за разлика от тезата на Ив. Гълъбов, че анализираният роднински термин е от първобългарски или печенежки произход, тъй като е близо до тюркското *кай(ы)н* — термин за родство по брак, който под облика **kalynini* е свързан с форми като *мамнини*, *бабинни*, *лелини* и така е образуван обликът *калина*, отъждествен със съответната славянска дума, назоваваща горепосочените растителни видове [6, с. 169–170]. В диалекта на с. Речане, Призренско, който пази редица архаични лексеми при роднинската терминология, е регистрирано съществителното име *калина* със значение 'по млада зълва, която булката е заварила мома', срв.: *Калина йа нѣтала нѣшта, мама йа вѣкала, али онѣ се йѣвила.*, като по този начин речанският говор кореспондира с редица диалекти, разположени в цялото българско езиково землище (напр.: 'по-малката зълва, която снахата е заварила мома' — в Силистренско; Кръвеник, Севлиево; Смолянско, Пирдопско; 'зълва; всяка жена, мъжова роднина' — в Копревщица; Перущица; Панагюрище; Карловско; Казанлъшко; Бургаско [2; 6, с. 169–170]). Макар разглежданото название да се използва за растения от различен вид в славянските езици, посоченият тук пренос на името за обозначаване на роднина от женски пол по мъжка линия е типично само за българския език [6, с. 168–170]. Ето защо функционирането му в речанската роднинска терминология също се превръща в белег за етническата принадлежност на говора.

Основни изводи. От анализа на роднинската терминология в диалекта на с. Речане, Призренско, ясно проличава, че той представлява изключителен интерес и от лексикална гледна точка, тъй като, независимо от съществуващото близко родство между българския и сръбския език, затрудняващо категоричното дефиниране на явленията като принадлежащи към българската или сръбската словна парадигма, в него се открива значително количество архаична диференциална българска лексика, както и думи, в чиито фонетичен състав и морфологична парадигма се регистрират някои от диагностициращите белези на нашия език, което потвърждава етническата принадлежност на анализираната диалектна система и на лексикално равнище. Освен това направеният преглед на роднинските названия показва, че дори и тези от тях, които имат диалектен характер, демонстрират успоредности с подобни лексеми от други краища на българския езиков континуум (нерядко източни) или с общобългарското название. Фактът, че представените в статията лексикални специфики на речанския говор кореспондират не само със западнобългарските диалекти, но и с родопските говори и североизтока на българската етническа територия, може да се разглежда като още един аргумент в подкрепа на тезата за наличието на преселници от Източна България, дошли в региона на един по-късен етап по времето на гонението на павликяните. Напълно е възможно обаче това преселение на хора, да е причина за запазването до наши дни на архаични черти, все още съхраняващи се в анализирания говор по времето на разглежданото събитие.

Литература

1. Антонова-Василева Л. Лексикосемантичната група на названия за лица в българските говори в Албания. 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология. София : Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. 2013. С. 597–605.
2. Архив за Българския диалектен речник към Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език при БАН.
3. Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Ч. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. (Авт. колектив). София : Труд, 2001. 538 с.
4. Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология (авт. колектив). София : Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2016. 247 с.
5. Български етимологичен речник. Т. 1. София : Изд. на БАН, 1971. 679 с.
6. Български етимологичен речник. Т. 2. София : Изд. на БАН, 1979. 740 с.
7. Български етимологичен речник. Т. 3. София : Изд. на БАН, 1986. 800 с.
8. Български етимологичен речник Т. 4. София : АИ „Проф. Марин Дринов“, 1995. 1003 с.
9. Български етимологичен речник Т. 5. София : АИ „Проф. Марин Дринов“, 1996. 860 с.
10. Български етимологичен речник Т. 6. София : АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002. 886 с.
11. Български етимологичен речник. Т. 7. София : АИ „Проф. Марин Дринов“, 2010. 973 с.
12. Български етимологичен речник. Т. 8. София : АИ „Проф. Марин Дринов“, 2017. 884 с.
13. Гаравалова И. Съвременната езикова ситуация в областта Средска Жупа, Р. Косово. „Българският език — исторически и съвременни аспекти“. Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов. София : ИБЕ „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН. 2020. С. 374–392.
14. Гаравалова И. Нови данни за фонетичната система на с. Речане, Призренско. Известия на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“. 2021. № 34. С. 56–108.
15. Гаравалова И. Бройна форма в говора на с. Речане, Призренско. Сб. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2021 година). Т. 1. София : Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021. С. 126–133.
16. Георгиева Цв. Родството и роднинските названия в българския език (семантика и лексикографско представяне). София : Изд. „Авангард прима“, 2016. 214 с.

17. Игов А. Сърбохърватско-български речник. София : Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1959. 600 с.
18. Караџић В. Српски рјечник (1818). Београд : Просвета — Нолит, 1987. 620 с.
19. Клајн Ив., Шипка М. Велики речник страних речи и израза. Треће допуњено и исправљено издање. Нови Сад : Прометеј, 2008. 1681 с.
20. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Kniga prva A–J. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti, 1971. 788 s.

References

1. Antonova-Vasileva, L. (2013), “Lexico Semantic group of names for persons in Bulgarian dialects in Albania”, *70 years of Bulgarian academic lexicography. Papers from the Sixth National Conference with International Participation on Lexicography and Lexicology* [“Leksikosemantichnata grupa na nazvania za litsa v balgarskite govori v Albania”, *70 godini balgarska akademichna leksikografia. Dokladi ot Shestata natsionalna konferentsia s mezhdunarodno uchastie po leksikografia i leksikologia*], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, pp. 597–605.
2. *Archive for the Bulgarian Dialect Dictionary at the Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography at the Institute of Bulgarian Language at the Bulgarian Academy of Sciences* [Arhiv za Balgarski dialektlen rechnik kam Sektsiyata po balgarska dialektologiya i lingvistichna geografiya kam Institutata za balgarski ezik pri BAN].
3. *Atlas of Bulgarian Dialects. Generalising volume. I–III. Phonetics. Accentuation. Lexicology* (2001) [Balgarski dialektlen atlas. Obobshtavasht tom. Ch. I–III. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika], Publishing house “Trud”, Sofia, 538 p.
4. *Atlas of Bulgarian Dialects. Generalising volume. IV. Morphology* (2016) [Balgarski dialektlen atlas. OT. IV. Morfologia], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, 247 p.
5. *Bulgarian Etymological Dictionary* (1971) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press, Sofia, Vol. 1, 679 p.
6. *Bulgarian Etymological Dictionary* (1979) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press, Sofia, Vol. 2, 740 p.
7. *Bulgarian Etymological Dictionary* (1986) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press, Sofia, Vol. 3, 800 p.
8. *Bulgarian Etymological Dictionary* (1995) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, Vol. 4, 1003 p.
9. *Bulgarian Etymological Dictionary* (1996) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, Vol. 5, 860 p.
10. *Bulgarian Etymological Dictionary* (2002) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, Vol. 6, 868 p.
11. *Bulgarian Etymological Dictionary* (2010) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, Vol. 7, 973 p.
12. *Bulgarian Etymological Dictionary* (2017) [Balgarski etimologichen rechnik], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, Vol. 8, 884 p.
13. Garavalova, I. (2020), “The modern linguistic situation in the area of Sredska Jupa R. Kosovo”, *The Bulgarian Language — Historical and Contemporary Aspects : Collection in Honor of the 140th Anniversary of the Birth of Academician Stefan Mladenov* [“Savremennata ezikova situatsia v oblastta Sredska Zhupa, R. Kosovo”, *Balgarskiyat ezik — istoricheski i savremenni aspekti : Sbornik v chest na 140 godini ot rozhdenieto na akad. Stefan Mladenov*], IBL “Prof. L. Andreychin”, Sofia, pp. 374–392.
14. Garavalova, I. (2021), “New data for the phonetic system of Rechane village, Prizren region”, *Announcements of the Institute of Bulgarian Language “Prof. L. Andreychin* [“Novi dannii za fonetichnata sistema na s. Rechane, Prizrensko”, *Izvestia na Institutata za balgarski ezik “Prof. L. Andreychin*], Volume 34, pp. 56–108.
15. Garavalova, I. (2021), “Numeric plural form in the speech of Rechane village, Prizren region”, *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 2021)* [“Broyna forma v govora na s. Rechane, Prizrensko”, *Sb. Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Institutata za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 2021 godina)*], BAS Academic Press “Marin Drinov”, Sofia, Vol. 1, pp. 126–133.
16. Georgieva, Tsv. (2016), *Kinship and kinship names in the Bulgarian language (semantics and lexicographical representation)* [Rodstvoto i rodninskite nazvania v balgarskia ezik (semantika i leksikografsko predstaviane)], Publishing house „Avangard prima“, Sofia, 214 p.
17. Igov, A. (1959), *Serbo-Croatian — Bulgarian dictionary* [Sarboharvatsko-balgarski rechnik], State Publishing House „Nauka i izkustvo“, Sofia, 600 p.
18. Karadžić, V. (1987), *Serbian dictionary (1818)* [Srpski rječnik (1818)] Prosveta — Nolit Publishing, Beograd, 620 p.
19. Klajn, Iv., Šipka, M. (2008), *A large dictionary of foreign words and expressions*, 3rd amended and corrected ed. [Veliki rečnik stranih reči i izraza, Treće dopunjeno i ispravljeno izdanje], Prometej Publishing house, Novi Sad, 1681 s.
20. Skok, P. (1971), *Etymological dictionary of the Serbian or Croatian language*, Book 1 : A–J [Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Kniga prva : A–J], Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti, Zagreb, 788 p.

Iliyana GARAVALOVA,

PhD, Associate Professor at the Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography of the Institute for Bulgarian Language “Prof. L. Andreychin” — Bulgarian Academy of Sciences; 52 Shipchenski prohod Blvd, Bl. 17, Sofia, 1113, Bulgaria; tel.: +359899518754; e-mail: iliyana.garavalova@gmail.com; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1401-8095>

ON SOME BASIC LEXEMES FROM THE RECHANE KINSHIP TERMINOLOGY

Summary. Traditionally, the dialects located outside our state borders are defined as “mixed” dialects. The reason for this is that they are influenced by the official language of the country within which borders they are located, or by neighboring languages of important significance to the community from a religious, social or other point of view. The “mixed” character of the territorial speech is most noticeable at the lexical level, since the lexical paradigm of the dialect is the one that changes the fastest, because it is most susceptible to external influences, which allows politically biased speculations, with a predominance of one or another ethnic, national or religious nature, about the ethnicity of the population. Such is the situation with the dialect of the village of Rechane, Prizren region, located in the Sredska Zhupa district, Republic of Kosovo — on the western border of the Bulgarian linguistic territory, which is the **object** of analysis in this article. That is why it is of particular importance, through the study of the archaic base lexicon found in the Rechanian speech from a synchronic point of view, to **prove** at the lexical level its belonging to the Bulgarian language continuum and thus substantiate the **conclusions** made about the location of the western border of our linguistic territory. This is precisely the **purpose** of this article, the main **subject** of study of which are some basic terms of kinship terminology. Emphasis is placed on differential vocabulary, distinguishing Bulgarian from other Slavic languages, or on words with a pan-Slavic distribution, containing typically Bulgarian phonetic specifics. The presented analysis of the lexical system of the speech of the village of Rechane, Prizren region, is based on material personally collected by the author during the conduct of undergraduate courses in Bulgarian language, literature, history and culture for the Bulgarian minority there in the period 2015–2019.

Key words: dialectology, linguistic geography, dialect lexicology, Rechanian dialect, kinship terminology, Bulgarian language, Kosovo.

Статтю отримано 21.10.2024 р.

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.315604

УДК 811.161.2.06(477.43)

ГОЛОТОВА Ірина Олександрівна,

молодший науковий співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України; вул. Грушевського, 4, Київ, 010001, Україна; тел. +380973643921; e-mail: rina.logos@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6721-1991>

ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІЇ ПОЛЬСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ М. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Анотація. Актуальність статті зумовлена потребою дослідження антропонімії меншості національних спільнот України. Ця стаття є першою спробою дослідження особливостей антропонімії польської громади міста Хмельницького наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. **Метою** дослідження є аналіз основних особливостей антропонімії польської громади міста Хмельницького за 30 років: у 1991–2020 роках. Цей аналіз передбачає порівняння кількісного та якісного складу особових імен, даних новонародженим у польській громаді Хмельницького в цей період, а також визначення частотності надання певних імен. **Об’єктом** вивчення стала персональна система іменування новонароджених у відібраному матеріалі — записах у свідоцтвах про хрещення дітей. Ці записи було надано двома католицькими храмами міста Хмельницького: в одному костелі за 1991–2019 рр., у другому — за 1997–2020 рр. **Предметом** дослідження в роботі визначено специфічні характеристики антропонімії сучасного молодого покоління етнічних поляків міста Хмельницького: тих, хто народився у період з 1991 до 2020 рр. включно. **Методологія** дослідження охоплює метод хронологічних розрізів, порівняльний метод та соціолінгвістичну реконструкцію. **Результати** дослідження можуть бути застосовані для подальших досліджень антропонімії мешканців України та персональних систем найменування національних спільнот України.

Ключові слова: українська мова, антропонім, ономастика, власне ім’я, особові імена, міжмовні контакти, мовна спільнота, польська етнічна громада Хмельницького.

Постановка наукової проблеми. Антропонімія поляків міста Хмельницького ще не була об’єктом спеціального лінгвістичного дослідження. У контексті відродження етнонаціональних спільнот України та виникнення нової української ідентичності викликають інтерес теми, пов’язані з формуванням мовного ландшафту поліетнічного середовища, способів репрезентації етнічної та мовної ідентичності представників меншинних спільнот, антропонімії меншинних спільнот та ін. Зважаючи

на тривалу історію українсько-польських історичних, культурних та мовних взаємин і побутування польської спільноти в Україні потребують вивчення питання міжкультурної комунікації, трансформації ідентичності поляків у сучасній Україні, ономастики українсько-польського пограниччя й ареалу колишнього «мазурського поясу». Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення особливостей іменника меншинних спільнот в Україні.

Аналіз попередніх досліджень. Вивчення регіональних особливостей сучасного українського іменника ставало предметом дослідження багатьох українських учених, зокрема: Т. Буги (іменник Центральної Донеччини) [2]; О. Горобець (динаміка особових імен м. Хмельницького) [3]; Л. Кравченко та А. Борисюк (динаміка іменника села Городок Камінь-Каширського району Волинської обл.) [4]; О. Медведєвої (система особових імен українського Придунав'я) [5]; Н. Свистун (динаміка особових імен м. Тернополя) [6]; О. Черноус (іменник м. Кіровограда) [7]; І. Шолі (іменник м. Ужгорода) [8] та ін. Українсько-польські зв'язки в антропонімії ставали предметом зацікавлення О. Баранівської [1] та І. Митнік [9]. Як слушно зауважують Л. Кравченко та А. Борисюк, «функціонування власних імен залежить не тільки від мовних законів, але й від різних позамовних чинників — соціально-історичних, культурних, правових. Суспільні зміни найчастіше відбиваються на особових іменах людей» [4, с. 265]. За твердженням І. Митнік, імена зазвичай перебували на першому місці в антропонімній формулі, нерідко виконуючи функцію єдиного елементу ідентифікації [9, с. 19]. За спостереженнями О. Горобець, в антропонімії українців і поляків м. Хмельницького 1905 р. траплялися імена, властиві лише українцям, імена, характерні лише для поляків та імена, притаманні як українцям, так і полякам [3, с. 121].

Формулювання завдань. Пропонована стаття є першою спробою дослідження особливостей антропонімії польської спільноти м. Хмельницького кінця ХХ — початку ХХІ ст. Дослідження локальних особливостей сучасної антропонімії поляків м. Хмельницького вирішує низку теоретичних і практичних питань, пов'язаних із формуванням іменника меншинних спільнот України та вивченням особливостей сучасного іменника України на регіональному рівні. Метою статті є аналіз основних особливостей антропонімії польської громади міста Хмельницького за 30 років: у 1991–2020 роках. Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань: порівняти кількісний і якісний склад особових імен; виокремити частотні десятки особових імен, наданих новонародженим у кожному з двох обраних римо-католицьких костелів м. Хмельницького: Святої Ганни (костел 1) і Непорочного Серця Святої Діви Марії (костел 2); визначити основні особливості структури іменника польської спільноти міста. Об'єктом дослідження є персональна система іменування новонароджених у відібраному матеріалі — записах у свідоцтвах про хрещення дітей. Записи було надано двома католицькими храмами: в першому костелі за 1991–2019 рр., у другому — за 1997–2020 рр. Предметом дослідження в роботі визначено специфічні характеристики антропонімії сучасного молодого покоління етнічних поляків міста Хмельницького: тих, хто народився у період з 1991 до 2020 рр. включно. **Методологія** дослідження включає метод хронологічних розрізів, порівняльний метод та соціолінгвістичну реконструкцію.

Виклад основного матеріалу. Обираючи римо-католицькі костели для зіставлення особових імен представників польської спільноти м. Хмельницького, ми послуговувалися історичним, територіальним і мовним критеріями. За історичним критерієм, костел Св. Ганни є найстарішим, а костел Непорочного Серця Св. Діви Марії — найновішим римо-католицьким храмом у м. Хмельницькому. За територіальним критерієм, костел Св. Ганни розташований у місці компактного, а Непорочного Серця Св. Діви Марії — у місці дисперсного проживання польської спільноти м. Хмельницького. Мовний критерій виявляється в тому, що прихожани храму Св. Ганни в повсякденному житті послуговуються, здебільшого, російською та польською мовами, а прихожани храму Непорочного Серця Св. Діви Марії — українською мовою. Вагому роль відіграє національність священнослужителів. Священники костелу Св. Ганни є поляками, а Непорочного Серця Св. Діви Марії — українцями, що має вплив на творення та побутування в комунікативній практиці фонетичних варіантів імен.

Застосовуючи методику виокремлення частотних і нечастотних імен, увесь зібраний матеріал поділяємо на два зрізи, що відповідають двом костелам, у яких зафіксовано імена: 1991–2019 — костел Св. Ганни (1) — та 1997–2020 рр. — костел Непорочного Серця Св. Діви Марії (2). Співставляючи частоту вживання певних імен, склад частотних десятків і репертуар рідковживаних імен, ми виокремлюємо та характеризуємо основні особливості антропонімії поляків м. Хмельницького, народжених у 1991–2020 рр.

На зрізі народжених у 1991–2019 рр. хлопчиків у костелі 1 зафіксовано 105 однокомпонентних і 38 двокомпонентних імен. До частотного десятка чоловічих імен костелу 1 зараховуємо антропоніми: *Олександр* (6,6 %), *Владислав* (6,3 %), *Андрій* (5,4 %), *Дмитро* (5,1 %), *Максим* (4,8 %), *Денис* (4,3 %), *Вадим* (3,8 %), *Артем* (3,4 %), *Богдан* (3,4 %), *Ярослав* (3,4 %). До високочастотних належать імена: *Віталій* (2,6 %), *Олег* (2,5 %), *Роман* (2,4 %), *Володимир* (2,3 %), *Сергій* (2,1 %), *Ілля* (1,9 %), *Павло* (1,8 %), *Назар* / *Назарій* (1,8 %), *Артур* (1,75 %), *Ростислав* (1,7 %), *В'ячеслав* (1,6 %), *Давид* (1,5 %), *Іван* (1,5 %), *Євген* / *Євгеній* (1,5 %), *Данило* і різні варіанти (1,4 %), *Віктор* (1,1 %), *Микита* (*Нікіта*) (1,1 %), *Матвій* (1,1 %). Середню частотність мають

антропоніми: *Антон, Костянтин, Михайло* (1 %), *Ігор, Марк / Марек, Руслан, Юрій, Ян* (0,9 %). До низькочастотних зараховуємо: *Валентин, Валерій, Олексій, Станіслав, Тимофій* (0,7 %), *Арсен, Кирило, Микола, Мирослав* (0,5 %), *Анатолій, Святослав* (0,4 %), *Гліб, Дамир, Едуард, Макар* (0,4 %), *Адам, Адриан, Петро, Стефан / Степан, Тарас, Тимур* (0,3 %), *Борис, Василь, Ёгор, Захар / Захарій, Леонід* (0,2 %), *Лук'ян* у записі *Лук'ян* (0,2 %), *Любомир, Людвіг, Максиміліан* у записі *Максимільян* (0,2 %), *Мар'ян* у записі *Мар'ян* (0,2 %), *Мирон, Орест, Остап, Роберт* (0,2 %). Групу одиничних становлять такі імена: *Августин, Авдій, Авраам, Богодар, Геннадій, Георгій, Григорій, Даніслав, Дем'ян (Дем'ян), Ёремій, Ёфрем, Ісая, Йосиф, Крістіан, Мілан, Никифор (Нікіфор), Олесь, Радомір (Радмір), Ринат, Савелій, Самуїл, Світозар (Светозар), Тадей, Устим, Фелікс, Юлій, Яків, Яромир* та іноземні *Габріель, Джованні, Івар, Ставрас і Юсуббува*. Як бачимо, основу чоловічого іменника новонароджених 1991–2019 рр. костелу 1 становлять традиційні українські християнські імена. Вагомою є частка слов'янських імен, окремі з яких: *Володимир, Вячеслав* — мають високу частотність. Рідковживаними є традиційні українські: *Григорій, Дем'ян, Ёфрем, Лук'ян, Мирон, Никифор*, слов'янські: *Богодар, Даніслав, Мілан, Радмір, Світозар, Яромир*; біблійні: *Авраам, Ісая, Йосиф, Самуїл, Яків*; імена польської традиції: *Людвіг, Фелікс* — та іноземні: *Габріель, Джованні, Івар, Юсуббува*.

Розгалужену периферію пояснюємо тенденцією до вибору незвичних імен, що панує в Україні з початку ХХІ ст. Поряд із тим, чисельність українських традиційних, слов'янських та біблійних імен вказує на те, що обираючи ім'я хлопчику, батьки частіше вдаються до вибору незвичного імені з числа питомих, а не запозичених імен. Імена іноземних традицій потрапляють до іменника поляків м. Хмельницького внаслідок змішаних шлюбів із представниками інших національностей, котрі охрещують дітей у римо-католицьких костелах, при цьому обирають для найменування імена своїх національних традицій.

Новонародженим хлопчикам 1997–2020 рр., охрещеним у костелі 2 було надано 76 імен. Частотний десяток чоловічих імен костелу 2 становлять антропоніми: *Владислав* (6,6 %), *Олександр* (5,8 %), *Максим* (5,3 %), *Даниїл* (5,1 %), *Дмитро* (4,7 %), *Андрій* (4 %), *Ярослав* (3,8 %), *Богдан* (3,5 %), *Артем* (3,3 %), *Ілля* (3,3 %), *Назар* (3,3 %). Високу частотність мають імена: *Матвій* (3,1 %), *Іван* (2,6 %), *Михайло* (2,2 %), *Віталій* (2 %), *Марко* (2 %), *Роман* (2 %), *Тимофій* (1,8 %), *Павло* (1,8 %), *Денис* (1,6 %), *Антон* (1,5 %). До імен, які мають середню частотність, належать: *Артур, Вадим, Давид, Ёгор, Ростислав* (1,3 %) та *Домінік, Кирило, Микола, Станіслав, Ян* (1,1 %). У групі імен із середньою частотністю спостерігаємо 3 з 8 антропонімів польської національної традиції: *Домінік, Станіслав, Ян*. Відсоток імен польської національної традиції у костелі 2 є високим: 8 антропонімів, що становить 10,7 % усіх наданих чоловічих імен. Іменами польської традиції названо 4,5 % новонароджених. На нашу думку, це може бути наслідком впливу двох протилежних тенденцій: з одного боку, відданість традиції, намагання через вибір імені виразити національну ідентичність, належність до польської спільноти та католицького віровизнання. З іншого боку, імена польської або католицької традицій інтенсивно входять до українського іменника впродовж останніх років як наслідок тенденції до вибору незвичних імен та процесу глобалізації, за якого імена, що первісно належали до певної національної чи релігійної традиції, стають транснаціональними іменами.

До групи низькочастотних у костелі 2 потрапляють імена: *Захар, Костянтин, Мирослав* (0,9 %), *Арсеній, Віктор, Володимир, Євген, Олексій, Юрій* (0,7 %), *Валентин, Валерій, Василь, Вячеслав, Гліб, Микита (Нікіта), Руслан, Сергій, Тимур (Тімур)* (0,6 %), *Анатолій, Едуард, Лука, Любомир, Олег, Орест, Остап, Петро, Святослав, Стефан, Яремій* (0,4 %). До одиничних належать як імена української, зокрема *Ігор, Лев, Макар, Тарас*, так і польської: *Богуслав, Еріх, Фелікс, Франциск* — та іноземних традицій, такі як: *Алан, Габріель, Дарій, Самсон*. Спостерігаємо імена *Ринат* і *Дамир*, зафіксовані у дев'янтному написанні *Рінат, Дамір*, що виникло під впливом російської вимови, а також ім'я *Філіп*, яке можна кваліфікувати як ім'я польської та західноєвропейської традицій, українським відповідником якого є *Пилип*. За нашими спостереженнями, у складі низькочастотних та одиничних імен перебувають здебільшого іншомовні та іноземні імена, частина з яких увійшла до системи українського іменника на початку ХХІ ст. Крім того, в досліджуваний період, особливо впродовж 2001–2020 рр., актуалізується вживання імен польської національної традиції. У системі особових імен новонароджених костелу 1 (1991–2019 рр.) представлено 11 чоловічих імен польської національної традиції, що становить 10,6 % усіх імен, наданих новонародженим. Ними названо 3,1 % носіїв. Високу частотність мають імена *Ян* (0,9 %); *Станіслав* (0,7 %); *Едуард* (0,4 %). Для порівняння, у системі особових імен новонароджених костелу 2 (1997–2020 рр.) імена *Ян, Станіслав, Домінік* (1,1 %) та *Едуард* (0,4 %) так само належать до найбільш частотних імен польської традиції називання. Імена польської традиції представлені в іменниках обох костелів у складі низькочастотних та одиничних імен. У костелі 1 це імена: *Августин, Крістіан, Людвіг, Марек, Роберт, Тадей, Фелікс, Юлій*. У костелі 2 до таких імен належать: *Богуслав, Еріх, Фелікс, Франциск*.

Нижче спробуємо порівняти частотні десятки чоловічих імен, наданих новонародженим у 1991–2019 (костел 1) та 1997–2020 рр. (костел 2).

Як бачимо у таблиці 1, спільними для частотних десятків обох костелів є імена *Андрій, Артем, Богдан, Владислав, Дмитро, Максим, Олександр, Ярослав*. Іменами, представленими в частотному десятку лише костелу 1, є *Денис* та *Вадим*. Натомість до імен, представлених у частотному десятку лише костелу 2, належать *Даниїл, Ілля, Назар*. Популярність імен *Вадим* та *Денис*, що входять до частотного десятка імен костелу 1, притаманна періоду 1991–2010 рр. Тоді як імена *Даниїл, Ілля, Назар*, що належать до частотного десятка імен костелу 2, стали популярними у 2000–2020 рр. Загалом же, частотні десятки чоловічих імен костелів 1 і 2 збігаються на 80 %. Іменами, що демонструють високу частотність в обох аналізованих костелах, є *Віталій, Єгор, Матвій, Павло, Роман* та *Юрій*. Імена *Ілля, Назар / Назарій, Данило*, що є високочастотними в костелі 1, у костелі 2 належать до частотного десятка. Натомість імена *Артур, Давид, Ростислав*, що в костелі 1 належать до високочастотних, у костелі 2 мають середню частотність, а імена *Олег, Володимир, Сергій, В'ячеслав, Євген, Віктор, Нікіта*, високочастотні у костелі 1, у костелі 2 належать до низькочастотних. Імена *Марк (Марко)* та *Антон*, високочастотні в костелі 2, у костелі 1 належать до середньочастотних, а ім'я *Тимофій*, високочастотне в костелі 2, у костелі 1 є низькочастотним. Такі відмінності у складі іменника, на нашу думку, зумовлені тим, що імена, зафіксовані у костелі 1, охоплюють 1991–2019, а костелі 2–1997–2020 рр., тобто, в костелі 1 повніше представлені тенденції 1991–2000 рр., натомість імена костелу 2 зафіксовані, починаючи з 1997 р., відповідно, краще репрезентують тенденції 2000–2020 рр.

№	Чол. Костел 1	Чол. Костел 2
1	Олександр (6,7 %)	Владислав (6,6 %)
2	Владислав (6,3 %)	Олександр (5,8 %)
3	Андрій (5,7 %)	Максим (5,3 %)
4	Дмитро (5,1 %)	Даниїл (5,1 %)
5	Максим (5 %)	Дмитро (4,7 %)
6	Денис (4,3 %)	Андрій (4 %)
7	Вадим (3,8 %)	Ярослав (3,8 %)
8	Артем (3,4 %)	Богдан (3,5 %)
9	Богдан (3,4 %)	Артем (3,3 %)
10	Ярослав (3,4 %)	Ілля (3,3 %)
11		Назар (3,3 %)

Найбільш чисельною та різноманітною за своїм складом як у костелі 1, так і в костелі 2 є група низькочастотних імен. Це пов'язуємо з тенденціями до вибору незвичних імен та низькою концентрацією іменника, за якої збільшується кількість імен, наданих новонародженим упродовж конкретного періоду і водночас зменшується кількість носіїв одного імені. До низькочастотних у костелі 1 належить 32, у костелі 2–29 чоловічих імен. Спільними для обох костелів у групі низькочастотних є імена: *Анатолій, Арсен, Валентин, Валерій, Василь / Василій, Гліб, Едуард, Захар / Захарій, Любомир, Мирослав, Олексій, Орест, Остап, Петро, Святослав, Стефан / Степан, Тимур*. Склад одиничних імен костелу 1 є різноманітнішим. Більшу частину одиничних імен, зафіксованих у костелі 1, становлять рідкісні імена, характерні для українського іменника. Натомість до складу одиничних імен костелу 2 входить значна кількість імен польської та іноземних традицій, як-от: *Алан, Богуслав, Габріель, Дарій, Еріх, Ринат, Самсон, Фелікс і Франциск*.

Жіночі імена

У системі особових імен новонароджених костелу 1 (1991–2019 рр.) зафіксовано 120 однокомпонентних та 42 двокомпонентних жіночих імен. До частотного десятка належать імена: *Анна / Ганна (7 %), Анастасія (6,8 %), Юлія (5,9 %), Вікторія (4,4 %), Аліна (4 %), Дарія / Дарина (4 %), Марія (3,7 %), Олена (3,6 %), Діана (3,4 %), Тетяна (3,3 %)*. Високу частотність мають імена: *Катерина (3 %), Яна / Яніна (2,9 %), Ірина (2,4 %), Христина (2,3 %), Наталія (2,2 %), Вероніка (2,2 %), Олександра (1,8 %), Ольга (1,8 %), Софія, Валерія (1,7 %), Ілона, Каріна (1,5 %), Єлизавета (1,4 %), Інна (1,2 %), Ангеліна, Єва (1 %)*. До імен із середньою частотністю належать: *Кароліна, Маргарита, Оксана, Соломія (0,9 %)*. До низькочастотних зараховуємо: *Марина, Поліна (0,7 %), Владислава, Іванна, Людмила, Марта, Мар'яна, Мілена / Мілана (0,6 %), Альбіна, Дана, Еліна, Емілія, Злата, Леся (0,5 %), Аліса, Анжела, Аріна, Віра, Любомир, Сабріна, Світлана, Уляна (0,4 %), Божена, Віталіна, Глорія, Кіра, Лілія, Мальвіна, Надія, Регіна, Руслана (0,3 %), Алла, Аніта, Антоніна / Антонія, Барбара, Богдана, Валентина, Віта, Гелена, Данієлла, Евеліна, Камілія / Каміла, Лоліта, Мирослава, Ніна, Паула, Рената, Ярослава (0,2 %)*. До одиничних належать імена: *Августина, Агата, Адріана, Аміра, Анета, Аполлінарія, Асія, Богуслава, Божина, Варвара, Ванесса, Віліна, Віолета, Галина, Данута, Дебора, Домініка, Євangelіна, Еліза, Емма, Ерін, Інара, Ірена, Катаріна, Лариса, Летиція, Марлен, Марцеліна, Мішель, Моніка, Неоніла, Нора, Росина, Сабіна, Сніжана, Станіслава, Стефанія, Тамара, Тереза, Флоренсія, Юстіна та Ярина*.

У системі особових імен новонароджених костелу 2 (1997–2020 рр.) спостерігаємо 86 жіночих імен. До частотного десятка належать: *Анна / Ганна (8 %), Марія (6,2 %), Анастасія (5,8 %), Софія (5,1 %), Катерина (4,7 %), Яна (4,7 %), Вікторія (4 %), Дарія (3,5 %), Соломія (3,3 %), Єва (3,1 %)*. До високочастотних зараховуємо імена: *Маргарита* у варіантах *Маргаріта / Ріта (2,4 %), Валерія (2,2 %), Вероніка / Ніка (2,2 %), Юлія (2 %), Діана (2 %), Злата (2 %), Поліна (2 %), Ангеліна (1,6 %), Каріна (1,6 %), Аліна (1,6 %), Єлизавета (1,6 %), Мілана (1,3 %), Олександра (1,3 %), Ольга (1,3 %), Тетяна (1,3 %)*. До імен із середньою частотністю належать: *Ірина (1,1 %), Евеліна (1,1 %), Олена (0,9 %), Іванна (Івана) (0,9 %), Владислава (0,9 %), Христина (Крістіна) (0,9 %)*. Як низькочастотні кваліфікуємо імена: *Аліса, Альбіна, Амелі, Аріна, Емілія,*

Кароліна, Кіра, Людмила, Мирослава, Юліана (0,7 %); *Богдана, Віталіна, Глорія, Домініка, Еліна, Ілона, Інна (Іна), Марина (Маріна), Наталія, Ніколь, Ніна, Оксана, Світлана та Тереза* (0,4 %). Склад одиничних жіночих імен, зафіксованих у костелі 2, є надзвичайно строкатим. По одному носієві мають традиційні імена: *Варвара, Віра, Ельвіра, Емма, Євангеліна, Євгенія, Іларія, Клара, Ксенія, Леся, Марта, Мар'яна, Михайлина* у варіанті *Михайліна, Павліна, Ульяна*, гіпокористики *Віола, Дана, Ліна*; ідеологічно забарвлене *Владлена*; імена польської традиції: *Августина, Аделіна, Аніта, Беата, Лаура, Сільвія, Станіслава* та іншомовні: *Данієля, Еміка, Ноемі, Сабріна, Сюзанна (Сюзана)*.

До складу жіночих імен, наданих новонародженим у костелі 1, увійшло 30 національно маркованих імен, що становить 27,2 % усіх наданих імен. Вони охоплюють 10,8 % носіїв. Найбільш частотними є імена *Яна / Яніна* (2,9 %); *Кристина* (1,7 %); *Ілона* (1,5 %). Низьку частотність мають імена *Альбіна* (0,5 %); *Емілія* (0,5 %); *Божена* (0,3 %); *Мальвіна* (0,3 %); *Регіна* (0,3 %); *Аніта* (0,2 %); *Барбара* (0,2 %); *Гелена* (0,2 %); *Евеліна* (0,2 %); *Камілія / Каміла* (0,2 %). До одиничних належать: *Августина, Анета, Богуслава, Божина, Данута, Дебора, Домініка, Еліза, Ірена, Марлен, Марцеліна, Нора, Росина, Станіслава, Тереза, Флоренсія*. У системі жіночих особових імен костелу 2 нараховуємо 14 імен польської національної традиції, що становить 16,3 % усіх жіночих імен. Ними названо 50 новонароджених, тобто 11,1 % усіх новонароджених дівчаток. Найбільш частотним є ім'я *Яна* (4,7 %), що потрапляє до частотного десятка. Ім'я *Евеліна* (1,1 %), уживання якого актуалізувалось упродовж 2001–2020 рр., має середню частотність. Однак більшість імен польської традиції належать до низькочастотних, як-от: *Альбіна* (0,7 %), *Емілія* (0,7 %), *Домініка* (0,4 %), *Ілона* (0,4 %), *Тереза* (0,4 %) та одиничних: *Августина, Аделіна, Аніта, Беата, Лаура, Сільвія, Станіслава*. До імен іноземних традицій належить 8 (9,3 %) жіночих імен, зафіксованих у костелі 2. Усі вони мають низьку частотність, зокрема: *Амелі* (0,7 %), *Глорія* (0,4 %), *Ніколь* (0,4 %), або є одиничними: *Данієля, Еміка, Ноемі, Сабріна, Сюзанна*.

Нижче порівняймо частотні десятки жіночих імен, наданих у костелі 1 та костелі 2.

№	Жін. Костел 1	Жін. Костел 2
1	Анна (7,3 %)	Анна (7,7 %), Ганна (0,2 %) Разом (8 %)
2	Анастасія (6,8 %)	Марія (6 %), Марічка (0,2 %) Разом (6,2 %)
3	Юлія (5,9 %)	Анастасія (5,75 %)
4	Вікторія (4,4 %)	Софія (5,1 %)
5	Аліна (4 %)	Катерина (4,7 %)
6	Дарія (4 %)	Яна (4,7 %)
7	Олена (3,8 %)	Вікторія (4 %)
8	Марія (3,7 %)	Дарія (3,5 %)
9	Діана (3,4 %)	Соломія (3,3 %)
10	Тетяна (3,3 %)	Єва (3,1 %)

Спільними для частотних десятків обох костелів є імена *Анна, Анастасія, Вікторія, Дарія, Марія*. Частотні десятки жіночих імен костелів 1, 2 збігаються на 50 %. Іменами, що належать до частотного десятка лише в костелі 1, є: *Аліна, Діана, Олена, Тетяна, Юлія*. Імена, представлені лише в частотному десятку костелу 2: *Єва, Катерина, Соломія, Софія, Яна*. Ці відмінності пояснюємо тим, що імена костелу 1 більшою мірою відображають тенденції 1991–2000 рр., а імена костелу 2–2001–2020 рр., про що вже йшлося вище. Є й суто лінгвістичний чинник, що спричиняє ці особливості. Популярність жіночих імен має хвилеподібний характер та є менш стійкою і тривалою, ніж популярність чоловічих імен. Відповідно, у системі жіночих імен оновлення частотного десятка відбувається швидше, ніж у системі чоловічих. Імена *Ангеліна, Валерія, Вероніка, Єлизавета, Каріна, Олександра, Ольга* увійшли до складу високочастотних в обох костелах. Імена

Єва, Катерина, Софія, Яна, високочастотні у костелі 1, у костелі 2 належать до частотного десятка. А імена *Аліна, Діана, Тетяна, Юлія*, що входять до частотного десятка імен костелу 1, у костелі 2 належать до високочастотних. Імена *Олена, Ірина*, що входять до частотного десятка (*Олена*) та високочастотних (*Ірина*) у костелі 1, у костелі 2 мають середню частотність. Як свідчить аналізований матеріал, популярність імені *Олена* припадає на 1960-ті — 1990-ті роки, в той час як після 2001 року ім'я поступово втрачає свою частотність. Пік популярності імені *Ірина* сягає 1990-х років, після чого його частотність знижується. Натомість імена *Маргарита, Соломія* набувають популярності у 2000–2020 рр.. Імена *Аліса, Альбіна, Аріна, Богдана, Віталіна, Глорія, Емілія, Кіра, Людмила, Марина, Мирослава, Ніна, Світлана* належать до низькочастотних в обох костелах. Імена *Марина, Ніна, Оксана, Світлана* є традиційними українськими іменами, популярними у XX ст. Однак, в аналізований період уже не є актуальними, їх надають новонародженим усе рідше. Імена *Аліса, Аріна, Кіра, Мирослава*, навпаки, починають повертатися до активного вжитку та набувають дедалі більшої популярності. Імена *Поліна, Мілана, Злата*, що належать до низькочастотних у костелі 1, у костелі 2 потрапляють до складу високочастотних, а імена *Владислава, Іванна, Евеліна* — із низькочастотних до середньочастотних імен. Імена *Августина, Віолета / Віола, Євангеліна / Євангеліна, Емма, Станіслава* в обох костелах увійшли до складу одиничних. Нечастотними в обох аналізованих костелах є імена *Варвара, Віра, Дана, Данієла / Данієлла / Данієля, Леся, Марта, Мар'яна, Сабріна, Ульяна*. Більшість із них, за винятком імен *Сабріна* та *Данієлла*, є традиційними українськими іменами, які не були популярними впродовж досліджуваних років. До імен, зафіксованих лише в костелі 2, зараховуємо традиційні українські *Ельвіра, Євгенія, Іларія, Ксенія, Клара, Михайлина, Павліна*; імена польської традиції *Аделіна, Беата, Лау-*

ра, Сільвія, ідеологічно забарвлене Владлена, етимологічні дублети Даніеля, Сюзанна та новітні запозичення Еміка, Ноемі. Обираючи ім'я, батьки не звертають достатньої уваги на походження імені, прикладами чого слугують новітні запозичення Еміка та ідеологічно забарвлене Владлена. Запозичення Еміка з'явилося як псевдонім британської співачки Еми Джолі. Щодо імені Владлена, критерієм його вибору, ймовірно, слугували індивідуальні вподобання, а не походження, внаслідок чого ім'я втрачає ідеологічне навантаження та мотиваційну прозорість через структурну подібність до традиційних імен.

Висновки Отже, порівняння систем особових імен, наданих новонародженим у двох римо-католицьких костелах міста Хмельницького упродовж 1991–2019 та 1997–2020 рр., засвідчує подібність складу іменників та відповідність іменників поляків на локальному рівні загальним тенденціям в українській антропонімії у період 1991–2020 рр. Частотні десятки чоловічих імен костелів 1, 2 збігаються на 80 %, що свідчить про усталеність позицій окремих особових імен, таких як *Олександр, Владислав, Андрій, Максим, Дмитро* та ін., у системі чоловічого іменника не лише польської спільноти, а й української антропонімії загалом. Система чоловічих особових імен є більш усталеною та традиційною, менш відкритою до інновацій, ніж система жіночих імен. Обираючи ім'я для хлопчика, батьки віддають перевагу традиційним іменам, внаслідок чого імена високої частотності та частотного десятка майже не змінюються впродовж усього аналізованого періоду. Поряд із цим, починаючи з 2001 року в Україні панує мода на незвичні імена, що спровокувало повернення застарілих, «забутих» імен, наприклад, *Гліб, Матвій, Тимофій* до активного вжитку та входження до системи українського іменника численної кількості запозичень, зокрема *Ільдар, Дамир, Тимур, Алан* тощо.

У системі жіночого іменника спостерігаємо меншу усталеність якісного складу, меншу відданість традиціям. Склад частотних десятків жіночих імен у костелах 1, 2 збігається лише на 50 %, що, на нашу думку, зумовлено більшою відкритістю до запозичень та інновацій та швидшою зміною моди на конкретні імена в системі жіночих імен. Обираючи ім'я для дівчинки, батьки, насамперед, зважають на естетичний критерій, а також сучасність, оригінальність імені, а не його традиційність. Ось чому в системі жіночих імен більше інновацій та запозичень порівняно з чоловічою. Значна кількість жіночих імен має хвилюподібну популярність, за якої ім'я є популярним упродовж короткого періоду, після чого витісняється іншими іменами, які так само популярні недовго. Для жіночого іменника ця тенденція характерна більшою мірою, ніж для чоловічого. Унаслідок цього імена, популярні в 1990-ті роки, вже не сприймають як актуальні в період 2001–2020 рр., що спричинило оновлення частотних десятків жіночого іменника. Помічаємо ще одну закономірність, що спричиняє відмінності якісного складу систем чоловічих і жіночих особових імен. Мода на рідкісні, екзотичні імена на початку ХХІ ст. спонукає батьків обирати незвичні імена як для хлопчиків, так і для дівчаток. Однак, обираючи відповідне ім'я хлопчику, батьки частіше звертаються до фонду традиційних імен (якщо не української, то польської традиції), відшукуючи застарілі імена як слов'янського (*Світозар, Богодар, Богуслав, Радомір*), так і християнського походження (*Никифор, Мирон, Лук'ян, Лука, Савелій*), які на сучасному етапі сприймають як рідкісні. Тоді як для називання дівчинки частіше звертаються до фонду екзотичних, іншомовних імен, притаманних іноземним традиціям (*Августина, Інара, Марцеліна, Ноемі*), вдаються до вибору транснаціональних імен (*Амелі, Ванесса, Глорія, Дебора, Мішель, Ніколь, Сабріна*). Іноді, прагнучи обрати екзотичне ім'я, батьки вдаються до вибору ідеологічно забарвлених імен, наприклад *Віліна, Владлена, Марлен*, які на сучасному етапі втрачають ідеологічне навантаження через структурну подібність до традиційних імен, обирають імена історичних і міфологічних персонажів: *Дарій, Самсон*, а також використовують для найменування дитини сценічне ім'я, як-от ім'я *Еміка*, надане на честь псевдоніму британської співачки Емми Джолі. Загалом, початок ХХІ ст. можна вважати новим етапом в українській антропонімії, адже цьому періоду притаманні тенденції, нехарактерні для антропонімікону ХХ ст.: низька концентрація іменника, розгалужена периферія, значна кількість запозичень, транснаціональних імен, іншомовних, зокрема польських, англійських, латинських, французьких варіантів імен, актуалізація уживання та повернення до активного вжитку застарілих імен, що взагалі не зафіксовані у II пол. ХХ ст. Це, серед іншого, спричиняє й оновлення якісного складу частотних десятків імен, зростання частотності імен, непопулярних у ХХ ст., таких як *Єва, Соломія, Поліна, Аріна, Софія, Маргарита*. Репрезентація імен польської та іноземних традицій в обох костелах є приблизно однаковою, що свідчить про однаковий рівень національної свідомості у спільноті поляків міста Хмельницького, незалежно від характеру проживання (компактно / дисперсно) та основної мови спілкування (російська / українська).

Л і т е р а т у р а

1. Баранівська О. Про польські прізвища (антропонімі гібриди) з формантами *-ik, -yk, (-czyk)*. *Студії з ономастики та етимології*. Київ, 2006. С. 3–9.
2. Буга Т. В. Динаміка жіночих особових імен (на матеріалі українсько-російського іменника Центральної Донецчини). *Мова*. 2012. № 18. С. 153–157. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mova_2012_18_40/

3. Горобець О. Особливості іменника м. Хмельницького у 1905 році. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2008. Вип. 12. С. 119–121. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24066/1/Оксана%20ГОРОБЕЦЬ.pdf>
4. Кравченко Л., Борисюк А. Динаміка іменника села Городок Камінь-Каширського району Волинської області (1860–2023 роки). *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*. 2023. Вип. 2(50). С. 264–272.
5. Медведєва І. Ю. Антропонімічна мода на чоловічі імена, що обирали українці в сільській місцевості Українського Придніпров'я впродовж 1880–1998 рр. *Мова і культура*. Київ, 2012. С. 52–58.
6. Свистун Н. О. Динаміка антропонімікону м. Тернополя XIX ст. (чоловічий український та польський іменник). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2011. Вип. 28. С. 418–423. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_28_116/
7. Черноус О. В. Динаміка особового іменника м. Кіровограда наприкінці XVIII ст. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 13. С. 231–237. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_34/
8. Шоля І. С. Динаміка широковживаних жіночих імен Ужгорода впродовж XX століття. *Записки з ономастики*. 2022. № 25. С. 118–132.
9. Mytnik I. Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2010. 412 s.

References

1. Baranivska, O. (2006), “About Polish surnames (anthroponymic hybrids) with formants -ik, -yk, (-czyk)”, *Studies in onomastics and etymology* [“Pro polski przyszyshha (antroponimni ghibrydy) z formantamy -ik, -yk, (-czyk)”, *Studii z onomastyky ta etymolohii*], Kyiv, pp. 3–9.
2. Buha, T. V. (2012), “Dynamics of women’s personal names (based on the material of the Ukrainian-Russian noun of the Central Donetsk region)”, *Mova / Language* [“Dynamika zhinochykh osobovykh imen (na materiali ukrainsko-ro-siyskoho imennyka Centalnoi Donechchyny)”, *Mova*], Odesa I. I. Mechnikov National University, Astroprint publishing house, Odesa, Vol. 18, pp. 153–157. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mova_2012_18_40/
3. Horobets, O. (2008), “Peculiarities of the noun of Khmelnytsky in 1905”, *Modern Problems of Linguistics and Literary Studies* [“Osoblyvosti imennyka m. Khmelnytskoho u 1905 rotsi”, *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*], Uzhghorod, Vol. 12, pp. 119–121. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24066/1/Оксана%20ГОРОБЕЦЬ.pdf>
4. Kravchenko, L., Borysiuk, A. (2023), “Dynamics of the noun of the village of Horodok of the Kamin-Kashirsky district of the Volyn region (1860–2023)”, *Scientific Bulletin of Uzhhorod University, Series Philology* [“Dynamika imennyka sela Horodok Kamin-Kashyrskoho raionu Volynskoi oblasti (1860–2023 roky)”, *Naukovyi visnyk Uzhghorodskoho universytetu, Seriya Filolohiia*], Uzhhorod, Vol. 2(50), pp. 264–272.
5. Medvedeva, I. Iu. (2012), “Anthroponymic fashion for male names chosen by Ukrainians in rural areas of the Ukrainian Danube region during 1880–1998”, *Language and culture* [“Antroponimichna moda na cholovichi imena, shcho obyraly ukraintsi v silskii mistseivosti Ukrainskoho Prydunavia vprodovzh 1880–1998 rr.”, *Mova i kultura*], Kyiv, pp. 52–58.
6. Svystun, N. O. (2011), “Dynamics of the anthroponymicon of the city of Ternopil of the XIX century (masculine Ukrainian and Polish nouns)”, *Scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Philological Sciences* [“Dynamika antroponimikonu m. Ternopolia XIX st. (cholovichyi ukrainskyi ta polskyi imennyky)”, *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Filolohichni nauky*], Kamianets-Podilskyi, Vol. 28, pp. 418–423. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkpnu_fil_2011_28_116/
7. Chornous, O. V. (2015), “Dynamics of the personal noun of the city of Kirovograd at the end of the XVIII century”, *Philological Studies, Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University* [“Dynamika osobovoho imennyka m. Kirovohrada naprykintsi XVIII st.”, *Filolohichni studii, Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*], Kryvyi Rih, Vol. 13, pp. 231–237. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2015_13_34/
8. Sholia, I. S. (2022), “Dynamics of widely used female names of Uzhhorod during the twentieth century”, *Opera in Onomastica* [“Dynamika shirokovzhivanykh zhinochykh imen Uzhhoroda vprodovzh XX stolittia”, *Zapysky z onomastyky*], Odesa I. I. Mechnikov National University, Vol. 25, pp. 118–132.
9. Mytnik, I. (2010), *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 412 p.

Iryna O. HOLOTOVA,

Junior researcher of the O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the NAS of Ukraine; 4 Hrushevskiy Street, Kyiv, 01001, Ukraine, phone: +380973643921; e-mail: rina.logos@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6721-1991>

LOCAL PECULIARITIES OF THE ANTHROPONYMY OF THE POLISH COMMUNITY OF KHMELNYTSKYI AT THE END OF XX — EARLY XXI CENTURY

Summary. The **relevance** of the article is due to the need to study the anthroponymy of minority national communities of Ukraine. This article is the first attempt to study the peculiarities of the anthroponymy of the Polish community of the city of Khmelnytskyi in the late twentieth and early twenty-first centuries. The **purpose** of the study is to analyze the main features of anthroponymy of the Polish community of the city of Khmelnytskyi for 30 years: in 1991–2020. This analysis includes a comparison of the quantitative and qualitative composition of personal names given to newborns in the Polish community of Khmelnytskyi during this period, as well as determining the frequency of granting certain names. The **object** of study is the personal naming system of newborns in the selected **material** — entries in the baptism certificates of children. These records were provided by two Catholic churches in the city of Khmelnytskyi: in one church for 1991–2019, in the second — for 1997–2020. The **subject** of the study is the specific characteristics of anthroponymy of the modern

young generation of ethnic Poles of the city of Khmelnytskyi: those who was born between 1991 and 2020. The research **methodology** includes the method of chronological sections, the comparative method and sociolinguistic reconstruction. The **results** of the study can be applied for further research of anthroponymy of residents of Ukraine and personal naming systems of national communities of Ukraine.

Key words: the Ukrainian language, anthroponym, onomastics, proper name, personal names, interlingual contacts, language community, Polish ethnic community of Khmelnytskyi city.

Статтю отримано 28.09.2024 р.

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.325845

УДК [811.581+811.161.1]’25:347.78.034:303.446.2:004

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович,

доктор філологічних наук, заслужений професор Хунаньського педагогічного університету;
вул. Лушань, 36, район Юелу, м. Чанша, 410081, КНР; тел.: +38 0964966406; e-mail: stepanov175@163.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822>

ВАН Чжунчжен,

магістрант Інституту іноземних мов Хунаньського педагогічного університету;
вул. Лушань, 36, район Юелу, м. Чанша, 410081, КНР; тел.: +86 13069299506; e-mail: 1729016019@qq.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9538-0007>

СТРАТЕГІЇ ПЕРЕКЛАДУ З КИТАЙСЬКОЇ МОВИ КУЛЬТУРНО НАВАНТАЖЕНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ ЮЙ ХУА «ЖИТИ» / «活着»)

Анотація. Метою цього дослідження є зіставний аналіз використання машинного та людського перекладу тексту художньої літератури. **Об’єктом** аналізу є переклад культурно навантаженої інформації роману «活着» / «Жити» сучасного китайського письменника Юй Хуа (余华) на російську мову в текстах перекладу Романа Шапіро і в машинних онлайн-перекладах із застосуванням чат-боту ChatGPT на основі неймережі, розробленого компанією OpenAI, і онлайн-перекладача DeepL компанії DeepL GmbH, оснований на машинному перекладі та штучному інтелекті. **Предмет** дослідження — оптимальні можливості сумісного використання сучасних перекладацьких стратегій із залученням людського і штучного інтелекту. **Результатом** зіставного аналізу культурно навантажених одиниць оригінального китайського художнього тексту та його перекладів людиною і двома програмами штучного інтелекту є **висновки** про те, що в процесі перекладу художнього тексту сучасні програми штучного інтелекту можна використовувати лише як допоміжний засіб, бо художній текст є емоційно наповненим і містить велику кількість фонові та безеквівалентної культурно-історичної інформації, суб’єктивних оцінок і суджень.

Ключові слова: культурно навантажене слово, інформація, штучний інтелект, машинний переклад, людський переклад, емоційний, фоновий, безеквівалентний, ChatGPT, DeepL, Юй Хуа.

Постановка проблеми. У сучасних умовах діджиталізації сфера перекладу стикається з новими можливостями та викликами, а дискусія щодо питання більшої або меншої ефективності машинного або людського перекладу набуває актуальності. У деяких дискурсах людський переклад має тенденцію до заміни машинним перекладом, але цей факт поки що мало впливає на художній дискурс, бо художній переклад зазвичай розглядають як «незабруднену територію» для людської праці. Розглядаючи стратегії перекладу культурно навантаженої інформації, яка є важливим елементом художнього перекладу, звернімо увагу на те, що машинний переклад має низку недоліків. Отже, треба з’ясувати, якою мірою можна використовувати машинний переклад, де межа ефективності цього ресурсу в умовах сучасного розвитку перекладацьких технологій. Адже відомо, що досвідчені перекладачі обмежено використовують машинні технології перекладу для відточування свого вибору, для пошуку найбільш удалих варіантів смислу, а в поетичному перекладі і рифми, у разі потреби правдивої передачі емоцій персонажів. Але перекладач у процесі використання машинного перекладу не завжди може отримати адекватну інформацію про певні історичні події, національно-культурні нюанси. Неточності виникають також у разі потреби перекладу специфічних риторичних й інших художніх авторських прийомів. Перекладачі, здебільшого, віддають перевагу в цих ситуаціях власному перекладу «від серця до серця».

Зв’язок із суміжними напрямками. У першу чергу, слід зазначити, що культурно навантажена інформація, зокрема культурно навантажені слова, є одним із центральних об’єктів вивчення лінгвокультурології. Культурно навантажені слова — це мовленнєві засоби, що називають предмети, явища, події, унікальні способи діяльності народів, накопичені ними протягом їхніх національних

історій, і мають нерівнозначну або фонову складову, що відрізняє цю культуру від інших культур. Як засіб, який представляє етнічну культуру, культурно навантажені слова і інформація, яку вони передають, посідають особливе місце у художніх творах. За словами Гуо Цінсюаня, «культурно навантажені слова як носії культурних відмінностей і особливостей різних народів часто зустрічаються в літературних творах, що відображають мовний стиль і цінності різних регіонів, народів або країн» [3, с. 88]. Існує кілька підходів до класифікації культурно навантажених слів. Американський теоретик перекладу Юджин Найда запропонував поділяти такі слова на 5 категорій, які можна віднести до таких дискурсів: матеріальний, традиційно-етнографічний, релігійний, соціальний і лінгвістичний. Ця класифікація отримала визнання в науковому співтоваристві. На думку Лі Цінгуана, вивчення культурно навантаженої інформації є довгостроковим завданням, адже «вивчення культурно навантажених слів не лише сприяє зміцненню взаєморозуміння та толерантності між людьми різного культурного походження, а й сприяє мирному співіснуванню різних груп населення» [2, с. 608].

Формулювання завдань. Метою цього дослідження є зіставний аналіз використання машинного та людського перекладу тексту художньої літератури. Об'єктом аналізу є переклад культурно-навантаженої інформації роману «活着» / «Жити» сучасного китайського письменника Юй Хуа (余华) на російську мову в текстах перекладу Романа Шапіро і в машинних онлайн-перекладах із застосуванням чат-боту ChatGPT на основі нейромережі, розробленого компанією OpenAI, і онлайн-перекладача DeepL компанії DeepL GmbH, оснований на машинному перекладі та штучному інтелекті. Предмет дослідження — оптимальні можливості сумісного використання сучасних перекладацьких стратегій із залученням людського і штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Відбираючи, аналізуючи й описуючи культурно навантажену інформацію, конкретні слова, слід враховувати, що культура поділяється на матеріальну і духовну. Отже, ми звертали увагу на обидві сфери людського життя, що стосуються культурного розвитку людини й суспільства.

Перекладач стикається з такими труднощами при перекладі культурно навантажених мовних одиниць:

а. Культурні відмінності. Ця проблема проявляється насамперед у культурній специфіці, коли певні одиниці в культурі мови-джерела мають специфічний історичний, релігійний або соціальний контекст, а в культурі цільової мови може не бути схожих понять. Так, китайське слово 風水 [fēng shuǐ / фен-шуй] не має точного аналога в російській мові. Проблемаю можуть бути і культурні асоціації, якщо деякі одиниці в культурі вихідної мови спричиняють специфічні емоції й асоціації, що можуть бути відсутніми або відрізнятися в культурі цільової мови перекладу. Так, 龙 [lóng / лун] / *дракон* у китайській культурі символізує удачу та силу, тоді як у європейській культурі дракона асоціюють зі злом і руйнуванням.

б. Залежність від контексту. Ця проблема полягає в тому, що значення культурно навантажених слів часто залежить від інформаційного контексту, і без контексту важко їх точно перекласти. Так, китайське слово 方便 [fāng biàn / фан б'єн] може означати «ходити в туалет», «зручно» або «давати хабар». Проблема також полягає в багатозначності деяких культурно навантажених слів, і перекладач мусить вибрати найбільш точний переклад, спираючись на контекст. Так, китайське слово 道 [dào / дао] може означати «шлях», «принцип» або «даосизм».

в. Емоційна забарвленість. Ця проблема спричинена тим, що певна інформація й окремі слова в лінгвокультурі мови оригіналу мають емоційну забарвленість, яку важко адекватно передати в лінгвокультурі цільової мови.

Роман Юй Хуа «Жити» відображає глибокі зміни в китайській історії та суспільстві у другій половині ХХ ст. Автор широко використовує культурно навантажені лексичні одиниці, які передають багатий культурний зміст і підсилюють атмосферу реальних дій, даючи можливість читачеві зрозуміти унікальність і складність китайської культури. Культурно навантажена інформація роману, здебільшого, висвітлює особливості матеріальної, соціальної та мовленнєвої культури. Будучи важливим елементом роману, така інформація створює його загальний фон і підкреслює історичний контекст, відображаючи традиційні китайські звичаї і їх зміни в сучасному китайському суспільному житті. Для адекватного сприйняття подій роману перекладачеві треба приділяти пильну увагу перекладу саме культурно навантаженої інформації. Отже, ми спробували проаналізувати, як це зроблено, з одного боку, перекладачем Романом Шапіро, а з іншого — як це робить сучасний штучний інтелект.

Матеріальні культурно навантажені одиниці позначають матеріальні продукти, винайдені та створені людьми, а також використані технології та знаряддя праці [4, с. 95]. Часто такі одиниці входять до лексико-семантичних груп **ЇЖА**, **ОДЯГ**, **ПРЕДМЕТИ ПОБУТУ**, **ЗНАРЯДДЯ ПРАЦІ** тощо. Матеріальні культурно навантажені одиниці містять культурні конотації, будучи носіями інформації про матеріальну культуру в певному історико-соціальному контексті. У тексті роману «Жити» матеріальна культура унаявлена поняттями, що утворюють в китайській національній концептосфері парцели харчування, одягу і локусу (місця).

Щодо культури харчування. У Китаї побутує прислів'я *люди живуть заради їжі*, а Китай — країна з багатими кулінарними традиціями, де люди не тільки люблять, а й уміють їсти. Крім зна-

менитих «восьми великих кухонь», у кожному містечку і навіть селі є свої унікальні страви, закуски, напої. Культурно навантажені слова кулінарного дискурсу відображають унікальні харчові звичаї Китаю, соціальні відносини, цінності та історичні традиції. З плином часу китайська культура харчування набула нових рис, а в літературі набула глибокий соціальний сенс. У розділі «Лі Лунпін» книги «Церемонія обрядів» процитовано рядок із Ши Цзіна: «На бенкеті гості і господарі піднімають тости один за одного, дотримуються всіх правил етикету, природно розмовляють і сміються, атмосфера гармонійна і сердечна» [5, с. 20]. Здебільшого, китайські кулінарні шиболети складно передати прямим перекладом. Відомим є випадок, коли переклад прагматоніма 麻婆豆腐 [má pó dòu fu / ма по доу фу] у ресторанному меню як «тофу, зроблений чоловіком з різнокольоровими щоками» відбив у клієнтів бажання замовляти цю класичну страву. Книга Юй Хуа «Жити» зазвичай розповідає про життя звичайної людини, а події відбуваються переважно в сільській місцевості. У творі є культурно навантажені слова на позначення повсякденної їжі, що робить ці одиниці особливо значущими. Так їх перекладено російською:

- a. 馒头 [mán tóu / мань тоу] [6, с. 9]: *мантоу* (Chatgpt); *хлеб на пару* (DeepL); *пампушки* [1].
- b. 豆腐 [dòu fu / доу фу] [6, с. 20]: *тофу* (Chatgpt); *тофу* (DeepL); *соевый творог* [1].
- c. 包子 [bāo zi / бао цзи] [6, с. 93]: *баоцзы* (Chatgpt); *булочка с начинкой на пару* (DeepL); *пирожки* [1].

На підставі наведених вище прикладів робимо висновок, що у перекладі культурно навантажених слів кулінарного дискурсу штучний інтелект схильний використовувати транскрипцію або пояснення, тоді як людина-перекладач прагне знайти аналог у культурі цільової мови.

Зі зростанням стандартизації перекладу деякі кулінарні прагматоніми вже мають усталені переклади, або їх транскрибовані версії було прийнято іноземними читачами. Наприклад, слово *черешня* транскрибовано як 车厘子 [chē lí zi / че лі цзи], що прийнято у китайському мовленні. Культурно навантажені слова ЛСГ ІЖА було внесено в бази даних, і перекладач може просто знайти їх за допомогою програмного забезпечення, зберігаючи точність. Однак для тих харчових термінів, які ще не входять до цього списку, результат машинного перекладу може бути недостатньо точним, що вимагатиме втручання перекладача задля уникнення двозначності.

Щодо культури одягу. Культурно навантажені слова гардеробного дискурсу в китайській мові відображають народну історію, соціальні звичаї, естетичні уявлення та символіку ідентичності. Такі слова асоціюють часто з певними історичними періодами, стилями епох, соціальними верствами, зображуючи еволюцію китайської моди. Так, в епоху Цин люди високого соціального статусу часто носили довгі мантиї, а на початку ХХ століття китайські жінки були захоплені ципао. З точки зору статусу та соціальної ієрархії, терміни одягу часто асоціюють із положенням у суспільстві, професією, соціальним статусом, використовуючи символіку класового розрізнення. Наприклад, у Стародавньому Китаї мантию дракона міг носити тільки імператор; принци і спадкоємці могли носити мантию з малюнком пітона, а прості люди часто носили простий одяг. Подивимось, як перекладено культурно навантажені слова гардеробного дискурсу:

- a. 长衫 [cháng shān / чан шань] [6, с. 7]: *чаншань* (Chatgpt); *традиционная азиатская одежда* (DeepL); *халат* (Р. Шапиро) [1].
- b. 草鞋 [cǎo xié / цао се] [6, с. 2]: *соломенные сандалии* (Chatgpt); *соломенные сандалии* (DeepL); *сандалии из соломы* [1].

- c. 旗袍 [qí páo / чі пао] [6, с. 18]: *ципао* (Chatgpt); *чонгсам* (DeepL), *маньчжурское платье* [1].

У наведених вище прикладах бачимо, що штучний інтелект надає як описовий переклад, так і переклад, що являє собою іншомовне запозичення транскрибованого типу, а людина-перекладач враховує історико-культурні особливості денотативних і конотативних структур цих лексем, вибираючи оптимальний варіант перекладу. Гардеробні прагматоніми, у яких явно представлені назви матеріалу і форм предметів (草鞋 [cǎo xié / цао се] — солом'яні сандалі), перекладаються машиною і людиною практично однаково. Для лексем з яскраво вираженим культурним підтекстом перекладач зобов'язаний вибрати найбільш точний відповідник у цільовій мові, як, наприклад, переклад слова 旗袍 [qí páo / чі пао] як *маньчжурское платье*, що увійшло в моду у добу маньчжурської династії Цин.

Щодо культурних локацій. У Стародавньому Китаї поєднання в одному вислові понять «одяг, їжа, житло і транспорт» втілювало в собі повсякденне життя й архітектурні пам'ятники, які відображали китайську історію, географію, звичаї, традиції. Слова культурного локусу в китайській мові мають багаті культурні конотації. Так, 茶馆 [chá guǎn / ча гуень] позначає не тільки місце для пиття чаю, а й символізує культуру спілкування та відпочинку. Багато з цих слів пов'язані з історичними подіями або особистостями, наприклад, 故宫 [gù gōng / гу гон] — це не тільки будівля, а й історична пам'ять про династії Мін і Цин. Культурні локації в різних регіонах відображають місцеві звичаї. Наприклад, 胡同 [hú tòng / ху тон] представляє традиційні пекінські будинки, а 弄堂 [nòng táng / нон тан] уособлює архітектурну культуру Шанхаю. Вивчення локативів, у тому числі ергонімів із культурним контекстом, допомагає зрозуміти китайські традиції та простежити історичні зміни в суспільстві. У романі «Жити» знаходимо багато локативів, у тому числі ергонімів, історичного минулого Китаю. Значною є їхня роль як сполучної ланки із

сучасним життям. Виникає потреба у їх адекватному перекладі. Як це відбувається? Приклади перекладу ергонімів:

a. 私塾 [sī shù / си шу] [6, с. 7]: *частная школа* (Chatgpt); *частная школа* (DeepL); *частная школа* [1].

b. 米行 [mǐ háng / мі хан] [6, с. 11]: *магазин риса* (Chatgpt); *магазин мельника* (DeepL); *торговец рисом* [1].

c. 妓院 [jì yuàn / ці юень] [6, с. 10]: *публичный дом* (Chatgpt); *бордель* (DeepL); *бордель* [1].

Наведені приклади свідчать, що переклад ергонімів машиною і людиною, здебільшого, збігається, якщо ж є розбіжності, то їх можна розглядати як синонімічні варіанти. Причину цього ми вбачаємо в тому, що в культурі цільової мови наявні відповідники китайських реалій. Однак таку ситуацію спостерігаємо не завжди, бо деякі культурно навантажені топоніми і ергоніми неточно перекладаються програмами штучного інтелекту. Так, у випадках перекладу 早市 [zǎo shì / цзао ши], 小饭桌 [xiǎo fàn zhuō / сяо фан чжуо] і под. використано описовий спосіб, який базується на характеристиці цих місць. Поступово культурну складову деяких топонімів і ергонімів вносять до баз програмного забезпечення, надаючи офіційні варіанти перекладу, але виникають нові. Тож оновлення програмного забезпечення відбувається із запізненням. Китайський топонім 中国长城 [zhōngguó chángchéng / чжунгуо чанчен] іноді дослівно перекладають як **Китайський Лонг-Сіті* або *китайське довге місто*, проте офіційним перекладом є *Велика Китайська стіна*; 北京 [běijīng / бейцїн] — буквально: **Північна столиця*, але офіційно *Пекін*; 南京 [nánjīng / нанцїн] — буквально: **Південна столиця*, але офіційно *Нанкін*. У таких випадках перекладач має дотримуватися принципу «нульового перекладу», використовуючи фіксовані методи. В умовах прискорення економічної глобалізації все більше топонімів і ергонімів набувають офіційного фіксованого перекладу.

Стилістично забарвлені одиниці можуть мати культурне навантаження, спричинене прецедентністю, оцінністю, дискурсивною, соціальною і / або регіональною обмеженістю функціонування. Дін Чжихуей зауважує, що найбільш важко уникнути неточного перекладу одиниць, що мають регіональну специфіку значення, яка спродукована місцевими культурними традиціями [7, с. 87]. Ці одиниці містять багатий культурний зміст, транслюючи елементи соціальної історії, звичаї, цінності, спосіб життя носіїв діалектної мови. Сприйняття і переклад таких одиниць потребує врахування культурного контексту. У повісті «Жити» нами розглянуто з цієї групи одиниць діалектизми, ідіоматичні звороти, паремії, евфемізми.

Щодо паремій. Паремії виникли на базі прецедентної поведінки народу і, по суті, є прецедентними феноменами. Зазвичай, вони короткі і лаконічні. У пареміях виявляємо національну картину світу, сформовану на підставі життєвого досвіду, моральних принципів народу, його мудрості. Діалектизми і паремії є незамінними засобами для передачі китайської культурної спадщини в особистій ідентифікації й мовленнєвому спілкуванні. Ось приклади порівняння варіантів машинного та людського їх перекладу:

a. 上梁不正下梁歪 [shàng liáng bù zhèng xià liáng wāi / шан л'єн бу чжен ся л'єн вай] [6, с. 22]: *Верхня балка крива — нижня тоже* (Chatgpt); *Если верхняя балка не прямая, нижняя будет кривой* (DeepL); *Яблоко от яблони недалеко падает* [1].

b. 栽了 [zāi le / цзай ле] [6, с. 16]: *провалився* (Chatgpt); *закончить* (DeepL); *просадить всё* [1].

c. 二流子 [èr liú zi / ар л'ю цзи] [6, с. 8]: *бездельник* (Chatgpt); *дилетант* (DeepL); *большой шалопай* [1].

Як бачимо, машинні програми подають дослівний переклад паремій, позбавляючи перекладений текст адекватності. Людина ж, перекладаючи, шукає стилістичні та семантичні відповідники паремій у цільовій мові. Ці одиниці мотивують перекладача бути культурно обізнаною людиною.

Щодо евфемізмів. Евфемізми — це мовні одиниці, які використовують у процесі комунікації з метою відповідності соціальним і культурним нормам і психологічним потребам учасників комунікації. Комуніканти обирають більш м'які або завуальовані вислови замість тих, які не прийнято або неможливо вимовити відкрито [8, с. 88]. Евфемізми відіграють важливу роль у китайській культурі, не обмежуючись літературною риторикою. Їх широко використовують китайці в повсякденному житті. Так, ідіома 移开视线 [yíkāi shìxiàn / їкай шис'єнь], відповідник фразеологізму *відводити погляд / отводить взгляд (взор)*, є підсвідомим вибором більшості китайців у певних ситуаціях. Часте використання евфемізмів у китайському мовленні є ознакою впливу традиційної китайської культури, етикету, честі, репутації, соціального статусу, табу. Ось кілька прикладів із роману:

a. 水喝多了要去方便一下 [方便 — fāng biàn / фан б'єн (буквально: «зручно» — евфемізм для сценарію «пісяти»)] [6, с. 9]: *Если выпить много воды, нужно **сходить в туалет*** (Chatgpt); *Мне нужно **сходить в туалет** после того, как я выпил слишком много воды.* (DeepL); *Облегчиться, когда выпил много воды* [1].

b. 我的女人当然知道我在城里这些花花绿绿的事 [花花绿绿 — huā huā lǜ lǜ / хуа хуа лю лю (буквально: «яскраві кольори; різнобарв'я» — евфемізм для сценарію «проституція»)] [6, с. 12]: *Моя жінщина, Цзячжэнь, конечно, знает о всех этих **пёстрых городских делах*** (Chatgpt); *Конечно,*

моя жєницина, Цзячжєнь, знєтє всє о моїх дєлах в городє (DeepL); Конечно, Цзячжєнь знєла, что я гуляю в городє [1].

с. 老爷像是熟了 (熟了 — shú le / шу ле (евфемізм для сценарію «вмирати; передсмертний стан»)) [6, с. 30]: Старый господин будто бы созрел (Chatgpt); Хозяин выглядит спелым (DeepL); Старый барин, видать, отходит [1].

Наведені приклади свідчать про те, що машинний переклад налаштований на розпізнавання і обробку евфемізмів, але професійний перекладач здатний найтонкіше відчувати за ситуацією значення евфемізму і знайти його ситуативний відповідник у цільовій мові перекладу, щоб уникнути спотворень і непорозуміння читача. У цьому разі перекладач зберігає певну недосказаність, яка присутня в оригіналі, коли виникає потреба в евфемізмах. На нашу думку, допомога машинного перекладу в таких випадках корисна для складання уявлення про реальне явище, описане автором оригіналу.

Щодо ідіоматичних зворотів. Китайські ідіоми (成语 — chéngyǔ / чєн ю) — це фіксовані фрази, відшліфовані тривалим вживанням; найчастіше вони складаються з чотирьох слів, рідше — з трьох, а також більше чотирьох [9]. Ідіоми часто несуть у собі глибокий культурний зміст і історичний контекст. Для їх адекватного перекладу слід підбирати ідіоматичні або лексичні відповідники в цільовій мові. Наприклад:

а. 谈情说爱 [tán qíng shuō ài / тань чін шуо ай] [6, с. 4]: вести романтические беседы (Chatgpt); обсуждают страсть и говорят о любви (DeepL); влюбиться [1].

б. 朽木不可雕 [xiǔ mù bù kě diāo / с'ю му бу ке д'яо] [6, с. 8]: Гнилое дерево не вырезать (Chatgpt); Гнилое дерево не поддается резьбе (DeepL); От гнилого дерева не жди прока [1].

с. 偷鸡摸狗 [tōu jī mō gǒu / тоу ці мо гоу] [6, с. 3]: занимаются грязными делишками (Chatgpt); подражают собаке и крадут курицу (DeepL); полезть к [1].

Ці приклади показують, що штучний інтелект стикається з проблемами під час перекладу ідіом. Програма, наприклад, може ігнорувати високий ступінь узагальнення ідіом і пропонувати дослівний переклад, який не є культурно чутливим. Машинні програми сьогодні ще не в змозі впоратися з неоднозначністю фразеологізмів. Адаже в різних контекстах можуть бути різні переклади китайських ідіом. Звичайно, збагачення національних мовних корпусів поступово забезпечить більшу точність машинного перекладу. Він також може оптимізувати переклад ідіом за допомогою використання технологій контекстного аналізу, наприклад, на основі великих мовних моделей. Оскільки ідіоми посідають важливе місце в китайському мовленні, дослідницька діяльність щодо їх машинного перекладу відбувається в Китаї активніше, ніж та, що стосується перекладу територіальних і соціальних діалектизмів.

Щодо соціокультурем. Більшість нових слів у мові не мають емоційного підтексту, але в процесі свого вживання в різних соціальних умовах починають викликати різні асоціації у різних груп мовців. Це надає словам певного «емоційного забарвлення». Одним з найбільш яскравих прикладів таких мовних одиниць є соціокультурно навантажені слова [10, с. 106], соціокультуремі. Вони несуть багатий соціокультурний зміст, унаслідок чого соціально значущі поняття. Їх адекватний переклад забезпечує точність передачі соціокультурних контекстів обох мов. У романі «Жити» основні соціокультуремі об'єктивовані словами лексико-семантичних груп СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ ТА ЗВИЧАЇ.

Щодо професійних соціокультурем. Тривалий час Китай перебував під владою феодального деспотизму. У суспільстві переважали такі соціальні ідеології, як учення Конфуція і Мен-цзи, філософія Чєн-чжу, існувала суворі соціально-статусна ієрархічна система класів, яка проникла в сімейні відносини. Соціокультуремі найбільш яскраво відображають соціальну ієрархію в тогочасному суспільстві. Знання цих соціокультуремі допомагає зрозуміти структуру традиційного китайського суспільства і адекватно перекласти відповідні контексти на цільову мову. Наприклад, 士农工商 [shì nóng gōng shāng / ши нон гон шан] відображає поділ на соціальні класи в Стародавньому Китаї. У цій системі 皇帝 [huáng dì / хуан ді] є верховним правителем, а 百姓 [bǎi xìng / бай сін] — пересічними людьми. Різні титули і професії мали свій статус і вимагали різних форм звертання. Так, 朕 [zhèn / чжєнь] — для імператора і 臣 [chén / чєнь] — для чиновників, які звертаються до імператора як 陛下 [bì xià / бі ся]. Вивчення цих соціальних реалій дає можливість краще зрозуміти соціальний статус звань і професій, соціокультурний фон Китаю. Наприклад: 工匠 [gōng jiàng / гон цян] — ремісники, 郎中 [láng zhōng / лан чжун] — традиційний китайський лікар, 清官 [qīng guān / чін гуєнь] — чесний чиновник, 奸商 [jiān shāng / ц'єнь шан] — нечесний бізнесмен, з негативним відтінком. Наведемо приклади машинного і людського перекладу кількох соціокультуремі:

а. 老爷 [lǎo yé / лао є] [6, с. 6]: хозяин (Chatgpt); дед по материнской линии (DeepL); хозяин [1].

б. 佃户 [diàn hù / д'єнь ху] [6, с. 6]: арендатор (Chatgpt); фермер-арендатор (DeepL); работники, завидев его [1].

с. 跑堂 [pǎo táng / пао тан] [6, с. 15]: официант (Chatgpt); официант (DeepL); половой [1].

Із наведених прикладів бачимо, що машинний переклад може бути помилковим, як у випадку з перекладом омофонів 姥爷 [lǎo yé / лао є] (= дідусь по материнській лінії) та 老爷 [lǎo yé / лао є] (=

хазяїн), де машина проігнорувала радикал 女 [nǚ / ню] у складному ієрогліфі 姥 [lǎo / лао], прочитавши його як простий ієрогліф 老 [lǎo / лао]. Порівнюючи три варіанти перекладу, можна зробити висновок, що перевагою перекладу, виконаного професійним перекладачем-людиною, є наявність соціокультурної орієнтації та культурної адаптації перекладеного тексту. Якщо треба перекласти застарілі слова, людина-перекладач може свідомо вибирати історично адаптований переклад, зберігаючи історичний колорит. На противагу цьому машинний переклад пропонує сучасні відповідники замість застарілих, як у перекладі застарілого слова 跑堂 [pǎo táng / пао тан] із сучасним «офіціантом». Перекладач Р. Шапіро підібрав більш точний відповідник «половой», що відображає епоху.

Щодо історико-політичних соціокультурем. Історико-політичні соціокультурем роману «Жити» мають денотативну та конотативну специфіку в контексті історії та політики Китаю, включаючи історичних діячів, які внесли свій вклад в історію країни. Наприклад: 1) 胡惟庸案 [hú wéiyōng àn / ху вейон ан] — великий політичний скандал на початку династії Мін, що свідчив про зміцнення абсолютної монархії. 2) 科举 [kē jǔ / ке цю] — система іспитів для відбору чиновників у Стародавньому Китаї. 3) 改革开放 [gǎi gé kāi fàng / гай ге кай фан] — економічна політика Китаю в сучасну епоху. 4) 人民公社 [rén mín gōng shè / женьмін гонше] — рух колективізації сільського господарства в 1950-х — 1980-х роках. 5) 农民工 [nóng mǐn gōng / нонмін гон] — трудова міграція в процесі урбанізації Китаю в сучасну епоху. Для любителів і дослідників китайської історії, політики та соціології історико-політичні соціокультурем є найважливішими об'єктами інтересу. Без урахування таких соціокультурем неможливо зрозуміти контекст китайської політичної історії. Які ж можна виділити особливості перекладу таких соціокультурних концептів?

- a. 小日本 [xiǎo rì běn / сяо жи бен] [6, с. 11]: *японцы* (Chatgpt); *японцы* [1].
- b. 土地改革 [tǔ dì gǎi gé / ту ді гай ге] [6, с. 65]: *Земельная реформа* (Chatgpt); *Земельная реформа* (DeerL); *Земельная реформа* [1].
- c. 国民党 [guó mín dǎng / гуоміндан] [6, с. 97]: *Гоминьдан* (Chatgpt); *Гоминьдан* (DeerL); *гоминьдановец* [1].

Із наведених прикладів бачимо, що переклади програм штучного інтелекту, загалом, аналогічні людському перекладу. Читачі можуть легко зрозуміти зміст вихідного тексту. Багато історико-політичних соціокультурем обзавелися фіксованими відповідниками перекладу, що значно знижує навантаження на перекладачів. Незважаючи на це, треба прагнути зберегти емоції, що містяться в оригінальному тексті. Переклад не повинен нейтралізувати емоційне забарвлення мови оригіналу. Машинний переклад може запропонувати нейтральний варіант, оскільки він не здатний розпізнавати емоційний контекст, однак переклад має максимально точно відповідати змісту оригіналу. Емоційно забарвлені слова не варто нейтралізувати. Наприклад, слово 小日本 [xiǎo rì běn / сяо жи бен] у китайській мові використовують із конотаціями презирства до японських загарбників і передає глибоку неприязнь до них. Варіант перекладу «японцы» в цьому контексті є не зовсім доречним, оскільки не передає повного образу персонажа в оригіналі.

Щодо народно-традиційних соціокультурем. Китайські традиції і звичаї мають багатовікову історію і велику різноманітність, відображаючи культурні особливості різних регіонів, народів і історичних епох. Китайська культура цінує такі аспекти: сім'я, повага, етикет, свята, наполеглива праця, — зберігаючи історичну спадщину. Наприклад, 端午节 [duān wǔ jié / дуень ву це] — це не тільки свято, а й день пам'яті поета Цюй Юаня, який відображає патріотичний дух народу. Дія роману «Жити» відбувається, здебільшого, в сільській місцевості, яка є мікрокосмом китайського суспільства. Тут можна побачити виключно китайські звичаї. Розглянемо кілька прикладів:

- a. 作揖 [zuò yī / цзую і] [6, с. 16]: *сделать поклон* (Chatgpt); *поклон с вытянутыми вперед руками* (DeerL); *сложитъ руки в прощальном месте* [1].
- b. 哭丧 [kū sāng / ку сан] [6, с. 17]: *плакать по усопшему* (Chatgpt); *официальные причитания во время жертвоприношения по усопшим* (DeerL); *плакать, как по покойникам* [1].
- c. 请安 [qǐng ān / чін ан] [6, с. 11]: *поздороваться* (Chatgpt); *выражатъ почтение* (DeerL); *поприветствовать* [1].

Отже, машинний, як і професійний людський переклади народно-традиційних соціокультурем спрямовано на описово-пояснювальну інтерпретацію: указано на конкретні дії, факти. Головна причина цього полягає в тому, що китайські традиції і звичаї часто не мають прямих російських соціокультурних аналогів. Якість перекладів, що пропонуються машиною та людиною, здебільшого, однакова.

Висновки. Наше дослідження доводить, що культурно навантажена інформація як важливий елемент художнього перекладу унаслідок ознак фоновості та безеквівалентності, бо має історичне, соціальне, політичне, культурне підґрунтя, часто передає специфічні конотації, які мають емоційні складники. Для адекватного перекладу соціокультурем, ідіоматичних зворотів, паремій, евфемізмів, територіальних і соціальних діалектизмів, культурно забарвлених прагматонімів і інших мовленнєвих одиниць, які містять культурно навантажену інформацію, перекладач мусить володіти сталими мовними навичками вміння користуватися як мови оригіналу, так і мови перекладу, бути історично, політично, соціально та культурно обізнаною людиною, а також мати навички знаходити баланс між точністю та креативністю. В умовах цифровізації перекладачі можуть

використовувати програмне забезпечення штучного інтелекту для підвищення ефективності свого перекладу та пошуку найбільш вдалих рішень. Однак сучасне програмне забезпечення для машинного перекладу може бути лише допоміжним засобом у художньому перекладі, бо художній переклад — це складне мистецтво, яке вимагає не лише «схожості» з оригіналом, а й передачі «духу» народу, який є носієм вихідної мови.

Література

1. Юй Хуа. Жить / пер. с кит. Р. Шапиро. URL : <https://homeread.net/book/zhit-yuy-hua/>
2. Li Jingguang. A Research on the Origin and the Main Characteristics of Culture-Loaded Words. *2nd International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Ecological Studies* (CESSSES 2019). Atlantis Press, 2019.
3. 郭婧玄. 汉语文化负载词西译问题探讨. *语文建设*. 2024. 问题 21. 页88. DOI : 10.16412/j.cnki.1001-8476.2024.21.004.
4. 管邦迪, 向明友. 翻译过程的概念整合新解——以《红楼梦》文化负载词英译为例. *外语教学*. 2024. 问题 45(01). 页 95–100. DOI : 10.16362/j.cnki.cn61-1023/h.2024.01.008.
5. 荀卿. 礼论篇 (战国) : 荀子. 方勇/李波点校. 北京: 中华书局, 2011 年.
6. 余华. 活着. 北京: 作家出版社, 2012. 191 页. ISBN: 978-7-5063-6543-7.
7. 丁芝慧. 《儒林外史》文化负载词的翻译研究. 上海: 上海师范大学, 2022. DOI : 10.27312/d.cnki.gshsu.2022.001612.
8. 周冬梅, 李春玉. 汉语委婉语文化效应分析. *新闻爱好者*. 2010. 问题 09. 页 88–89. DOI:10.16017/j.cnki.xwzhz.2010.09.012.
9. 徐盛桓, 黄毓. 成语如何可能. *外国语: 上海外国语大学学报*. 2024. 问题47 (06). 页 2–9.
10. 余立霞. 毛泽东诗词英译本中文化负载词翻译的对比研究. *外语学刊*. 2016. 问题 06. 页106–109. DOI : 10.16263/j.cnki.23-1071/h.2016.06.025.

References

1. Yu Hua (2024), *To Live*, transl. from Chinese by R. Shapiro [Zhit'], available at : <https://homeread.net/book/zhit-yuy-hua/>
2. Li Jingguang (2019), "A Research on the Origin and the Main Characteristics of Culture-loaded Words", *2nd International Conference on Contemporary Education, Social Sciences and Ecological Studies* (CESSSES 2019), Atlantis Press, pp. 608–612. DOI : 10.2991/cesses-19.2019.138.
3. Guo Jingxuan (2024), "Discussion on the Western translation of Chinese cultural loaded words", *Language Construction* ["Hanyǔ wénhuà fùzài cí xī yì wèntí tàntǎo", *Yǔwén jiànshè*], Vol. 21, p. 88. DOI : 10.16412/j.cnki.1001-8476.2024.21.004.
4. Guan Bundi, Xiang Mingyou (2024), "A New Interpretation of the Concept Integration of the Translation Process : A Case Study of the English Translation of the Culturally Loaded Words of Dream of Red Mansions", *Teaching foreign languages* ["Fānyì guòchéng de gàiniàn zhěng hé xīnjiě — yǐ 《hónglóumèng》 wénhuà fùzài cí yīngyì wéilì", *Wàiyǔ jiàoxué*], Vol. 45(01), pp. 95–100. DOI : 10.16362/j.cnki.cn61-1023/h.2024.01.008.
5. Xun Qing (2011), *Treatise on Etiquette (Warring States)* : Xunzi [Lǐ lùn piān (zhànguó) : Xúnzi], Fāng Yǒng, Lǐ Bōdiān xiào (eds.), Zhonghua Book Company, Beijing.
6. Yu Hua (2012), *To Live* [Huózhe], Writers Publishing House, Beijing, 191 p. ISBN: 978-7-5063-6543-7.
7. Ding Zhihui (2022), *A Study on the Translation of Culturally Loaded Words in the Outer History of Confucianism* [《Rúlínwàishǐ》 wénhuà fùzài cí de fānyì yánjiū], Shanghai Normal University, Shanghai. DOI : 10.27312/d.cnki.gshsu.2022.001612.
8. Zhou Dongmei, Li Chunyu (2010), "Analysis of the Cultural Effect of Chinese Euphemism", *News lovers* ["Hanyǔ wéiwǎn yǔ wénhuà xiàoyìng fēnxi", *Xīnwén àihào zhě*], Issue 09, pp. 88–89. DOI : 10.16017/j.cnki.xwzhz.2010.09.012.
9. Xu Shenghuan, Huang Mian (2024), "How is the idiom possible", *Foreign Chinese : Journal of Shanghai Foreign Languages University* ["Chéngyǔ rúhé kěnéng", *Wàiguóyǔ : Shànghǎi wàiguóyǔ dàxué xuébào*], Issue 47 (06), pp. 2–9.
10. Yu Lixia (2016), "A Comparative Study on the Translation of Chinese Loaded Words in the English Translation of Mao Zedong's Poems", *Journal of Foreign Languages* ["Máo zédōng shīcí yīngyìběn zhōngwénhuà fùzài cí fānyì de duìbǐyánjiū", *Wàiyǔ xuékān*], Issue 06, pp. 106–109. DOI : 10.16263/j.cnki.23-1071/h.2016.06.025.

Ievgenii M. STEPANOV,

Grand Ph.D. in Philological Sciences, Full Professor, Distinguished Professor of the Russian Department, Institute of Foreign Languages, Hunan Normal University; 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel.: +38 0964966406; e-mail: stepanov175@163.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5441-9822>

WANG Zhongzheng,

Master of the Institute of Foreign Languages, Hunan Normal University; 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel.: +86 13069299506; e-mail: 1729016019@qq.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9538-0007>

STRATEGIES FOR TRANSLATING CULTURALLY LOADED INFORMATION FROM CHINESE IN THE CONTEXT OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (BASED ON THE TRANSLATION OF YU HUA'S NOVEL "TO LIVE" / “活着”)

Summary. The *purpose* of this study is a comparative analysis of the use of machine and human translation of the text of fiction. The *object* of the analysis is the translation of culturally loaded information from the novel “活着” / «To Live» by the modern Chinese writer Yu Hua (余华) into Russian. The human translation of Roman Shapiro and online machine translations of the ChatGPT chatbot based on a neural network developed by OpenAI, and of the DeepL (DeepL GmbH) were compared. The *subject* of the study is the optimal possibilities of combining modern translation strategies with the involvement of human and artificial intelligence. The *result* of a comparative analysis of culturally loaded units of the original Chinese literary text and its translations by human translator and two artificial intelligence programs is the *conclusion* that in the process of translating a literary text, modern artificial intelligence programs can only be used as an auxiliary tool, because the literary text is emotionally filled and contains a large amount of background and non-equivalent cultural and historical information, subjective assessments and judgments.

Key words: culturally loaded word, information, artificial intelligence, machine translation, human translation, emotional, background, non-equivalent, ChatGPT, DeepL, Yu Hua.

Статтю отримано 21.10.2024 р.

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.325844

УДК [811.161.2+811.111]'322.4'25

ЯРОЦЬКА Галина Сергіївна,

доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +380503916600; e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>

БУШУЄВ Даніл Володимирович,

магістрант кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +380982442627; e-mail: danilbgm20@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0373-5414>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПІЗНАВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ СИМВОЛІВ І ТЕРМІНІВ СИСТЕМАМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. *Метою* статті є дослідити здатність систем машинного перекладу і штучного інтелекту розпізнавати спеціальні символи й терміни. Аналіз здійснено з оперттям на результати машинного перекладу з англійської мови українською і навпаки. *Об'єкт* дослідження — лінгвістична терміносистема, автоматичний пошук перекладацьких відповідників трьома системами машинного перекладу та штучного інтелекту; *предмет* — розпізнавання системами машинного перекладу та штучного інтелекту спеціальних символів й термінів у перекладі з англійської мови українською і, навпаки, виявлення проблем машинного перекладу, оцінка доречності й недоречності варіантів. У студії в межах підходу теорії перекладу та комп'ютерної лінгвістики використано як загальнонаукові *методи*, так і суто лінгвістичні: аналіз, синтез, порівняльний і зіставний методи, методи соціолінгвістичного та перекладацького аналізу, описовий метод. *Результатами* роботи є визначення проблемних випадків розпізнавання, що трапляються за умови машинного перекладу наукових текстів, та їх аналіз. Наукові тексти можуть містити спеціальні символи для передання особливостей фонетики або правопису іншомовного слова, в тому числі терміна; загальні терміни можуть мати відмінності у правописі англійської або української мови. У деяких наукових текстах лінгвістичні терміни можуть братися в лапки, які також спричиняють труднощі їх розпізнавання системами. *Галузь застосування* проведеного дослідження полягає у можливостях використання його результатів у подальших наукових розвідках у галузі комп'ютерної лінгвістики, лінгвістичному моделюванні та корпусній лінгвістиці, теорії і практики перекладу, практичного курсу перекладу. *Висновки* дослідження вбачаються у результатах порівняльного аналізу машинного перекладу від різних систем: якість перекладів є досить високою; доречність певних варіантів перекладу. Проте існу-

ють **проблеми** розпізнавання спеціальних символів і термінів, що потребує подальшого вдосконалення й оптимізації машинного перекладу.

Ключові слова: машинний переклад, штучний інтелект, розпізнавання, комп'ютерна лінгвістика, теорія перекладу, спеціальний символ, термін.

Постановка проблеми. Машинний переклад (*далі* – МП), який є молодого галуззю науки на перетині перекладознавства й інформатики, належить до мовознавчої галузі комп'ютерної лінгвістики. МП своїм виникненням мотивований практичними потребами, що постали у 50-ті роки ХХ ст., коли зросли обсяги і ємність науково-технічної інформації. Спочатку прогнозувалося, що системи МП можуть легко забезпечувати переклад будь-яких науково-технічних текстів, але перші спроби засвідчили, що виникли суттєві потреби у нетривіальних даних різного типу про функціонування мовних систем [2, т. 3, с. 35]. Ця галузь у наші часи зазнала потужної цифровізації, вдосконалення систем МП. Розробка нових систем штучного інтелекту вплинула на МП появою нових методів використання інформаційних технологій у перекладацькій діяльності. Це й визначає актуальність досліджень щодо оптимізації машинного перекладу, зокрема нашої наукової розвідки.

Зв'язок із попередніми та суміжними дослідженнями. У 1949 р. американський вчений Уоррен Уівер видав меморандум під назвою «Translation», у якому одним із перших розглянув можливості використання комп'ютерів для мовного перекладу. З того часу проблеми машинного та класичного перекладу стали одними із найактуальніших у прикладній лінгвістиці. У нашій роботі ми спиралися на концепції кількох шкіл машинного перекладу, зокрема на праці Т'єрі Пуабо (Thierry Poibeau) [15], виконані у Лабораторії комп'ютерних наук Париж-Норд (LIPN) Сорбонни Північного Парижу (USPN), у Лабораторії Латтіс Нової Сорбонни (Laboratoire Lattice) і в лабораторії Департаменту теоретичної та прикладної лінгвістики Кембриджського університету; на праці українських дослідників В. Волошина [1] і Є. Карпіловської [3]; на деякі інші роботи.

Формулювання завдань. Мету дослідження можна схарактеризувати як виявлення проблем розпізнавання системами машинного перекладу спеціальних символів і термінів у наукових текстах. Це зумовило вирішення низки завдань, що стосуються, по-перше, визначення ролі систем МП та штучного інтелекту у перекладацькій діяльності на матеріалі аналізу спеціальних символів і термінів, виявлених у текстах кількох статей із соціолінгвістики (мовні проблеми білінгвізму); по-друге, — встановлення причин виникнення проблем розпізнавання спеціальних символів і недоречного перекладу термінів. У процесі роботи використано як загальнонаукові методи аналізу й синтезу, так і власне лінгвістичні: порівняльний, зіставний, соціолінгвістичного та перекладацького аналізу, описовий метод. Новизна дослідження зумовлена тим, що перекладацький аналіз було здійснено вперше на матеріалі наукових текстів із соціолінгвістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними напрямками прикладної лінгвістики є такі: автоматичні методи переробки текстової інформації, реферування і перекладу; лексичне забезпечення автоматизованих систем; стандартизація науково-технічної термінології [1, с. 12]. Зазначимо, що «машинний переклад — це процес перетворення комп'ютером тексту, створеного засобами однієї природної мови, в текст, оформлений засобами іншої природної мови» [3, с. 164].

Теоретичне підґрунтя дослідження базується на розумінні перекладацьких норм, які поділяються на: **норми очікування** цільової аудиторії, стосовно того, яким має бути переклад, та **професійні**. Доречність перекладу визначаємо розумінням доречності для певної комунікативної ситуації. «При цьому якість не означає, що можливий тільки один вірний переклад, бо норм можна дотримуватися різними способами. Норми очікування дозволять робити оцінні твердження щодо перекладу» [5, с. 60]. Отже, якісний переклад наукового лінгвістичного тексту має відповідати терміносистемі, що спирається на відомості з наявних двомовних словників лінгвістичної термінології.

Машина почерговими процедурами порівнює входні одиниці одного рівня з одиницями інших рівнів, записаних в її пам'яті. Якщо такого порівняння немає, машина зреалізовує передбачувану модель перекладу фрагмента тексту [1, с. 314].

Системи МП використовують різні підходи та засоби щодо виконання перекладу. Результат може бути прямим перекладом з однієї мови іншою без проміжного уявлення або непрямим, коли система спочатку намагається подати більш узагальнений контекст. Це проміжне уявлення також може бути незалежним від мови, щоб зробити можливим прямий переклад одного оригінального тексту різними цільовими мовами. «Кожна система є унікальною і використовує більш-менш оригінальний підхід до проблеми» [15, с. 25].

Далі розглянуто і проаналізовано приклади розпізнавання спеціальних символів і термінів за допомогою трьох систем МП: Google Translate (*далі* – GT) [11], DeepL Translate (*далі* – DL) [8], Glosbe Translate (*далі* – GL) [10]. Для встановлення доречностей розпізнавання термінів використано такі електронні словники, з яких два перекладні: Glosbe [9], Lingea [13] — і три тлумачні: СЛОВНИК.ua [4], Oxford Learner's Dictionaries [14], Cambridge Dictionary [7].

Перший текст — анотація статті «Деколонізація суржикі: тяглість і зміни в ідеології використання змішання мов» української дослідниці Наталі Кудрявцевої.

Текст мовою оригіналу	«The Ukrainian-Russian mixed variety suržyk has been a contested issue ever since it arose during the processes of Ukraine's colonisation and Russification by the Russian Empire and the USSR. <...> This ideology elevating a "pure" (Russian) language portrayed the languages of other Soviet republics as less legitimate while non-standard varieties were stigmatised. The dismantling of the USSR and the change in the status of the Ukrainian language saw a similar heightened concern for linguistic correctness. The necessity to legitimize Ukrainian as the (only) language of the Ukrainian nation encouraged the ideology which sought to distinguish a "high-status language" from the Ukrainian language varieties used by rural people who would often speak in a mix. In the 1990s, suržyk became iconic of cultural lowness and was seen as "contamination" caused by Russification. In this talk, I aim to explore the attitudes towards suržyk among people who decided to convert from Russian to speaking Ukrainian after the 2014 Russian aggression and the 2022 full-scale Russian invasion. I draw on interviews with 65 participants of volunteer Ukrainian language initiatives who reside primarily in Ukraine's east. These speakers may be associated with the so called "neo-suržyk" — a Russian-based variety different from the "old" Ukrainian-based suržyk developed in Ukraine since the late 19th century. Through a micro-level discourse analysis, I aim to trace how new, more positive attitudes towards suržyk emerged in the processes of "linguistic conversion" and de-Russification. I conclude by interpreting such views of suržyk as "a stage in the learning of/transition to Ukrainian", "a weapon", "a dialect or 'colour' of the Ukrainian language", as well as the overall appreciation of suržyk as being "better than Russian", as a sign of linguistic decolonisation» [12, c. 17].
Результати машинного перекладу	
Система	Переклад
GT	«Змішаний українсько-російський різновид суржик є дискусійним питанням ще відтоді, як він виник під час процесів колонізації та русифікації України Російською імперією та СРСР. <...> Ця ідеологія, що підносить «чисту» (російську) мову, зображувала мови інших радянських республік як менш легітимні, а нестандартні різновиди таврували. Розпад СРСР і зміна статусу української мови показали таку ж підвищену турботу про лінгвістичну правильність. Необхідність узаконити українську як (єдину) мову української нації заохочувала ідеологію, яка прагнула відрізнити «мову високого статусу» від українських мовних різновидів, якими користуються сільські жителі, які часто розмовляли змішано. У 1990-х роках суржик став іконою культурної низькості й розглядався як «забруднення», спричинене русифікацією. У цій доповіді я маю на меті дослідити ставлення до суржиків серед людей, які вирішили перейти з російської на українську після російської агресії 2014 року та повномасштабного російського вторгнення 2022 року. Я спираюся на інтерв'ю з 65 учасниками волонтерських українськомовних ініціатив, які мешкають переважно на сході України. Ці мовці можуть бути пов'язані з так званним «неосуржиком» — російськомовним різновидом суржиків, який відрізняється від «старого» українського суржиків, який розвивався в Україні з кінця 19 століття. Через аналіз дискурсу на мікрорівні я прагну простежити, як у процесі «лінгвістичної конверсії» і дерусифікації з'явилося нове, більш позитивне ставлення до суржиків. На завершення я тлумачу такі погляди на суржик як «етап вивчення/переходу до української», «зброю», «діалект чи «кольор» української мови», а також загальне оцінювання суржиків як «краще російської», як ознака мовної деколонізації».
DL	«Українсько-російський мішаний суржик є дискусійним питанням відтоді, як він виник під час процесів колонізації та русифікації України Російською імперією та СРСР. <...> Ця ідеологія, що вивищувала «чисту» (російську) мову, зображувала мови інших радянських республік як менш легітимні, а нестандартні різновиди стигматизувала. Демонтаж СРСР і зміна статусу української мови призвели до такого ж посилення уваги до мовної коректності. Необхідність легітимізації української мови як (єдиної) мови української нації стимулювала ідеологію, яка прагнула відрізнити «мову високого статусу» від різновидів української мови, якими користуються сільські жителі, що часто розмовляють мішаниною. У 1990-х роках суржик став символом культурної низькості і розглядався як «забруднення», спричинене русифікацією. У цій доповіді я маю на меті дослідити ставлення до суржиків серед людей, які вирішили перейти з російської на українську мову після російської агресії 2014 року та повномасштабного російського вторгнення 2022 року. Я спираюся на інтерв'ю з 65 учасниками волонтерських українськомовних ініціатив, які проживають переважно на сході України. Ці мовці можуть бути пов'язані з так званним «неосуржиком» — російськомовним різновидом суржиків, відмінним від «старого» українського суржиків, що розвивався в Україні з кінця 19 століття. За допомогою аналізу дискурсу на мікрорівні я прагну простежити, як у процесі «мовної конверсії» та дерусифікації з'явилося нове, більш позитивне ставлення до суржиків. На завершення я інтерпретую такі погляди на суржик як «етап у вивченні/переході на українську мову», «зброю», «діалект або «колір» української мови», а також загальне сприйняття суржиків як «кращого за російську», як ознаку мовної деколонізації».
GL	«Українсько-російський змішаний сорт Суржик був спірним питанням з тих пір, як він виник під час процесів колонізації та русифікації України Російською імперією та СРСР. <...> Ця ідеологія, що підвищувала «чисту» (російську) мову, зображувала мови інших радянських республік як менш легітимні, в той час як нестандартні різновиди були стигматизовані. Розпад СРСР та зміна статусу української мови призвели до подібної підвищеної турботи про мовну коректність. Необхідність легітимізувати українську мову як (єдину) мову української нації заохочувала ідеологію, яка прагнула відрізнити «мову високого статусу» від різновидів української мови, що використовуються сільськими людьми, які часто говорять змішано. У 1990-х рр. суржик став іконою культурної низькості і розглядався як ?? зараження ??, викликане русифікацією. У цій доповіді я прагну дослідити ставлення до суржиків серед людей, які вирішили перейти з російської мови на українську після російської агресії 2014 року та повномасштабного російського вторгнення 2022 року. Я опираюся на інтерв'ю з 65 учасниками волонтерських ініціатив української мови, які проживають переважно на сході України. Ці носії мови можуть бути пов'язані з так званним ?? нео-суржиком ??, який відрізняється від ?? старого ?? українського суржиків, що розвивався в Україні з кінця 19 століття. Завдяки аналізу дискурсу на мікрорівні, я прагну відстежити, як з'явилися нові, більш позитивні ставлення до хірургії в процесі «лінгвістичного переходу» та «дерусифікації». На завершення, я інтерпретую такі погляди на suržyk як «ступіньку в навчанні/переходу до української мови», «зброю», «діалектом або «кольором» української мови», а також загальну оцінку suržyk як «кращого за російський», як ознаку мовної деколонізації».

Слід зазначити, що в тексті, термін *суржик* англійською передано як *suržyk*. Тут використано нетипову транслітерацію: український звук [ж] треба передавати диграфом *zh*.

У тексті вжито такі терміни: **1. contested issue** — **дискусійним питанням** (GT, DL); **спірним питанням** (GL) — обидва варіанти перекладу слова *contested* є правильними [9], але в контексті науки доречніше використати варіант *дискусійне* питання, тобто варіанти від систем МП GT, DL; **2. linguistic correctness** — **лінгвістичну правильність** (GT); **мовної коректності** (DL); **мовну коректність** (GL) — щодо слова *concern* доречним є варіант від DL; *linguistic* — доречніші варіанти від систем МП DL, GL, бо в українській мові *лінгвістичний* це більше те, що стосується науки [4]; *correctness* — доречнішими є варіанти від систем МП DL та GL [9]; **3. legitimize** — **узакоинити** (GT); **легітимізації** (DL); **легітимізувати** (GL) — *легітимізація* це *процес обґрунтування законності та прагнення представити свої дії як правомірні* [4], що доречно за контекстом, тому доречними є варіанти від систем МП DL, GL; **4. high-status language** — **мову високого статусу** (усі системи) — отриманий варіант є доречним [4]; **5. contamination** — **забруднення** (GT, DL); **зараження** (GL) — *contamination* перекладається як *контамінація, забруднення, зараження* [13]; за контекстом правильним варіантом є *забруднення*, тому варіант від системи МП GL *зараження* є недоречним; **6. Speakers** — **мовці** (GT, DL); **носії мови** (GL) — за контекстом, *speakers* — мається на увазі *респонденти, які взяли участь у соціопитуванні*, тому можна вважати варіант від системи МП GL *носії мови* недоречним, бо тоді в оригіналі було б *native speakers* [9]; **7. neo-suržyk** — **неосуржи́ком** (GT, DL); **нео-суржи́ком** (GL) — слова з іншомовним префіксом *neo-* пишуться разом [4], тому доречними є варіанти від систем МП GT, DL; **8. linguistic conversion** — **лінгвістичної конверсії** (GT); **мовної конверсії** (DL); **лінгвістичного переходу** (GL) — доречним є варіант від системи МП DL [7]; **9. Ukrainian-based suržyk** — **українського суржик** (GT, DL); **українського суржика** (GL) — за електронним словником української мови, форма родового відмінку слова *суржик* — *суржик*у [4]; жоден з варіантів перекладу *Ukrainian-based* не є доречним, бо йдеться про *заснованого на базі української мови суржик*у; **10. De-Russification** — **дерусифікації** (усі системи) — отриманий варіант є доречним [4].

Слід зауважити, що використання спеціальних символів, не характерних для певної мови, дійсно може викликати складнощі у розпізнаванні тексту машиною, в даному випадку в системі МП GL: у першому реченні тексту розпізнано спеціальний символ *ž* і було отримано правильний переклад терміна *suržyk* — *Суржик*, хоча з невеликою помилкою — слово скальковано з англійської, бо написано з великої літери: в англійській назви мов, діалектів, говірок тощо, як правило, пишуть з великої літери; нарешті, отримано проблемні варіанти — *сюржик* / *сержик*. Словосполучення *towards suržyk* перекладено як *до хірургії*, що зовсім не відповідає контексту, бо про хірургію там взагалі не йдеться; термін *хірургія* англійською буде *surgery*, за транскрипцією [*'sɜːdʒəri*] [13], що за правописом і вимовою нагадує термін *suržyk*; це може бути другою причиною виникнення проблеми. Також це може пояснити дві інших перекладацьких недоречності в тексті — *сюржик* / *сержик*. Далі система зовсім не розпізнала цей термін і залишила його написання латиницею.

Усі системи по-різному розпізнали лапки, які в оригіналі “ ”, а в МП — « » (усі системи); а в окремих випадках система GL зовсім не розпізнала лапки, поставивши на їхнє місце знаки питання (?? ??). У системі МП GL виникли проблеми розпізнавання літери *i* в слові *dialect*, де в перекладі на українською замість *i* отримано *u*; *variety* перекладено як *sort*, що є недоречним в контексті лінгвістики [4].

Наступним матеріалом для перекладу послуговував текст наукової статті «Мовна ситуація у Великобританії» української дослідниці Ганни Штомпель.

Текст мовою оригіналу	«<...> Але помилково було би зараз завершити розмову про мови британців, оскільки актуальним стало питання повсталих майже з небуття ще двох кельтських мов, які вважалися мертвими ще років десять тому. Вкрай мало людей знають або чули хоча б щось про корнську чи менську (менкську)! <...> Але на величезний подив, навіть пересічного англіця, завдяки титанічній праці ентузіастів-лінгвістів, що на основі двомовних — англо-корнських та англо- менських словників, та зібраним по крихтам літературним джерелам цими мовами, почали стрімке динамічне відродження літературних варіантів цих мов. На даний момент на півострові Корнуолл та острові Мен діють дошкільні заклади, школи, факультети університетів де навчання провадиться корнською чи відповідно менською. Ожилі мови відвойовують все нові й нові позиції у суспільстві. Іноді трапляються, навіть, комічні ситуації коли, наприклад, водій з Англії (до якої територіально належить Корнуолл) не може дістатися потрібного пункту, оскільки таблички на дорогах написані тільки по-корнськи» [6, с. 1].
Результати машинного перекладу	
Система	Переклад
GT	«<...> But it would be a mistake to end the conversation about the languages of the British now, since the issue of two more Celtic languages, which were considered dead ten years ago, arose almost from nothingness, has become relevant. Very few people know or have heard at least something about Cornish or Menk (Menk)! <...> These are the languages of the local population of the British peninsula of Cornwall and the Isle of Man, located in the Irish Sea. Until the 2000s, there was a lot of different, often contradictory information about them. <...> But to the great surprise of even an average Englishman, thanks to the titanic work of linguist enthusiasts, on the basis of bilingual — English-Cornish and Anglo-Mannish dictionaries, and collected bits and pieces of literary sources in these languages, a rapid dynamic revival of literary variants of these languages

Система	Переклад
	<i>began. At the moment, there are pre-schools, schools, and university faculties operating on the Cornwall peninsula and the Isle of Man, where education is conducted in Cornish or, respectively, in Manx. Living languages are winning new and new positions in society. Sometimes there are even comical situations when, for example, a driver from England (to which Cornwall territorially belongs) cannot reach the desired point, because the signs on the roads are written only in Cornish».</i>
DL	(британська) «<...> But it would be a mistake to end the conversation about the languages of the British now, as the issue of two more Celtic languages that were considered dead ten years ago has become relevant. Very few people know or have heard at least something about Cornish or Menoese! <...> These are the languages of the local population of the British Cornish peninsula and the Isle of Man, located in the Irish Sea. Until the 2000s, there was a lot of diverse, often contradictory information about them. <...> But to the great surprise of even the average Englishman, thanks to the titanic work of enthusiastic linguists, who based their bilingual dictionaries on English-Cornish and English-Meno, and collected bits and pieces of literary sources in these languages, a rapid and dynamic revival of literary variants of these languages began. At the moment, there are pre-schools, schools, and university faculties on the Cornish peninsula and the Isle of Man where education is provided in Cornish or Manx, respectively. Revived languages are gaining more and more ground in society. Sometimes there are even comical situations when, for example, a driver from England (to which Cornwall belongs geographically) cannot get to the desired destination because the signs on the roads are written only in Cornish».
	(американська) «<...> But it would be a mistake to end the conversation about the languages of the British now, as the issue of two more Celtic languages that were considered dead ten years ago has become relevant. Very few people know or have heard at least something about Cornish or Menoese! <...> These are the languages of the local population of the British Cornish peninsula and the Isle of Man, which is located in the Irish Sea. Until the 2000s, there was a lot of diverse, often contradictory information about them. <...> But to the great surprise of even the average Englishman, thanks to the titanic work of enthusiastic linguists, who based their bilingual dictionaries on English-Cornish and English-Meno, and collected bits and pieces of literary sources in these languages, a rapid dynamic revival of literary variants of these languages began. At the moment, on the Cornish peninsula and the Isle of Man, there are pre-schools, schools, and university departments where education is provided in Cornish or Manx, respectively. Revived languages are gaining more and more ground in society. Sometimes there are even comical situations when, for example, a driver from England (to which Cornwall belongs geographically) cannot get to the desired destination because the signs on the roads are written only in Cornish».
GL	«<...> But it would be a mistake to end the discussion of the languages of the Britons at this point, since the question of the near-extinction of two other Celtic languages that were considered dead a decade ago has been raised. Very few people know or have ever heard of Cornish or Minskoff! <...> They are spoken by the indigenous people of the British peninsula of Cornwall and the Isle of Man in the Irish Sea. Until the 2000s, there was a great variety of, and often conflicting, information about them. <...> But to the amazement of even the average Englishman, thanks to the titanic work of enthusiastic linguists, based on bilingual ?? Anglo-Cornish and Anglophone dictionaries, and collected from the tiny literary sources of these languages, a rapidly dynamic revival of literary variants of these languages has begun. Preschools, schools, and university departments in Cornwall and the Isle of Man currently teach Cornish or Mannish, respectively. Language centers are taking on new and new positions in society. There are even comical situations, such as when a driver from England (to which Cornwall belongs territorially) cannot reach the desired point because the road signs are written only in Cornish».

Зафіксовані терміни та власні назви: **1. повсталих** <мов> — **arose** (GT); - (DL); **the near-extinction** (GL) — доречним є варіант від системи МП GL, який перекладається як *які майже вимерли*, бо маються на увазі мови, які вважали мертвими, англійською можна сказати *extinct language* [9]; **2. мертвими** <мовами> — **dead** (усі системи) — отриманий варіант недоречний, бо англійською термін *мертва* <мова> — *extinct language* [9]; **3. ентузіастів-лінгвістів** — **linguist enthusiasts** (GT); **enthusiastic linguists** (DL, GL) — доречним є варіант від систем МП DL та GL [14]; **4. двомовних** — **bilingual** (усі системи) — отриманий варіант є доречним [13]; **5. літературним джерелам** — **literary sources** (усі системи) — отриманий варіант є доречним [14]; **6. відродження** — **revival** (усі системи) — отриманий варіант є доречним [7]; **7. літературних варіантів** <мов> — **literary variants** (усі системи) — отриманий варіант за контекстом є цілком доречним, хоча англійською мовою доречніше **literary language** [9]; **8. оживіли** <мови> — **living languages** (GT); **revived languages** (DL); **language centers** (GL) — стосовно мов, доречним є варіант від системи МП DL [13; 14]; у системі МП GL виникли труднощі з розпізнаванням цього терміну; **9. позиції** — **positions** (GT, GL); **ground** (DL) — за контекстом *позиції* перекладається як *ground* [7]; отже, доречним є варіант від системи МП DL; **10. територіально** — **territorially** (GT, GL); **geographically** (DL) — *territorially* це стосовно країни, групи людей, місцезнаходження, а *geographically* — місце у фізичному просторі [7]; тому доречними є варіанти від систем МП GT, GL; **11. пункту** — **point** (GT, GL); **destination** (DL) — доречним є варіант від системи МП DL [7].

Варто зауважити, що в усіх системах зафіксовані проблеми розпізнавання власної назви *острову Мен* і спільнокоренових слів: *Menk* (GT); *Menoese* (DL); *Minskoff* (GL), тоді як англійською — *Isle of Man, Manx* [7].

Висновки. Отже, системи машинного перекладу і штучного інтелекту мають деякі проблеми у розпізнаванні спеціальних графічних символів: тире, лапок, деяких інших. У тексті, написаному англійською мовою, жодна система не розпізнала лапки такими, якими їх подано в оригіналі. Зафік-

совано також випадки неврахування орфографії у перекладі деяких термінів і випадки перекладу недоречними за контекстом еквівалентами. У тексті, написаному українською мовою, немає спеціальних символів, але наявна велика кількість термінів і власних назв. Було встановлено недоречні за контекстом еквіваленти перекладу та проблеми розпізнавання деяких власних назв і похідних присвійних прикметників. Проте було отримано також і значну кількість доречних результатів від усіх систем, що є свідченням постійного вдосконалення систем машинного перекладу. Це дає можливість адресатові інтерпретувати текст перекладу як адекватний та еквівалентний тексту оригіналу в цілому. Отже, виникає можливість визначити тексти перекладу як тотожні за змістом тексту-джерела. Засобом оптимізації вважаємо вдосконалення розпізнавання спеціальних символів і збільшення словникового складу термінів і власних назв у системах машинного перекладу. **Перспективи** дослідження вбачаємо в організації збору й аналізу експертних оцінок фахівців із певних наукових галузей і професійних перекладачів щодо визначення якості машинного перекладу.

Література

1. Волошин В. Г. Комп'ютерна лінгвістика : навч. посібник. Суми : Університетська книга, 2004. 382 с.
2. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 424 с.
3. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики : комп'ютерна лінгвістика : посібник. Донецьк : Юго-Восток, 2006. 188 с.
4. СЛОВНИК.ua. URL : <https://slovyk.ua/index.php/> (дата звернення : 5.10.2024).
5. Ташченко Г. В. Актуальні проблеми теорії та практики перекладу : конспект лекцій. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2021. 165 с.
6. Штомпель Г. В. Мовна ситуація у Великобританії. *View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk provided by Electronic archive of Kirovograd National Technical University*. 2010. URL : <https://core.ac.uk/reader/81588500/> (дата звернення : 5.10.2024).
7. Cambridge Dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/> (дата звернення : 5.10.2024).
8. DeepL Translate. URL : <https://www.deepl.com/uk/translator/> (дата звернення : 3.10.2024).
9. Glosbe. URL : <https://uk.glosbe.com/> (дата звернення : 2.10.2024).
10. Glosbe Translate. URL : <https://translate.glosbe.com/> (дата звернення : 2.10.2024).
11. Google Translate. URL : <https://translate.google.com/?hl=uk&sl=auto&tl=en&op=translate/> (дата звернення : 4.10.2024).
12. Kudriavtseva N. Decolonising Suržyk : Continuity and Change in the Ideologies of Mixed Language Use. *Workshop June 13–14, 2024 Justus Liebig University Giessen and online. Abstracts : book of abstracts / organisers prof. dr. M. Wingender, dr. L. Pidkuimukha. Giessen : Justus Liebig University Giessen, Giessen Center for Eastern European Studies (GiZo), German Research Foundation (DFG), 2024. P. 17–18.*
13. Lingea. URL : <https://www.dict.com/> (дата звернення : 4.10.2024).
14. Oxford Learner's Dictionaries. URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/> (дата звернення : 5.10.2024).
15. Poibeau T. Machine Translation. London : The MIT Press, 2017. 214 p.

References

1. Voloshyn, V. H. (2004), *Computational Linguistics [Komp'yuterna lnhvistyka]*, University Press, Sumy, 382 p.
2. Zahnitko, A. P. (2012), *Dictionary of Modern Linguistics : concepts and terms [Slovyk suchasnoyi lnhvistyky : ponyattya i terminy]*, DonNU Press, Donetsk, Vol. 3. 424 p.
3. Karpilovska, Ye. A. (2006), *Introduction to Applied Linguistics : Computational Linguistics [Vstup do prykladnoyi lnhvistyky : komp'yuterna lnhvistyka]*, Yuho-Vostok, Donetsk, 188 p.
4. SLOVNYK.ua. Available at : <https://slovyk.ua/index.php/> (Accessed : 5.10.2024).
5. Tashchenko, H. V. (2021), *Current Problems of the Translation Theory and Practice : lecture notes [Aktual'ni problemy teorii ta praktyky perekladu : konspekt lektsiy]*, V. N. Karazin Kharkiv National University, 165 p.
6. Shtompel, H. V. (2010), "Language Situation in Great Britain", *View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk provided by Electronic archive of Kirovograd National Technical University* ["Movna sytuatsiya u Velykobrytaniyi", *View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk provided by Electronic archive of Kirovograd National Technical University*], Available at : <https://core.ac.uk/reader/81588500/> (Accessed : 5.10.2024).
7. Cambridge Dictionary, available at : Available at : <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/> (Accessed : 5.10.2024).
8. DeepL Translate, available at : <https://www.deepl.com/uk/translator> (Accessed : 3.10.2024).
9. Glosbe, available at : <https://uk.glosbe.com/> (Accessed : 2.10.2024)
10. Glosbe Translate, available at : <https://translate.glosbe.com/> (Accessed : 2.10.2024)
11. Google Translate, available at : <https://translate.google.com/?hl=uk&sl=auto&tl=en&op=translate/> (Accessed : 4.10.2024).
12. Kudriavtseva, N. (2024), "Decolonising Suržyk", *Continuity and Change in the Ideologies of Mixed Language Use*, Justus Liebig University Giessen, GiZo, DFG, pp. 17–18.
13. Lingea, available at : <https://www.dict.com/> (Accessed : 4.10.2024)
14. Oxford Learner's Dictionaries, available at : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/> (Accessed : 5.10.2024).
15. Poibeau, T. (2017), *Machine Translation*, The MIT Press, London, 214 p.

Galyna S. IAROTSKA,

Doctor of Philology (Grand PhD), Professor of the Applied Linguistic Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University, 24/26 Frantsuzkyi Blvd., Odesa, 65058, Ukraine, tel.: +380503916600;
e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>

Danil V. BUSHUIEV,

Student of master's degree of the Department of Applied Linguistics, Odesa I. I. Mechnikov National University;
24/26 Frantsuzkyi Blvd., Odesa, 65058, Ukraine, tel.: +380982442627; e-mail: danilbgm20@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0373-5414>

**SPECIFIC FEATURES OF IDENTIFYING SPECIAL CHARACTERS AND TERMS BY MACHINE
TRANSLATION SYSTEMS**

Summary. The **purpose** of the article is to investigate the ability of machine translation systems to recognize special characters and terms based on the results of translating from English to Ukrainian and vice versa to identify problems and establish the causes of their occurrence. The **object** of the research is the results of identifying spelling and terminology features in machine translation of scientific texts in the field of sociolinguistics on such topics as bilingualism and language conflicts translated from English to Ukrainian and vice versa, using three machine translation systems; the **subject** is special characters and terms identified by machine translation systems as the result of translating from English to Ukrainian and vice versa, to identify problems, relevant and irrelevant variants. The research in the scope of translation theory and computational linguistics uses both general scientific **methods** and purely linguistic methods such as: analysis, synthesis, comparative and correlative methods. The **results** of the work are to establish identification problems that occur in machine translation of scientific texts and their analysis. Scientific texts may contain special characters to represent specific features of phonetics or spelling of a foreign language word or term and general terms may have spelling differences in English or Ukrainian. Special characters such as quotation marks, dashes and transliteration symbols may cause difficulties identifying them by systems. The obtained results of the study allow to conclude. The **practical value** is in the possibility of using the results in research in the field of computational linguistics, linguistic modelling and corpus linguistics, translation theory and practice, practical course of translation. The **conclusions** of the research can be seen in the further detailed explanation of the identified problems of special characters and terms, to propose, on the basis of that, ways to optimize machine translation.

Key words: machine translation, artificial intelligence, identifying, computational linguistics, translation theory, special character, term.

Статтю отримано 17.10.2024 р.

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.325839

UDC 811.16/38

Alexander I. ILIADI,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor at the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky; 34 Staroportofrankivska St, Odesa,
65020, Ukraine; mob.: +38 095 0812119; e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com;
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>

**RECONSTRUCTION OF PROTO-SLAVONIC VOCABULARY
(SOME ADDITIONS TO ESSÁ AND SP)**

Summary. The paper is devoted to filling out some lacunae in the rosters in the dictionaries of Proto-Slavonic vocabulary, i.e. the etymological dictionaries, intended: a) to single out and describe Proto-Slavonic lexical heritage in ancient and modern Slavonic languages; b) to figure out genesis of Proto-Slavonic words through defining their relationships to Indo-European cognates. Suggested paper sets the **goal** to slightly expand the corpus of Proto-Slavonic vocabulary, reconstructed in ESSÁ and SP. Achieving this goal involves addressing two **objectives**: 1) to fill out some lacunae in the known corpus of Proto-Slavonic lexemes; 2) to clarify (expand) geography of already reconstructed prototypes by introducing data of the languages, not counted during the etymologization. All the facts which are not counted in the dictionaries of Proto-Slavonic lexical reconstruction should be collected into a single corpus of additions for etymologies already known from ESSÁ and SP. Its building is a task for the future, therefore preparatory work on accumulation of the data will not lose **relevance** over a long period of time. The **object** of proposed study is inherited appellative and onomastic vocabulary are not involved in the analysis in ESSÁ and SP; this lexemes can be qualified as Proto-Slavonic heritage either because their morphological archaics or areals characteristics. The **subject** — etymological, phonetic, morphological, lexico-semantic features and the areal of historically attested words and reconstructed while the analysis prototypes. The **results** of the study: 1) the sum of ancient lexemes, which presumably belonged to Proto-Slavonic vocabulary, got etymological interpretation (**bajьkьzъ*, **bebrišь* (**bebryšь?*), **bezmpdъzъ*, **bezudъ*, **bukodъra*, **čekolsъ*, **čmъlva*, **gъlgati*, **xlebezъ*, **xręstъ*,

-i, *konobyľ, *koroborъ etc.); 2) it is clarified (expanded) geography of the reflexes of the prototypes early restored in the special literature; they represent the isoglosses of complex configuration. **Conclusions** summarize the results of the reconstruction of the Proto-Slavonic vocabulary elements, generalizing the achievements of the procedure of the reconstruction and the etymological interpretation of the material. **Prospects** for further research are obvious: it is necessary to continue forming the corpus of the etymologies (versions) for expansion of the roster of presupposed Proto-Slavonic words.

Key words: reconstruction, comparative-historical linguistics, prototype, etymology, derivative, word-formation, onomastics.

I. Introduction

Formulation of the problem. The theory and practice of the Proto-Slavonic language vocabulary reconstruction in the comparative-historical grammar and etymology have already long been linked firmly to two fundamental projects of the world Slavic studies. These are: 1) Moscow «Etymological Dictionary of Slavonic Languages: Proto-Slavonic Lexical Stratum» (acad. O. N. Trubachev, prof. A. F. Zhuravlev and J. J. Varbot were its editors at different times), which at the present time has been brought to the reconstruction of lexemes with the initial segment *pe- (published 42 volumes (1974–2021), finished with the prototype *perъ); 2) Krakow «Słownik prasłowiański» (editor — F. Sławski, and from 9 tome — M. Jakubowicz) with the last reconstructed vocabula *kyvati (it counts 11 (1974–2024) tomes). The lag behind the ESSĀ in SP was used for the critical reflection on the results of Moscow project (O. N. Trubachev). Thematically narrow-oriented two-volume Prague «Etymologický slovník slovanských jazyků: slova grammatická a zájmena» (1973–1980) by F. Kopečný and collective of the authors adjoins them. From the moment of the publication of the first issues/volumes of these fundamental reference books on (Proto)Slavonic etymology the gaps in reconstructed vocabulary became apparent. The work with that enormous amount of material, what the author collectives had to deal with, can not do without such lacunae. However, the lacunae in the rosters of ESSĀ and SP are explainable with the desire of the authors to give the etymological treatment of the really ancient lexemes, without the distraction of the reconstruction of the derivatives, whose Proto-Slavonic chronology at the time of drafting of the dictionaries card indexes was not obvious without the data of linguistic geography. Eventually *post factum* we have the gradual accumulation of the material, confirming the antiquity of many words, were not included in ESSĀ and SP, as well as giving reasons to consider that Proto-Slavonic units were derived according to the archaic, unproductive in historical times word-formation patterns.

The growing number of the potential extensions for the rosters of Proto-Slavonic vocabularies impelled some researchers to the idea about the special descriptions of previously unaccounted data. The result was series of works, where the additions for ESSĀ are summed up and get proper etymological assessment. Let's name, in my view, the most significant of these studies, oriented to address lacunae in the collection of the lexical isoglosses in ESSĀ and the critical parsing of the controversial reconstructions, cf.: Zhuravlev A. F. «On Clarification of Representations of Slavonic Isoglosses (Additions to the Lexical Materials of «Etymological Dictionary of Slavonic Languages»)». 1990. Parts I–II; *His own*. «Notes in the Margins of «Etymological Dictionary of Slavonic Languages»» I. *Etymology. 1988–1990*. 1992. P. 77–88; II. *Ad fontes verborum. Studies on the Etymology and Historical Semantics. 70th anniversary of Jeanne Jeanovna Varbot*. 2006. P. 140–147; *His own*. «Evolutions of Meanings». 2016. P. 311–320; Orel V. Ė. «On the Reconstruction of Proto-Slavonic Vocabulary». *Soviet Slavic Studies*. 1987. № 5. P. 73–79; *His own*. Reviews of the: «Etymological Dictionary of Slavonic Languages: Proto-Slavonic Lexical Stratum». Vol. 13 (*kroměžirъ — *kyžiti). *Soviet Slavic Studies*. 1988. № 1. P. 104–106; Vol. 14 (*labati — *lēteplъ). *Soviet Slavic Studies*. 1988. № 2. P. 110–111; Vol. 15 (*lětina — *lokačъ). *Soviet Slavic Studies*. 1989. № 5. P. 102–103. Iliadi A. I. «On the Additions to «Etymological Dictionary of Slavonic Languages»». *Studia linguistica et juridica*. 2012–2013. Kirovograd, 2013. P. 16–39.

It is difficult to overestimate significance of introduced into scientific discourse dialectal and onomastic vocabulary for filling the gaps in already restored corpus of Proto-Slavonic words. For etymology and reconstruction of missed in ESSĀ and SP vocabulary the data of new (or still are published multivolume) etymological dictionaries of Slavonic Languages (for example, «Bulgarian Etymological Dictionary», «Serbian Etymological Dictionary» edited by A. Loma, «Russian Etymological Dictionary» by A. Ė. Anikin etc.) and the researches in the field of archaic Slavonic Onomastics (cf.: Казлова Р. М. «Беларуская і славянская гідронімія. Праславянскі фонд (2000–2002)». Т. I–II; Vasiljev V. L. «Slavonic Toponymic Antiquities of Novgorod Land» (2012) etc.) are important to the same extent. The facts available in these sources should be collected into a single corpus of additions for etymologies already known from ESSĀ and SP. Its building is a task for the future, therefore preparatory work on accumulation of the data will not lose relevance over a long period of time.

The aims and objectives of the study. Suggested paper sets the goal to slightly expand the corpus of Proto-Slavonic vocabulary, reconstructed in ESSĀ and SP. Achieving this goal involves addressing two objectives:

- 1) to fill out some lacunae in the known corpus of Proto-Slavonic lexemes;
- 2) to clarify (expand) geography of already reconstructed prototypes by introducing data of the languages, not counted during the etymologization.

The following **methods** are applied in the research: *comparative-historical, etymological, method of linguistic reconstruction, method of dictionary entries analysis*.

References to the previous studies. The referencies to the works of our precursors as well as the indication of the **material of the study**, are given in the title of suggested paper, and in the item «Formulation of the problem» (see above). Further in the text of the paper data such widely known sources as named above «*Etymological Dictionary of Slavonic Languages: Proto-Slavonic Lexical Stratum*» (short. — ESSA) and «*Dictionary of Russian Folk dialects*» (52 volumes), 1965–2021 (eds F. P. Filin, F. P. Sorokoletov, S. A. Myznikov; short. — SRNG) are used.

Analysis of the latest research and publications. By virtue of the practical specificity of the selected type of research, we provide a critical review of our predecessors' scientific versions directly in the process of work with every analyzed example, if necessary.

II. Corpus of reconstructions

**abolnica*: Old Maced. *Ѓбланица*, 1342, 1345 — village, Maced. *Јабланица* — village in Debarsky Drishkol [19, p. 56], Sloven. *Ablanica* — locality in Styria (see «Geographical Dictionary of West Slavonic and South Slavonic Lands and Adjacent Countries» by A. Golovatskij (1884), p. 1). The derivative with suff. *-ic-* from **abolnъ* 'plane tree' or **abolnъ* I 'apple tree' (see about them: ESSA 1: 47).

**bajecъ*: Sloven. *Bajec* — anthroponym (cf. surname of known Slovenian linguist Anton *Bajec*), Ukr. dial. (Low Dnieper) **баєць* (or *байко!*) as a part of the derivative *баєшник* 'liar' [27, p. 58]. The deverbative with *-ec-* from **bajati* or **bajiti* 'to talk, tell', 'to think up'. Comp. identical in the word-formation terms **borъcъ* < **borti(se)*, **nosъcъ* < **nositi*.

**bajьkъjъ*: Rus. dial. (Vologda) *байкый* 'talkative, loquacious' (see the first volume of «Dictionary of Vologda Dialects» (1983), p. 19). Adj. with suff. *-ъk-* from the verb **bajati* or **bajiti*, analogous to *ломать* > *ломкий*, *шатать* > *шаткий*, *тонить* > *тонкий*, *ловить* > *ловкий* etc.

bebrіshъ* (bebryshъ*?): Bulg. *Бебріш* — name of the river, a tributary of the Iskar river, Belarus. *Бебріш* — lake in the former Vitebsk governorate. Perhaps, it is the genoef formation with the suff. *-ish-* from **bebrъ* 'beaver'. By virtue of convergence among Southern Slavs of the reflexes of the formants *-yshъ* and *-ishъ* Bulgarian form seems to be morphologically ambiguous, i.e. it is not excluded Proto-Slav. **bebryshъ*. In detail see: ([8, p. 395]: with literature).

**berstačъ*: Serb. *Брестач* — village (Vojvodina), Croat. *Brestač*, XIX century — community in Rumska podžupania (see the first volume of «Croatia, Slavonia, Dalmatia and Military Frontier» (1879) by L. V. Berezin, p. 41: *Брестач*), *Brestača* ([45, p. 228]: *brěstъ*), Rus. *Берестач* — microtoponym (the territory of Ukraine [16]). The derivative with the formant *-ačъ* from **berstъ* 'elm tree', 'Ulmus'.

berstēne*/berstjane*: Maced. *Брестани* — the Turkish village near the old fortress Kodžadžik, whose founders are Macedonians (firstly is attested around 1470 [19, p. 42]: the derivative with the formant *-jani* from the stem *брест*), Czech *Břešťany*, Ukr. *Берестяни* (*Bereściany*, *Berestiany*, *Берестяни*, 1629; Volyn) — oikonoms ~ *берестяни* 'inhabitants of the birch forest' [28, p. 12]. The derivative with the formant *-ēne/-jane* from **berstъ*.

**berzajъ*: Serb. *Брезај* — toponym (Kosovo), Old Rus. *Березай* («на реце на Березаи», «на мосту у Березаи»), Rus. *Березай* — lake, *Березай* — left tributary of Chagoda (Novgorod land), *Березай* — toponym (Tver region) ~ dial. (Novgorod) *березай* 'birch bolete' and *'birch forest' (see «Slavonic Toponymic Antiquities of Novgorod Land» (2012) by V. L. Vasiljev, where on pp. 563–565: as «a toponymic archaism *Березай*» [45, p. 229]: *brěza*), Old Ukr. *Березай*, 1688 — oikonym (Glukhov district; see volume V of «Historic Acts, Collected and Published by The Archeographic Commission» (1842), p. 289). The derivative with suff. *-aj-* from **berza*.

**berzolupъ*: Czech old *Brzezolupii* (*Březolupy*), 1597 — toponym [34, p. 82], Old Rus. *Березолупи*, 1453, «у Березолупех», 1524, Old Ukr. «з села Березолупъ», 1650 etc. ([28, p. 12]: «Formally it is the plural form from the anthroponym **Березолупъ*, derived in a similar way to Belarus. *Казалуп*, Czech *Kozolup*»). The composite is, probably, derived on the base of the word combination **berzъ lupiti* 'to tear off birch bark'.

**bezdzbnikъ*: Maced. *безденик* 'abyss, cleft', *Безденик* — toponym [2, p. 20], Pol. *Bezednik* — name of several water bodies [59, p. 47], Rus. dial. Arkhang. *бездѣнник* 'impassable swamp, covered with swamp plant', 'abyss, chasm' (SRNG 2: 189). The word-formation synonym with suff. *-ik-* to **bezdzbnica* (ESSA 2: 22).

bezmdzъjъ*: Ukr. *Безмуди* — surname (village Ivanne of Dubnovsky district of Rovno region). The nominal derivative with pref. **bez-* from the somatic term **mdo*/mdъ* (see: [40, p. 18]).

**bezsolъjъ*: Old Rus. *Безсолое*, 1556 — settlement in Belozersky district (see the first volume of «Historic Acts, Collected and Published by the Archeographic Commission» (1841), p. 310), Rus. dial. Arkhang., Sverdlov., Tyumen *бессолый* 'unsalted, undersalted' (SRNG 2: 277) etc.). This adjective is derived by composition of the prefix **bez-* with the semantics of deprivation and the stem subst. **solъ* 'salt'. Antiquity of this formation stems from its elementary, suffixless morphology. About other examples of the implementation of **bezsolъjъ* in Eastern Slavonic onomastics see: [29: I, p. 38; 29: III, p. 341].

**bezudъ*: Pol. *Bezud* — surname. The prefixal noun (originally — adjective), derived from the somatic term **udъ* (see: [40, p. 18]). Comp. in ÈSSÂ prefixal-suffixal adjective **bezudъnъ(jъ)*.

**bobrava*: *Боборава* — the river in Central Albania, Pol. *Bobrawa* — name of three water bodies in the basin of the Oder river. An addition to the corresponding dictionary entry in ÈSSÂ (2: 144), where Balcan and Polish reflexes are absent. In detail see: [8, p. 395].

**bobrovъсь*: Slovak *Bobrovec*, cf. in Hungarian documents «populi ville *Bobrowch*» [60, p. 40], Pol. *Bobrowiec* — hydronym [59, p. 51], Rus. old *Бобровецъ* — oikonym (Novgorod land; see «Slavonic Toponymic Antiquities of Novgorod Land» (2012) by V. L. Vasiljev, p. 329). The derivative with the formant -ъсь from adj. **bobrovъ(jъ)*, about of which see: ÈSSÂ (2: 144–145).

**bobrovъnikъ*: Slovak *Bobrovník* [60, p. 42], Pol. dial. *bobrownik* = *bobrowe ziele* ‘Herba trifolii fibr.’ [42, p. 94], *Bobrownik* — hydronym [59, p. 51], Rus. old *Бобровники* — oikonym (Novgorod land; see «Slavonic Toponymic Antiquities of Novgorod Land» (2012) by V. L. Vasiljev, p. 329). An addition to the item in SP [55: I, p. 290]: Slovak reflex here is absent.

**bobrovъnъjъ*: Pol. *Bobrówny*, Rus. *Бобровный* — modern surnames. Secondary adjective with -ъn- from **bobrovъ(jъ)*.

**bolna*: Maced. dial. *блѧна* ‘plot of land, spaded together with grass’ [2, p. 21]. An addition to the list of reflexes of **bolna* in ÈSSÂ (2: 175) and (SP 1: 308–309), where Macedonian material is not presented. This also includes: *Blana* — name of a tribute of the Drava river (basin of the Sava river [33: I, p. 54]), Pol. *Blonia* — hydronym (basin of the Vistula river [59, p. 50]), Ukr. (Lemkian) *Bôłońa* — name of a pasture (= Pol. *blonia*, cf. [na *Bwońu*]) [58, p. 12].

**boltina*: Maced. dial. *блатина* ‘swampy place’, *Блатина* — toponym [2, p. 21]. An addition to the list of reflexes of **boltina* in ÈSSÂ (2: 179) and ([55: I, p. 310]; see also the work «On Clarification of Representations of Slavonic Isoglosses» by A. F. Zhuravlev, Part 1, p. 29–30), where Macedonian material is not presented.

**bolъnъ*: Rus. dial. (Novgorod) *болозѣнъ* ‘callus’, *бóлозень*, *бóлезень* ‘the same’, pl. Novgor., Arkhang., North *бóлозни*, Olonets *бóлузни* ‘the same’ (semantically — ‘pillow» on the hands or feet’ ~ Prussian *balsinis* ‘pillow’ = **balzin-*; see fourth volume of «Russian Etymological Dictionary» by acad. A. È Anikin, pp. 23–24: **bolъnъ*). This word is etymologically identical to Proto-Slav. **bolzina*, **bolъna*, **bolъno* (see about these words: ÈSSÂ 2: 183–184), from which it differs by grammatical gender and semantics: the mentioned words are the technical terms (denominations of the details of millstone, rafters, girder under the floor, details of constructions of sleigh, plow, sokha), while **bolъnъ* — name of swelling, chafe on the skin. Summary parsing of Rus. *болозѣнъ* and other Slavonic words with the stem **bolz-* as related forms against the background of Baltic and Old Indian cognates see already at A. Brückner [31, p. 32]. In later literature: (see the second tome of «Etymological Dictionary of the Iranian Languages» by V. S. Rastorgueva and D. I. Edelman, p. 123: Iranian *²*barž-* ‘nubbin, swelling’: Rus. *бóлозень* ‘callus, bump’). The authors of SP give Rus. *бóлозень* < **bolъnъ* = Prus. *balsinis* within the dictionary entry **bolъno* [55: I, p. 314].

**borovъje*: Sloven. *Borovje* (Karinthia), Ukr. dial. (Poltava) *борóвѧ* ‘pine forest’ [16]. An addition to the item in SP [55: I, p. 330], where Ukr. reflex is not presented.

**borovъnica*: Serb. *Боровница* — hydronym (basin of the Drina river [17, p. 43]), Sloven. *Borovnica* — toponym [50, p. 144], *Borovnica* (Krajna), *Braunitzen* (Karinthia), Czech *Borovnice*, Pol. *Borownica* — toponyms ([45, p. 226]: *borъ*; [59, p. 52]), Rus. dial. *боровниѣца* ‘medicinal plant, growing along the banks of lakes near the pine forests and hollows [...]’ (SRNG 3: 105) etc.), Ukr. dial. *боровниѣця* ‘pine forest’ [12: I, p. 200]. The derivative with suff. -ic- from adj. **borovъnъ* ‘linked to pine forest’. An addition to the lexical entry in SP [55: I, p. 327].

**borovъnъ(jъ)*: Czech *Borovno*, *Borovná*, Pol. *Borowno*, *Borowna*, Rus. *Боровна* — toponyms ([45, p. 227]: *borъ*; [59, p. 52]), Old Rus. *Боровно* — name of the lake in Novgorod land (see «Slavonic Toponymic Antiquities of Novgorod Land» (2012) by V. L. Vasiljev, p. 429, 571). The adjective, derived from **borovъ(jъ)* ‘pine’, about of which see: (ÈSSÂ 2: 210–211). An addition to the dictionary entry in SP [55: I, p. 329].

**bryzga*: Maced. dial. *брызга* ‘jet of water’ [2, p. 24]. An addition to ÈSSÂ (3: 66) and SP [55: I, p. 406], where are present Slovenian, Kashubian and Eastern Slavonic reflexes only.

**brъnъje*: Maced. dial. **брне*, *брње* ‘mud’ [2, p. 25]. An addition to the corresponding item in ÈSSÂ (3: 70) and SP [55: I, p. 396], where no Macedonian examples.

**bukodъra*: Sorab. *Bukodry* — toponym ([35, p. 53]: comparison with Slav. **dъrati* ‘to tear off’). Nominal composite **buko-dъra* formed with the stem **bukъ* ‘beech tree’ and nominal derivative from **dъrati*. Structurally it stands alongside the **lyko-dъra* (see below), and also **laxy-dъra*, **měxy-dъra*.

**bukovъсь*: Bulg. *Буковецъ*, Serb., Croat. *Bukovec* — toponyms ([8, p. 146]: according to M. Vasmer), Serb. *Буковацъ* — hydronym [17, p. 52], Ukr. *Буковецъ* — oikonym (Transcarpathia), *Буковецъ* — name of the streams in the basins of the Tissa, Dnestr rivers [21, p. 75]. Derivative with suff. -ъсь, which is variant to **bukovica*, of which see: ÈSSÂ (2: 89).

**bunъka*: Maced. dial. *бунка* ‘mountain, elevation’, ‘hill, mound’ ([2, p. 26]; [55: I, p. 448]: in the item **bunčati*). An addition to the dictionary entry in ÈSSÂ (3: 96) and (the work «On Clarification

of Representations of Slavonic Isoglosses» by A. F. Zhuravlev, Part 1, p. 38–39), where Macedonian lexemes are absent.

**čekolsz*: Bulg. dial. (obsolete word) *чѣклас* ‘a kind of cereal plant’ [14, p. 680], Serb. dial. *čeklas* (Serbia, Niš), *чѣклас* (Serbia), *čaklās, čāklas* (Kosmet), *čiklāsa* (Kosmet, Drsnik) ‘grass, similar to wheat, *Triticum villosum*’, ‘a kind of wheat (bot. *Triticum villosum*)’ ([53, p. 290], the last example is from «The Differential Serbian-Russian Dictionary. Geographical Names» by L. A. Mičatek, p. 647), Slovak **čuklas* (it is phonetically advanced dial. form to **čeklas*), saved in the stem of Slovak toponym *Čuklasovce* [49, p. 52].

St. Mladenov, giving Bulg. *чѣкласъ*, limits himself to comparison this word to *класъ* (about *zhito*, wheat) [14, p. 680], while P. Skok speaks out quite definitely, seeing in Serbian forms primordial **čel-klas* (with dissimilative loss the first *l*), that is as the collapsed syntagma *čelni klas*. In his opinion, the etymom **čel-* is indicated by dial. *čeldvina* (Drsnik) — a synonym to *čeklas*. Vocalism of *čaklas* is explained through assimilation *e-ā > a-ā* [53, p. 290]. Slovak nomen remained unknown for both scientists.

The etymology by P. Skok is generally permissible for Serbian forms, although anlaut of *čiklāsa* phonetically is slightly consistent with the presupposed **čel-*. For other correspondences such a treatment is far from obvious because of the lack of Bulgarian and Slovak data about the construction, similar to Serb. *čelni klas*. I think, all listed words are more likely to explain as the reflexes of Proto-Slav. formation with pref. **če-* from the noun **kolsz*. It is about the known word-forming pattern with pronominal prefix **če-*, represented in the dialects with variants *če-*, *ča-*, *či-*, *ču-*. It has evaluative, expressive semantics, giving the derivatives the meaning ‘what a...’ (in essence — ‘similar to something’), that is **če-kolsz* ‘what a spikelet!’, ‘a plant, similar to spikelet’.

**čelopekz*: Maced. dial. *челопек* ‘place, located in the sun; steep slope of the mountain’ [2, p. 172], *Чѣлопек* — mountain [19, p. 465]. An addition to the entry in ESSĀ (4: 47): Macedonian material here is absent.

**četerъnz(jъ)*: Ukr. (Rusnak) *Чемерне* (*Varannó-Cseternye*) — oikonym (former Zemplin county [4, p. 34]). It is onymysation of adj. neutr. An addition to the item in ESSĀ (4: 54) and [55: II, p. 139], where Ukrainian reflexes are absent. In SP Ukrainian deriv. *чѣмерник* is only present.

**dobajъ*: Old Sloven. **dobaj* (see next).

**dobajъna*: Old Sloven. *Dobajna* — toponym [43: I, p. 106]. Substantivisation of feminine form of the adjective **dobajъnz*, derived from **dobajъ* < **dobъz* ‘oak’. It cannot be ruled out an ancient local innovation based on Proto-Slav. **dobajъ*.

**dobovjane*: Maced. *Добовјани* [19, p. 355], Rus. *Дубовляны* (Orshanskij district of the Mari El Republic), Belarus. *Дубайляны* (Minsk region) — names of the villages and hamlets. The plural form of naming persons at the place of residence, derived with suff. *-jane* from adj. **dobovъz(jъ)* ‘oaken’, that is ‘inhabitants of the area, overgrown with oak’ or ‘people from the area *Дубовая/Дубовый*’, cf., for example, the case with Rus. *Дубовляны*: this hamlet was founded in the early XIX century by settlers from the hamlet *Дубовая* on the river Nemda. Thus, Slavonic languages save word-formation pair *дубовый, -ая, -ое > дубовляны*.

dreždžъnikъ*/dreždžъnica*: Bulg. *Дрежница* — hydronym (basin of the Vardar river [55: IV, p. 228]), *Drežnica* — name of the river (and one more geographical object) in Herzegovina, Croat. *Drežnik* (*Dresnuk*, 1261, *Dresnek*, *Dereznek*, *Dresnik*, 1292) — the river (basin of the Sava river [33: I, p. 106–107]: **Drežgъnikъ* ~ Serb., Croat. *drēzga* ‘*Nasturtium officinale*’), Sloven. *Drežnik*, *Drežnica* ([50, p. 244, 283, 333]: from **drežgъniko-* ~ *drežga*), Old Sorb. *Drieschnitz* < **Dreždъnica* ([36, p. 62]: to Rus. *дрязг* ‘trees broken by the wind; brushwood’), Lower Sorb. *Drēžnica*, *Drēžnice* [55: IV, p. 228] — toponyms. The derivatives with suff. *-ik-*, *-ica-* from the adjective **dreždžъnz* (see next). The data from SP is given in the entry **dreždžъnz*, a special dictionary item for suffixal derivatives here is absent.

dreždžъnz(jъ)*: Sloven. **drežni* (restored on the base of derived toponyms *Drežnik*, *Drežnica*, see above), Pol. *Drzeżna* — hydronym [59, p. 74] — substantivisation of feminine form of the adjective. It is the adjective with *-ъn-* from **drežga*/drežgъ*, comp. OCS *дрязга* ‘wood, shrub’, Pol. dial. *drzeżgi* pl. t. ‘ringing’, ‘chatter’, Rus. dial. *дрязга* ‘woodland, marshland’ (ESSĀ 5: 113–114). An addition to the dictionary entries **dreždžъna*, **dreždžъnz* in SP [55: IV, p. 227–228].

drъvodělъ*/drъvodělъ*: Czech *drvoděl* ‘a kind of insect’ ([41, p. 489]: *drwoděl*), Old Rus. *Дроводѣл*, 1615 — toponym (the example is from «The history of land ownership in Belozero region in XV–XVI centuries» by A. I. Kopanев, p. 214); *Дроводѣл* — oikonym in Jablanitskiy county of Serbia. The composite, which arose on the base of the word combination **drъvo dělati* ‘to cut down trees’, ‘to adze, process logs’, comp. Czech dial. *děladъ drva* ‘to cut down trees’ and also Bulg. *дѣлам* ‘to adze’, Maced. *дела* ‘to adze, whittle’ (ESSĀ 4: 231: **dělati*). Czech insectonym denotes a bug, dwelling in tree bark («woodworm»). For geographical names is acceptable the explanation as ‘place of tree felling’ or ‘place of treatment of wood’. An addition to the dictionary entry in SP [55: V, p. 22–23].

**drъvъno*: Old Russ. (Novgorod) *дровно* ‘wooden block, log’ (this example is taken from «Old Novgorodian Dialect» (1995) by acad. A. A. Zalizn’ak, p. 203). Old Russian addition to the lexical en-

try **dr̥v̥nъ(jь)* in ÈSSĀ (5: 143–144) and (the work «On Clarification of Representations of Slavonic Isoglosses» by A. F. Zhuravlev, Part 1, p. 58). It is substantivisation of the neuter form of the adjective, cf. Pol. old *drewno* ‘wood material’, Rus. dial. (Kaluga, Oryol) *дровно́* ‘scaffold, wooden block’.

**dylgačъ*: Maced. dial. *долгач* ‘long stone, long hill’ [2, p. 52], Rus. dial. (Novgorod) *долгач* ‘logs five meters in length’ («Novgorod Regional Dictionary» (2010), p. 223), Ukr. **Долгач* — personal name, saved in the stem of hydronym *Долгачевка, Долгачева* [21, p. 177]. The derivative with suff. *-ač-* from adj. **dylgъ(jь)*. An addition to SP ([55: III, p. 253–254]: **dylgačъ*), where Ukrainian example is absent.

**dylgašъ*: Maced. dial. *долгаш* ‘long hill’ [2, p. 52], Croat. *Dolgaš* — anthroponym [44, p. 135], Pol. *Długasz* — modern surname [56, p. 2037], Rus. **Долгаш* — anthroponym, motivating the modern surname *Долгашов*. The derivative with the formant *-ašъ* from adj. **dylgъ(jь)* ‘long’.

**dylgošъ*: Old Pol. *Długosz* — personal name (*Długoss*, 1317, Erga *Długosz* de Rószcowo, 1396 [61: I, p. 475]), Pol. *Długosz* — surname [56, p. 2040], Ukr. **Довгош* — personal name, motivating for the surname *Довгошенко*. The derivative with suff. *-oš-* from adj. **dylgъ(jь)*. An addition to the dictionary entry of SP ([55: III, p. 260]: **dylgošъ*): without Ukr. example.

**em̥lva*: Ukr. *Ямолва* — surname, dial. steppe *ємолва́* ‘mute person’, ‘man of few words’. The derivative with the prefix **ē-* (its meaning is deprivation and negation) from subst. **m̥lva* ‘language’, ‘speech’, ‘noise’. According to this word-forming pattern Lat. *m̥-fāns* ‘mute’, ‘nonspeaking’, ‘speechless’, ‘deprived of a gift of words’ is derived, that is *m̥-* (< **en-*) & *fāns* — part. praes. to *for* ‘to say’. See: [40, p. 19].

**gojъ*: Belarus. dial. *зой* ‘fat, obese’, ‘big’ [11, p. 284]. An addition to the lexical entry in ÈSSĀ (6: 197), where Belarussian material is presented with *зой* ‘tall’, ‘brave, hero’ only, which is semantically more distant from **gojъ* ‘feed’, ‘care’, ‘abundance’ (in SP [55: VIII, p. 26–27] Belarussian forms are absent).

**gobašъ*: Pol. *Gębas* — modern surname, Old Rus. *Губасъ* — anthroponym (this example is from the second volume of «Acts, Published [Archeographic] Commission, Highest Established for review of Ancient Acts in Vilna», p. 559). Derivative with suff. *-as-* from **goba* ‘lip’.

**gʷlɡati*: Slovak *glgať* ‘to mutter’, ‘to grouch’. F. Bezlej compares this verb with Latv. *gulgāt* ‘to burble’, ‘to gurgle’, New High German *kolken* ‘to scream’, ‘to burp’ etc. [30, p. 159] within the dictionary entry, set aside for analysis of Sloven. *gólša* ‘goiter’, *gólšec* ‘Mercurialis’ etc. < **gʷlax-* ~ **gʷlɡ-*. However, Slovenian material, clearly going back to IE. etymon **gel-* ‘to compress’, ‘lump’, should be separated from mentioned verbs, having onomatopoeic nature, which at one time was underlined by V. Machek (his point of view is mentioned in: [30, p. 159]). Proto-Slav. **gʷlɡati* contains the stem, motivating the intensive **gʷlɡ-otati* (in ÈSSĀ 7: 190–191 word-forming verb here is not indicated, the comparison with **gʷlkъ* is given only).

**gʷrbolъ*: Bulg. *Гърбелъ* — name of hill [20, p. 147], Pol. *Garbol* [56, p. 2938], Rus., Ukr. *Горболь* — modern surnames. The derivative with suff. *-ol-* from **gʷrbъ* ‘back’, ‘hump’, (figuratively) ‘hump’, ‘hill’. Vocalism *e* in the suffix of Bulgarian reflex is secondary, being caused with palatalisation of *л*. About the formant see: [54: I, p. 109].

gʷrnъkъ*: Czech *hrnek* ‘pot’, Slovak *hrnok*, gen. *-nka*, Polab. *gornāk* ‘pot for milk’, Pol. *garnek* ‘pot’, ‘saucepan’, ‘mug’ (ÈSSĀ 7: 211), Ukr. dial. *горнок* ‘gallipot’ [1, p. 99]. The diminutive with suff. *-ъk-* to **gʷrnъ*, **gʷrno*. Western Slavonic forms in ÈSSĀ do not constitute a separate dictionary entry, but given under **gʷrnъ*/gʷrno*.

**gybava*: Ukr. dial. *Гыбава* — microtoponym (Eastern Slovakia [6, p. 326]). Adj. fem. with suff. *-av-* from the stem **gyb-* ~ **gybati*, **gybiti* ‘to bend, to flex’. The antiquity of this formation is indicated with the preservation of the stem **gybav-* as a part of the derivative **gybavica*, attested in Serbs, Croats and Eastern Slavs (see next).

**gybavica*: Croat. *gibavica* ‘sweet dish from the dough (baked), nowadays — from very thin, rolled up dough’, Serb. *Gibavica* — toponym (county Smederevski) [51, p. 130–131, 132], Eastern Slav. *Губавица* — oikonym (Ostrozhsky Majorat; see «Ostrozhsky Majorat and its Peasants» (1859) by V. Veshn’akov, p. 3). The derivative with suff. *-ic-* from adj. **gybavъ*, that is its substantivation.

**gybina*: Croat. *Gibina*, 1875 — oikonym (Međimurje [51, p. 132]), (deriv.) Rus. dial. (Smolensk) *зубинка* ‘bend of something; hollow’ (SRNG 6: 168). The derivative with the formant *-ina* from the stem of **gybati*, **gybiti*.

**gyzda*: Serb., Croat. *гузда* ‘female head decoration, hairstyle’ [9, p. 85], Sloven. *gizda* ‘hubris, conceit’, ‘luxury in a dress’ (see «Slovinian-Russian Dictionary» (1901) by M. Hostnik, p. 35). The grammatical variant to **gyzъ* (see below).

**gyzdanъ(jь)*: Old Serb. *гуздавъ* ‘dressy’, ‘beauty’ [5, p. 248], (deriv.) «а се писахъ ѿ а Вѣкашинъ Гуздавиѣ», 1487 [32, p. 52]. Old Serbian additions to the dictionary entry with the mentioned proto-type in ÈSSĀ (7: 223).

**gyzъ*: Bulg. **Гузъ* — personal name, from which the toponym *Гуздово* in Kasantijsko was derived [26, p. 161]. Bulgarian addition to the dictionary entry **gyzъ* in ÈSSĀ (7: 223): Bulgarian examples here are absent.

gyzdьnica*: Bulg. *Гъздевица* — name of the meadow in the district of the Čepinska river. G. Khris-tov considers the nomen to be derived from the lost personal name **Гъзден* [26, p. 161], however this assumption just goes against the rules of derivation of toponyms from anthroponyms. Here we deal with a reflex of the appellative **гъздевица* whether word-formation with *-ица* from the mycrotoponym **Гъздеко*. Proto-Slav. **gyzdьnica* is derived with suff. *-ic-* from adj. **gyzdьnъ* < **gyzda*/gyzdъ* (see above).

**xlebezъ*: Ukr. dial. (Polesia) *хлѣбесъ* ‘thin rail, long thin board’ [15, p. 85]. The written form re-flexes the change of the end of the word under the influence of the derivatives from the expressive verbs with *-естаму* (cf. Ukr. dial. *хлѣбестаму* ‘to beat, to whip’ [12: VI, p. 179], but comp. also the case of the alteration of the end of the word *-ъ* as *-st* (with nonetymological *t*) in Czech dial. *kříst* (alongside with *křís*) < Old Czech *křéz* < Proto-Slav. **krězъ* (ESSA 12: 141). In short, it is the matter of the derivative with suff. *-ez-* from the lost verb **xlebtī* ‘to saw at an angle’, ‘to broach, to trim’ (?), cf. its etymological correspondence in Lith. *sklembti*, *sklembiū* ‘to hack diagonally, to hew, cut, saw, to dig (for example, trench with the sloping walls), to cut diagonally’ — infixed form **skle-m-bu* to **skleb-/sklab-* (about Lith. verb see: [57, p. 1553; 37: II, p. 810]). Suff. *-ezъ* thus formed the deverbative **xlebezъ*, der-ivationally close to Rus. dial. *рубѣзъ* ‘galloon, a narrow band, detached, cut off the cloth [...]’ < *рубумъ* (see «Suffix *oz/ez/zъ* in Slavonic Languages» by G. A. Iliinskij (1911), p. 15; here see about this formant in detail). As regards genetical correlation in the anlaut of Lith. *sk-* (archaism) VS Proto-Slav. **x-* (in-novation) comp. Lith. *sklendžiū*, *sklēsti* : Proto-Slav. **xlēdnoti*; Lith. *sklandà* : Proto-Slav. **xlodъ* etc. [37: II, p. 810], and also ESSA (8: 37–38).

**xolujъ*: Old Rus. *Холуй*, 1609 — city on the river Klyazma («на Холую»; see the second volume of «Historic Acts, Collected and Published by Archeographic Comission» (1841), p. 198), Rus. *Холуй* — river in former Vologda governorate, (deriv.) *Холуйца* (*Chotujca*, *Chatujca*, *Chotwica*, *Chatwica*, *Chatwica*, *Chatunica* [63: V, p. 50]). The additions to the lexical entry in ESSA (8: 65).

xręstъ*: Rus. dial. (Novgorod) *xpęcmu*, pl. ‘dorsal vertebrae’ (see «Novgorod Regional Dictionary» (2010), p. 1256). If it is not late form to **xpeуu* (with simplification of the auslaut *ummu* > *cm*), then we deal with the suffixless derivative (*ъ*-stem) from **xręstati*, comp. suffixal derivatives **xręstъkъ* > Rus. dial. *xpecmъkъ* ‘cartilage’, **xręščъ* (xręstъjъ*) > Rus. *xpau* with a wider areal in ESSA (8: 95, 96).

**xvorstava*: Old Slav. *Crostaу*, *Khróstava* (= *chrastava*), *Chrastava* — the geographical name in Slavonic population of Saxony, deriv. *Crostewitz* (= *chrastovice*), *Crostawitze*, 1144 — mountain ([39, p. 244]: correlated with ŌCS *xepacmъ*, Czech *chrast*) also belong here, Upper Sorb. *Krostaу* (*Khróst*), *Khróstava*, Czech *Chrastavo*, *Chrastava*, deriv. *Chrastavec*, *Chrastavice* — toponyms ([45, p. 254]: *hvrastъ*). The derivative with the formant *-ava* from **xvorstъ* ‘bush’, ‘shrub, thickets’, ‘brush-wood’.

xyša*: Old Czech *Chyše*, XVI [47, p. 166], *Chýš*, 1639 [48, p. 119] — toponym. Old Czech addition to the dictionary entry **xyšъ*/xyša* in ESSA (8: 159).

**jъzlekъ*: Rus. dial. *излѣкъ* ‘node’ (SRNG 12: 142). The suffixless derivative from **jъzlekъi* ‘to bend’, ‘to arch’ ~ Lith. *išlėkti* ‘to arch’ [57, p. 899].

jъznadъjati*/sъznadъjati* (?): Rus. dial. *снажувать* ‘to accustom to each other, set someone up with someone’ (SRNG 39: 83) < **снажамъ*, Ukr. dial. *знажати* (= *принажувати*) ‘to cause the appear-ance of somebody in some way’, ‘to spark interest with one’s own positive qualities’ (this example is from «Variants of Ukrainian Literary Language» by I. G. Matvijias (1998), p. 74). Because of the features of the anlaut development it is not always possible to differ the forms with prefixes **jъz-* and **sъ-* (they often coincide semantically also), therefore both prototypes are likely. The iterative-causative with *-jati* to **jъznaditi*/**sъznaditi*. Regarding to **naditi* see: ESSA (22: 8–9).

jъ(z)sojica*: Maced. *Исоуца* — mycrotoponym [19, p. 371]. Phonetics of this word is ambiguous (*c* from *s* or here is *cc* < *zs*), whence is variance of the reconstruction its presupposed Proto-Slavonic prototype. It is permissible to talk about both **jъzsoj-ica*, derived from **jъzsoja* < **jъz-sъjati* (comp. with another prefixation **ob-soja*/-e/-ъ* (: Maced. *окој* ‘humid, dark place’) ~ **obsъjati* ‘to shine’; ESSA (29: 251–252)), as well as **jъ-soj-ica*, derived from **jъ-soja* — the word, formed with pref. **jъ-* and the root noun **soja* ~ **sъjati*.

**jъztariti*: Croat. dial. *starȳt* ‘to wipe’, ‘to wipe off’ [38, p. 177]. The prefixed verb **jъz-tariti* with the root *tar-* < **tōr-* < **tor-* ~ **terti*, **tъrъ*. Cf. with another prefix **obtariti* *se* in ESSA (30: 158).

**kalъnikъ*: Croat. old *Kalnik* — the mountain (see «Croats» by A. L. Lipovskij (1900): *Кальникъ*), Ukr. *Кальник* — name of several settlements in Vinnitsa and Transcarpathian regions ([21, p. 232]: *Кальнічка*). The derivative with the formant *-ikъ* from adj. **kalъnъ*(*jъ*), cf. the correlate **kalъnica* ‘swampy soil’ (cf.: ESSA 9: 129).

**kamorъ*: Old Slav. *Komor* (Saxony), Sorb. *Komor* ([39, p. 102, 103]: to Old Bulg. *комаръ*) — top-onyms, Pol. *Komar* — hydronym (the basins of the Vistula and Oder rivers [59, p. 144]). The lexemes, expanding presupposed areal of Proto-Slav. **kamorъ*, reconstruction of which in ESSA (9: 137) based on the only example — Slovin. old *kamor* ‘stone’. Root vocalism *o* is the result of later regressive as-similation, while for Pol. *Komar* the dialect vocal mutation is permissible, as in the case of Pol. *komar* ‘mosquito’ alongside with dial. *kamor* (diametrically opposite change of vowels).

**klusakz*: Czech old *Klusák*, XVI — anthroponym [47, p. 167], Ukr. Lemk. *клубак* ‘pacer; trotting horse’ [18, p. 162]. The derivative from **klusati* (: Czech *klusati* ‘to trot, to jog’) or **klusz* (: Czech *klus* ‘horse trot’), on which see: (ESSĀ 10: 59–60, 78).

**kokava*: Slovak old *Kokava* (twice) — toponym [49, p. 58], (deriv.) Pol. *Kokawka* — hydronym [59, p. 144]. The derivative with suff. *-ava* from **kokz* (: Sloven. *kok* ‘top of the mountain’, Pol. dial. *kok* ‘bend’, ‘elbow’), on which see [10, p. 96].

kokola*/kokolb*: Old Rus. *Какола* — oikonym < **Кокола*; Old Rus. *Коколь*, 1603 — oikonym. These are the variant derivatives with suff. *-ol-* from **kokz* (see above). In detail see: [8, p. 110].

**koldorobz*: Maced. old *Кладораби* — oikonym (see «Essay of Travel to European Turkey» (1877) by V. I. Grigorovich, p. 179). The Macedonian addition to the dictionary entry of ESSĀ (10: 125), where presented Serbian, Old Czech and Czech data only.

**konobyly*: Ukr. *Конобиль* [конобиль] — mycrotoponym [22, p. 359]. The compound word formed with composition of **конь* ‘horse’ and **byly* ‘plant’ similar to **černo-byly* (see about it: ESSĀ 4: 153).

**konotorz*: Slovak «per rivulum *Conotora*» — a river (the basin of the Ezernica river [60, p. 55–56]), Ukr. *Конотон* [конот’ин], [канатон], [кунотон] — the river, in which horses drowned (the village Novyj Dvir [22, p. 359]. An addition to the dictionary entry in ESSĀ (10: 193–194): Slovak material is not presented here.

**korenyzjz*: Sloven. *Koreno* — toponym = *koren les* ‘trees with strong roots’ < **korenyz* [50, p. 93, 334]. An addition to the dictionary entry in ESSĀ (11: 66–67), where Slovenian vocabulary is absent.

koroborz*: Rus. **Коробор* is saved as a part of derived oikonym *Короборская* (former Vyatka governorate [52: IV, p. 416]). Proto-Slav. **koroborz* arose on the basis of the phrase **korq berq* (byrati*) ‘to take (I take) the tree bark’ with regular model of isolation of apophonia in derived noun. The likely semantics of composite is ‘place in the forest, where the tree bark is ripped’ or ‘one, who harvests the bark’ (in this case *Короборская* < **Короборы* is onymysed plural form of the name of a person by the nature of activity).

**korytina*: Serb. *Коритина* — river (the basin of the Kolubara river [17, p. 170]), Croat. *Koritina* — toponym ([45, p. 266]: *koryto*), Rus. dial. (Vladimir) *корытина* ‘trough-shaped deepening’, (Pskov) ‘deepening, long pit at the bottom of the pond’ (SRNG 15: 36). The derivative with *-ina* from **koryto* ‘gutter’, ‘riverbed’, ‘ditch’ (about etymology and semantics see: ESSĀ 11: 121–126).

**korytnica*: Serb. *Коритница*, Czech *Korytnice* — geographical names [45, p. 266], Pol. *Korytnica* — hydronym [59, p. 146], Ukr. *Коритниця*, *Корытниця* — a stream, tributary of the Uzh river [21, p. 271]. The derivative with suff. *-ic-* from adj. **korytnz* (its substantivation).

**korytnikz*: Serb. *Коритник* — a mountain valley [7, p. 75], *Коритник* — a stream in the Drina river basin [17, p. 170], Pol. *Korytnik* — hydronym (basin of the Vistula river [59, p. 146]), Ukr. old *Коритники* pl. t. — toponym [45, p. 266]. It is the derivative with suff. *-ik-* from adj. **korytnz* (its substantivation). In the case of the pare **korytnica* : **korytnikz* we not always can talk about onymysation of corresponding appellatives, because the late toponymic derivation is very likely, that is, derivativeness of the nomen with *-ica* : *-ikz* from the name of the contact geographical object with *-n-*, cf. Pol. hydronyms *Korytno* and *Korytnica* in the basin of one river, Ukr. *Коритниця* — the river near the village *Коритне* in Chernovtsy region [21, p. 271] etc.

**korytnz(j)*: Croat. *Koritno*, *Koritna*, Czech *Korytná* — toponyms [45, p. 266], Pol. *Korytno* — name of a water body [59, p. 146], Ukr. *Коритна*, *Корытна*, *Корытна* — name of the hydro objects in the basin of the Don, Dnestr, Dnieper rivers, *Коритный* — stream (Transcarpathia) [21, p. 271], Rus. *Корытной* — hydronym (the Oka river basin). Adj. with *-yn-* from **koryto* ‘gutter’, ‘riverbed’, ‘ditch’. All the forms of the adjective are implemented in the geographical nomenclature.

**kotčakz*: Bulg. dial. *кочак* ‘pigsty made of racks or boards’, ‘walled off place in the herding hut, where newborn lambs are held’, ‘cattle pen with the canopy’ ([3, p. 985, 686]: from *коч* ‘pigsty’ with suff. *-ак*), Serb. dial. (Timok) *кочак* ‘partition (made of boards) in the house, where usually lambs, calvs, baby goats are held’ [23, p. 184]. The derivative with suff. *-ak-* from **kotčb* < **kotčc-jb* (cf. Bulg. *коч* from **котъчъ* in: [3, p. 985]). It is also perhaps a local innovation.

**koželipa*: Serb., Croat. *kôža-lipa*, Sloven. *kôža-lipa*, Czech *kůže-lipa*. In according to N. S. Trubetskoj, it is from **koža* and **lipa* [62, p. 302].

**kraĵna*: Lower Sorb. old *Craŷne* (*Kraĵna*) — toponym ([46, p. 64]: to *kraĵ*). This is an addition to the dictionary entry of ESSĀ (12: 91), where data of Sorbian languages are not presented.

**kukoba*: Belarus. dial. **кукоба* ‘care, careful attitude’, being restored on the base of the desubstantive verb *кукобіць* in a lamentation for the dead «А я маленька, неразумненькая, / А хто ж мяне будзець *кукобіць*?» [25, p. 211]. It is an addition to corresponding lexical entry in ESSĀ (13: 90), where the only dialect words of Russian and Ukrainian languages are present.

**kučava*: Bulg. *Кучава* (this example is from «Essay of Travel to European Turkey» (1877) by V. I. Grigorovich, p. 178), Serb. *Кучава* (Montenegro) — oikonyms. The derivative with the formant *-ava* from root stem **kyč-* (~ **kyk-*), cf. deriv. Serb., Croat. *кучер* ‘protruding cliff’ (ESSĀ 13: 250).

lykoderz*/lykodra*: Serb. *Ликодер* — anthroponym ([13, p. 691]: *Лук-*), *Ликодра* — river, left tributary of the Jadar river in the Drina river basin. It is about Serbian reflexes of Proto-Slavonic dialect

lexemes, which up to now have been attested only in Czech (*lykodra* ‘tree is similar to elm [...]’) and Eastern Slavonic areals (Rus. *лыккодѣр* ‘who trades with tearing the bast of trees’, Ukr. *лыккодѣр* ‘who tiers the bast’ (ESSĀ). In more detail see: [8, p. 286].

**maky*, -*zve*: Serb. *Makva* — name of a river and a stream in the northern part of Metohija [24, p. 167, 230]. This is an ancient *ū*-stem ~ **makati*, **močiti* ‘to wet’ as a variant form for restored in ESSĀ **moky*, -*zve* (ESSĀ 19, 149: it is attested only in a part of Western and Eastern Slavs). It does not exclude the secondary nature of the form with *a*-vocalism regarding to **moky*, -*zve* as a result of influence of **makati*.

**melьць*: Pol. *Mielec* — modern surname [56, p. 7165]. It is an addition to corresponding lexical entry in ESSĀ (18: 93: only Old Rus. and Rus. dial.), where Polish reflexes are absent.

**močeordz* or **močeradz*: Pol. *Moczerad*, *Moczurad* — surnames [56, p. 7349, 7351]. It is an addition to the entry **močeradz* in ESSĀ (19: 77–78), where Polish reflexes are absent.

**mьstibogъ*: Old Belarus. (deriv.) *Мстубогозово*, 1567 — name of a village in Wilno governorate (see XIV volume of «Acts, Published [Archeographic] Commission, Highest Established for review of Ancient Acts in Vilna», p. 182). It is an addition to corresponding lexical entry in ESSĀ (21: 168–169: Czech and Old Rus. forms).

III. Conclusions

Overviewed above lexical units fill out the lacunae in a comparatively small segment (from the words with initial *a*- to *m*-) that Proto-Slavonic vocabulary, which was already reconstructed in ESSĀ and SP. Certainly it is difficult to assess the real volume of the words, which up to now has not been an object of Proto-Slavonic lexicography, it is clear only that their parsing will require a multi-volume scientific edition, which should be carried out in parallel to publication of ESSĀ. The reconstructive potential of the described above units is enough illustrative:

1) in terms of filling out the omissions (**bajьkъjъ*, **bebrіšъ* (**bebryšъ*?), **bezmodъjъ*, **bezudъ*, **bukodъra*, **čekolsъ*, **čmъlva*, **gъbasъ*, **gъlgati*, **xlebezъ*, **xręstъ*, -*i*, **konobyľ*, **koroborъ*, **maky*, -*zve* etc.);

2) in the configuration clarifying aspect. Cf.: **bajьць* (Slovenian-Ukrainian), **berstačъ* (Serbian-Croatian-Russian), **berstěne*/**berstjane* (Macedonian-Czech-Ukrainian), **berzajъ* (Serbian-Eastern Slavonic), **berzolupъ* (Czech-Old Russian), **bezdzьbnikъ* (Macedonian-Polish), **bobrovъnjъjъ* (Polish-Russian), **bryzga* (Macedonian-Slovenian-Kashubian-Eastern Slavonic), **čekolsъ* (Bulgarian-Serbian-Slovak), **dobovjane* (Macedonian-Russian, Belarussian), **dreždъznica* (Southern Slavonic-Sorbian), **dъlgašъ* (Macedonian-Croatian-Polish-Russian), **gъrboľъ* (Bulgarian-Polish-Russian, Ukrainian), **gybavica* (Serbian-Croatian-Eastern Slavonic), **gybina* (Croatian-Russian), **klusakъ* (Czech-Ukrainian), **koldorobъ* (Macedonian-Serbian-Czech), **koželipa* (Serbian-Croatian-Slovenian-Czech), **kukoba* (Russian-Ukrainian-Belarussian), **lykodеръ* (Serbian-Ukrainian), **melьць* (Polish-Old Russian, Russian), **mьstibogъ* (Czech-Old Russian, Belarussian old).

The data of historical and dialectal onomastics has played a significant role in the reconstruction of mentioned Slavonic protoforms.

Prospects for further research are obvious: it is necessary to continue forming the corpus of the etymologies (versions) for expansion of the roster of presupposed Proto-Slavonic words.

References I

1. Верхратський І. Про говір долівський. Словарчик. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. 1900. Т. XXXV–XXXVI. С. 95–127.
2. Видоески Б. Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик. Скопје : МАНУ, 1999. 192 с.
3. Георгиев Вл. Ив. (ред.) Български етимологичен речник. Том II: *И — Крeня* (Второ изд.). София : Проф. Марин Дринов, 2012. 740 с.
4. Гнатюк В. Русини Пряшівської єпархії і їх говори. *Записки наукового товариства імені Шевченка*. 1900. Т. XXV–XXVI, вип. 3–4. С. 1–70.
5. Даничић Ђ. Рјечник из књижевних старина српских. Београд : Институт за српски језик САНУ, 1975. Дио I–III.
6. Дуйчак М. Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словащини. *Науковий збірник Державного музею українсько-руської культури у Свиднику*. Пряшів : [б. в.], 1995. Кн. 20. С. 321–447.
7. Цоговић А. Ономастика Горе. *Ономастолошки прилози*. 1996. Књ. XII. С. 33–366.
8. Іліаді О. І. Праслов'янська топонімія балканського ареалу : Дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2008. 485 с.
9. Караџић В. С. Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Беч : Штампарија Јерменског манастира, 1852. 862 с.
10. Козлова Р. М. До етнолінгвістичної інтерпретації деяких гідронімів басейну Дніпра. *Ономастика України та етногенез східних слов'ян* / [Відп. ред. І. М. Железняк]. Київ : [б. в.], 1998. С. 93–105.
11. Крыўко М. Н. Экспрэсіўныя назвы асобы ў гаворцы в Манякова Міёрскага раёна. *З народнага слоўніка*. Мінск : Навука і техника, 1975. С. 279–296.
12. Мельничук О. С. (ред.). Етимологічний словник української мови. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
13. Михајловић В. Српски презименик. Нови Сад : Аура, 2002. 736 с.

14. Младенов Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София : Христо Г. Данов, 1941. 704 с.
15. Никончук М. В. Ендемічна лексика. *Київське Полісся (етнолінгвістичне дослідження)*. Київ : Наукова думка, 1989. С. 83–96.
16. Ономастичний архів Інституту української мови НАН України (Київ).
17. Павловић З. Хидроними Србије. Београд : Ин-т за српски језик САНУ, 1996. 421 с.
18. Пиртей П. С. Словник лемківської говірки (матеріали для словника). Legnica ; Wrocław : [б. и.], 2001. 460 с.
19. Пјанка В. Топономастиката на Охридско-Преспанскиот базен. Скопје : Универзитетска печатница, 1970. 491 с.
20. Симеонов Б. Етимологичен речник на местните названия от Годечко. *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии*. София : Наука и изкуство, 1966. С. 115–249.
21. Словник гідронімів України / [ред. А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко]. Київ : Наукова думка, 1979. 780 с.
22. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель / [Упор. Г. Л. Аркушин]. Луцьк : Вежа, 2006. Т. 1. 406 с.
23. Станојевић М. Прилози речнику тимочког говора. *Српски дијалектолошки зборник*. Београд ; Земун, 1927. Књ. III. С. 179–194.
24. Стијовић Д. Ономастика дела Северне Метохије. *Ономастолошки прилози*. 1998. Књ. XIV. С. 157–257.
25. Фядосік А. С. (ред.) Пахаванні. Памінкі. Галашэнні. Мінск : Навука і тэхніка, 1986. 615 с.
26. Христов Г. Местните имена в Маданско. София : БАН, 1964. 350 с.
27. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : [б. и.], 1992. Т. I. 371 с.
28. Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник. Київ : Кий, 2001. 189 с.
29. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ : Довіра, 2008–2016. Ч. I–III.
30. Bezla F. Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga: A–J. Ljubljana : SAZU, 1977. 235 s.
31. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1957. 805 s.
32. Čremošnik G. Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih slavena. Sarajevo : ANU BiH, 1976. 137 s.
33. Dickenmann E. Studien zur Hydronymie des Savessystems. Heidelberg : Carl Winter, 1966. Bd I–II.
34. Dva denníky Dra Matěje Borbonia z Borbenheimu / [vyd. M. Dvořák]. *Historický archiv*. Praha : Náklad České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1896. Číslo 9. 166 s.
35. Eichler E. Ergebnisse der Namengeographie im altsorbischen Sprachgebiet. *Materialien zum slawischen onomastischen Atlas*. Berlin : Akademie-Verlag, 1964. S. 13–78.
36. Eichler E. Onomastik und Lexikologie. Dargestellt am Beispiel des Altsorbischen. *Zeitschrift für Slawistik*. 1977. Bd 22. H. 1. S. 60–66.
37. Fraenkel E. Litauisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg : Carl Winter ; Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. Bd I–II.
38. Hamm J., Hraste M., Guberina P. Govor otoka Suska. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Zagreb : JAZU, 1956. Knj. 1. S. 7–213.
39. Hey G. Die slavischen Siedlungen im Königreich Sachsen mit Grflärung ihrer Namen. Dresden : Baensch, 1983. 335 S.
40. Iliadi A. I. The Category of Deprivation in the Proto-Slavonic Language. *Modern Philology*. 2024. № 1. P. 16–22.
41. Jungmann J. Slovník česko-německý. Díl I: A–J. Praha : Arcibiskupská knižárna, 1835. 852 s.
42. Karłowicz J. Słownik gwar polskich. T. 1: A–E. Kraków : Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900. 458 s.
43. Kronsteiner O. Die slowenischen Namen Kärntens in Geschichte und Gegenwart. Wien, 1974 (Sonderreihe 1, 1. u. 2. Auflage).
44. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. Zagreb : Tipograf, 1976. 722 s.
45. Miklosich F. Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg : Carl Winter, 1927. 354 S.
46. Muka A. Serbski zemljepisny słowničk. Bautzen : Domowina, 1979. XI, 142 s.
47. Nováček V. J. (sest.) Listář k dějinám Školství Kutnohorského (1520–1623). *Historický archiv*. Praha : Náklad České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894. Číslo 5. 231 s.
48. Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdrůžic od roku 1624 do roku 1648 [vydal Ferdinand Menčík]. *Historický Archiv*. Praha : Náklad České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1897. Číslo 10. 213 s.
49. Petrov A. Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773. Praha : ČAVU, 1924. 133 s.
50. Ramovš F. Historična gramatika slovenskega jezika. II: Konzonantizem. Ljubljana : Založila Učiteljska tiskarna, 1924. 335 s.
51. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio III: Đavo — Isprekrajati. Zagreb : Knjižarnica Jugoslavenske Akademije, 1887–1891. 960 s.
52. Russisches geographisches Namenbuch / [Begr. von M. Vasmer]. Wiesbaden : Harrassowitz, 1962–1980. Bd I–X.
53. Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. I: A–J. Zagreb : JAZU, 1971. 788 s.
54. Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański* / [Pod red. F. Sławskiego]. Wrocław etc. : PAN, 1974–1979. T. I–III.
55. Sławski F., Jakubowicz M. (red.). Słownik prasłowiański. Wrocław etc. : PAN, 1974–2024. T. I–XI.
56. Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku / [oprac. K. Rymut]. Kraków : PAN, 2003 (digital version).
57. Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego [współpraca redakcyjna M. Osłon; wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone, na prawach rękopisu]. 2019. Available at: [www.rromanes.org/pub/alii/Smoczyński W. Słownik etymologiczny języka litewskiego.pdf](http://www.rromanes.org/pub/alii/Smoczyński%20W.%20Słownik%20etymologiczny%20języka%20litewskiego.pdf).
58. Stieber Z. Toponomastyka Łemkowszczyzny. Łódź : Łódzkie t-o naukowe, 1949. Cz. II: Nazwy terenowe. 113 s.
59. Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska E. Nazwy wód w Polsce. Warszawa : PAN DIT, 2001. Cz. I: Układ alfabetyczny. 337 s.
60. Šmilauer V. Vodopis starého Slovenska. Praha ; Bratislava : Státní tiskárna, 1932. 564 s.
61. Taszycki W. (red.) Słownik staropolskich nazw osobowych. Wrocław etc. : PAN, 1965–1984. T. I–VII.

62. Trubetzkoy N. Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für slavische Philologie*. 1924. Bd I, № 3/4. S. 287–319.
63. Wörterbuch der russischen Gewässernamen / [Begr. von M. Vasmer]. Berlin ; Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1961–1969. Bd I–V.

References II

1. Verkhratskyi, I. (1900), "About Dolivsky Dialect. Dictionary", *Shevchenko Scientific Society notes* ["Pro govir dolivskiy : Slovarchyk", *Zapysky naukovohto tovarystva imeni Shevchenka*], Vol. XXXV–XXXVI, pp. 95–127.
2. Vidoeski, B. (1999), *Geographic Terminology in the Dialects of Macedonian Language* [*Geografskata terminologija vo dijalektite na makedonskiot jazik*], MANU, Skopje, 192 p.
3. Georgiev, V. I. (ed.) (2012), *Bulgarian Etymological Dictionary* [*Balgarski etimologičen rečnik*], Vol. II : II — *Kpenя*, Prof. Marin Drinov, Sofia, 740 s.
4. Gnatiuk, V. (1900), "Rusyns of Priašev Eparchy and their Dialects", *Shevchenko Scientific Society notes* ["Rusyny P'rašivskoi yeparkhii i ikh govory", *Zapysky naukovohto tovarystva imeni Shevchenka*], Vol. XXV–XXVI, Issue 3–4, pp. 1–70.
5. Daničić, Đ. (1975), *Dictionary of Serbian Book Antiquities* [*Rječnik iz književnih starina srpskih*], Institut za srpski jezik SANU, Beograd. Dio I–III.
6. Dujčak, M. (1995), "Dictionary of Mycrotoponyms of Ukrainian Villages of Eastern Slovakia", *Scientific collection of State Museum of Ukrainian-Russian Culture in Svidnik* ["Slovnyk mikrotoponimiv ukrainskykh sil Skhidnoi Slovachchyny", *Naukovy zbirnyk Derzhavnogo muzeju ukrainsko-ruskoj kultury u Svydnyku*], P'riašiv, Kn. 20, pp. 321–447.
7. Džogović, A. (1996), "Onomastics of Gora", *Onomastic materials* ["Onomastika Gore", *Onomatološki prilozi*], Knj. XII, pp. 33–366.
8. Iliadi, A. I. (2008), *Proto-Slavonic Toponymy of Balkan Areal* [*Praslovjanska toponimiya balkanskoho arealu*], Kyiv, 485 p.
9. Karadžić, V. S. (1852), *Serbian Dictionary with Interpretation by German and Latin Words* [*Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskijem riječima*], Štamparija Jermenskog manastira, Beč, 862 s.
10. Kozlova, R. M. (1998), "On Ethnolinguistic Interpretation Some Hydronyms of the Dnieper Basin", *Onomastic of Ukraine and Ethnogenesis of Eastern Slavs* ["Do etnolinhvistychnoi interpretatsii deyakykh hidronimiv baseynu Dnipra", *Onomastika Ukrainy ta etnogenez skhidnykh sloviań*], Kyiv, pp. 93–105.
11. Krywko, M. N. (1975), "Expressive Names of Person in the Dialect of Manyakova in Mijorsky District", *From the Folk Vocabulary* ["Ekspresivnyia nazvy asoby v gavortsy v Manyakova Miyorskaga rayona", *Z narodnaga slownika*], Navuka i tēkhnik, Minsk, pp. 279–296.
12. Melnychuk, O. S. (ed.) (1982–2012), *Etymological Dictionary of Ukrainian Language* [*Etymologichnyi slovnyk ukrainskoj movy*], Naukova dumka, Kyiv. T. 1–6.
13. Mihajlović, V. (2002), *A Dictionary of Serbian Surnames* [*Srpski prezimenik*], Aurora, Novi Sad, 736 p.
14. Mladenov, St. (1941), *Etymological and Orthographic Dictionary of Bulgarian Literature Language* [*Etimologičeski i pravopisen rečnik na balgarskiya knižoven yezik*], Khristo G. Danov, Sofia, 704 s.
15. Nykonchuk, M. V. (1989), "Endemic Vocabulary", *Kyiv Polissia (Ethnolinguistic Study)* ["Endemichna leksyka", *Kyivske Polissia (etnolinhvistychnye doslidžennya)*], Naukova dumka, Kyiv, pp. 83–96.
16. *Onomastic Archive of Institute of Ukrainian Language NAS of Ukraine* [*Onomastychnyi arkhiv Instytutu ukrainskoj movy NAN Ukrainy*], Kyiv.
17. Pavlović, Z. (1996), *Hydronyms of Serbia* [*Hidronimi Srbije*], Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 421 p.
18. Pyrtey, P. S. (2001), *Dictionary of Lemkian Dialect (Materials for the Dictionary)* [*Slovnyk lemkijs'koji govirk (materialy dl'a slovnyka)*], Legnica ; Wrocław, 460 p.
19. Pianka, V. (1970), *Toponomastics of Ohrid-Prespan Basin* [*Toponomastikata na Okhridsko-Prespanskiot bazen*], Univerzitetaska pečatnica, Skopje, 491 p.
20. Simeonov, B. (1966), "Etymological Dictionary of Local Names of Godechko", *Yearbook of Sofia University. Faculty of Slavonic Philology* ["Etimologičen rečnik na mestnite nazvaniya ot Godečko", *Godišnik na Sofijskija universitet. Fakultet po slav'anski filologii*], Nauka i izkustvo, Sofia, pp. 115–249.
21. *Dictionary of Hydronyms of Ukraine* (1979), [*Slovnyk gidronimiv Ukrainy*], Naukova dumka, Kyiv, 780 p.
22. *Dictionary of Mycrotoponyms and Mycrohydronyms of Northwest Ukraine and Adjacent Territories* (2006), [*Slovnyk mikrotoponimiv i mikrohidronimiv pivnichno-zakhidnoi Ukrainy ta sumizhnykh zemel*], Veža, Lutsk, Vol. 1, 406 p.
23. Stanojević, M. (1927), "Materials for the Dictionary of Timok Dialect", *Serbian Dialectological Collection* ["Prilozi rečniku timočkog govora", *Srpski dijalektološki zbornik*], Beograd, Zemun, Књ. III, pp. 179–194.
24. Stijović, D. (1998), "Onomastics of North Metohija part", *Onomastic materials* ["Onomastica dela Severne Metohije", *Onomatološki prilozi*], Књ. XIV, pp. 157–257.
25. Fiadosik, A. S. (ed.) (1986), *Funeral. Wake. Lamentations* [*Pakhavanni. Paminki. Galašenni*], Navuka i tēkhnik, Minsk, 615 p.
26. Khristov, G. (1964), *Local Names in Madansko* [*Mestnite imena v Madansko*], BAN, Sofia, 350 p.
27. Chabanenko, V. A. (1992), *Dictionary of Lower Dnieper Dialects* [*Slovnyk govirok Nyzhnioi Naddnyprianshchyny*], Zaporizhzhia, Vol. II, 371 p.
28. Shulgach, V. P. (2001), *Oikonymy of Volyn: Etymological Dictionary* [*Oikonimiya Volyni : Etymologichnyi slovnyk-dovidnyk*], Kyi, Kyiv, 189 p.
29. Shulgach, V. P. (2008–2016), *Essays on Proto-Slavonic Anthroponymy* [*Narysy z praslovianskoj antroponimii*], Dovira, Kyiv, Vol. I–III.
30. Bezljaj, F. (1977), *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Prva knjiga : A–J, SAZU, Ljubljana, 235 s.
31. Brückner, A. (1957), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 805 s.
32. Čremošnik, G. (1976), *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih slavena*, ANU BiH, Sarajevo, 137 s.
33. Dickenmann, E. (1966), *Studien zur Hydronymie des Savesystems*, Carl Winter, Heidelberg, Bd. I–II.

34. *Dva denníky Dra Matiaše Borbonia z Borbenheimu* (1896), Vydal M. Dvořák. *Historický archiv*, Náklad České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, Číslo 9, 166 s.
35. Eichler, E. (1964), "Ergebnisse der Namengeographie im altsorbischen Sprachgebiet". *Materialien zum slawischen onomastischen Atlas*, Akademie-Verlag, Berlin, S. 13–78.
36. Eichler, E. (1977), "Onomastik und Lexikologie. Dargestellt am Beispiel des Altsorbischen", *Zeitschrift für Slawistik*, Bd 22, H. 1, S. 60–66.
37. Fraenkel, E. (1962–1965), *Litauisches Etymologisches Wörterbuch*, Carl Winter, Heidelberg ; Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, Bd I–II.
38. Hamm, J., Hraste, M., Guberina, P. (1956), "Govor otoka Suska", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, JAZU, Zagreb, Knj. 1, ss. 7–213.
39. Hey, G. (1983), *Die slavischen Siedlungen im Königreich Sachsen mit Grflärung ihrer Namen*, Baensch, Dresden, 335 S.
40. Iliadi, A. I. (2024), "The Category of Deprivation in the Proto-Slavonic Language", *Modern Philology*, № 1, pp. 16–22.
41. Jungmann, J. (1835), *Slovník česko-německý*. Díl I: A–J, Arcibiskupská knižárna, Praha, 852 s.
42. Karłowicz, J. (1900), *Słownik gwar polskich*. T. 1: A–E, Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 458 s.
43. Kronsteiner, O. (1974), *Die slowenischen Namen Kärntens in Geschichte und Gegenwart* (Sonderreihe 1, 1. u. 2. Auflage), Wien.
44. Leksik prezimena (1976), *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*, Tipograf, Zagreb, 722 s.
45. Miklosich, F. (1927), *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Carl Winter, Heidelberg, 354 S.
46. Muka, A. (1979), *Serbski zemljepisny slovník*, Domowina, Bautzen, XI, 142 s.
47. Nováček, V. J. (sest.) (1894), "Listář k dějinám Školství Kutnohorského (1520–1623)", *Historický archiv*, Náklad České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, Číslo 5, 231 s.
48. *Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648* (1897), Vydal Ferdinand Menčík, *Historický Archiv*, Náklad České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, Číslo 10, 213 s.
49. Petrov, A. (1924), *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*, ČAVU, Praha, 133 s.
50. Ramovš, F. (1924), *Historična gramatika slovenskega jezika*. II : *Konzonantizem*, Založila Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 335 s.
51. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1887–1891), Dio III: *Đavo — Isprekrajati*, Knjižarnica Jugoslavenske Akademije, Zagreb, 960 s.
52. *Russisches geographisches Namenbuch* (1962–1980), Begr. von M. Vasmer, Harrassowitz, Wiesbaden, Bd I–X.
53. Skok, P. (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knj. I: A–J, JAZU, Zagreb, 788 s.
54. Sławski, F. (1974–1979), "Zarys słowotwórstwa prastłowiańskiego", *Słownik prastłowiański* [Pod red. F. Sławskiego], PAN, Wrocław etc., T. I–III.
55. Sławski, F., Jakubowicz, M. (red.) (1974–2024), *Słownik prastłowiański*, PAN, Wrocław etc., T. I–XI.
56. *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* (2003), Oprac. K. Rymut, PAN, Kraków (digital version 1 CD).
57. Smoczyński, W. (2019), *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [współpraca redakcyjna M. Osłon; wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone, na prawach rękopisu]. Available at: www.rromanes.org/pub/alii/Smoczyński
58. Stieber, Z. (1949), *Toponomastyka Łemkowszczyzny*. Cz. II: *Nazwy terenowe*, Łódzkie t-o naukowe, Łódź, 113 s.
59. Szulowska, W., Wolnicz-Pawłowska, E. (2001), *Nazwy wód w Polsce*. Cz. I : *Układ alfabetyczny*, PAN DIT, Warszawa, 337 s.
60. Šmilauer, V. (1932), *Vodopis starého Slovenska*, Státní tiskárna, Praha ; Bratislava, 564 s.
61. Taszycki, W. (red.) (1965–1984), *Słownik staropolskich nazw osobowych*, PAN, Wrocław etc., T. I–VII.
62. Trubetzkoy, N. (1924), "Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit", *Zeitschrift für slavische Philologie*, Bd I, № 3/4, S. 287–319.
63. *Wörterbuch der russischen Gewässernamen* (1961–1969), Begr. von M. Vasmer, Otto Harrassowitz, Berlin ; Wiesbaden, Bd I–V.

ІЛІАДІ Олександр Іванович,

доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики факультету іноземних мов Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; вул. Старопортофранківська, 34, м. Одеса, 65020, Україна; тел.: +38 095 0812119; e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com; ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-5078-8316>

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ (ДЕЯКІ ДОПОВНЕННЯ ДО ËSSÂ TA SP)

Анотація. Статтю присвячено заповненню деяких лакун у реєстрах словників праслов'янської лексики, тобто етимологічних словників, призначених: а) виокремити й описати праслов'янську лексичну спадщину в давніх і сучасних слов'янських мовах; б) з'ясувати генезис праслов'янських слів через установлення їхніх зв'язків зі спорідненими індоєвропейськими формами. **Мета** дослідження полягає в тому, щоби певною мірою розширити корпус реконструйованої в ËSSÂ та SP праслов'янської лексики. Досягнення мети зумовлює розв'язання двох завдань: 1) ліквідувати деякі пропуски у відомому зібранні праслов'янської лексики; 2) уточнити (розширити) ареал уже реконструйованих прототипів за рахунок введення лексики мов, не врахованих при етимологізації. Необхідність створення єдиного корпусу доповнень до праслов'янського вокабуляря, реконструйованого в ËSSÂ та SP, зумовлює **актуальність** дослідження. **Об'єкт** дослідження становить не задіяна в ËSSÂ та SP питома апелятивна й ономастична лексика, яка може бути кваліфікована як праслов'янська або через ознаки морфологічної архаїки, або через ареальні характеристики. **Предмет** — етимологічні, фонетичні, морфологічні, лексико-семантичні властивості й ареал залучених до аналізу історично

засвідчених слів і реконструйованих під час аналізу прототипів. **Результати** дослідження: 1) дістала етимологічну інтерпретацію сума давніх лексем, які, гадаю, належать до праслов'янського словника (**baǵkǫǵь*, **bebrišь* (**bebryšь*?), **bezmodǫǵь*, **bezudǫ*, **bukodьra*, **čekolsǫ*, **čmьlva*, **gьlgati*, **xlebezǫ*, **xręstь*, -i, **konobyľь*, **koroborǫ* etc.); 2) уточнено (розширено) географію рефлексів уже відновлених прототипів; вони репрезентують ізоглоси складної конфігурації. **Висновки** підбивають ризик під результатами реконструкції елементів праслов'янського словника, узагальнюючи досягнення процедури реконструкції та етимологічної інтерпретації матеріалу. **Перспективи** подальших досліджень очевидні: необхідно продовжувати формування корпусу етимологій, аби розширити реєстр праслов'янських слів, для яких передбачається праслов'янський вік.

Ключові слова: реконструкція, порівняльно-історичне мовознавство, прототип, етимологія, дериват, словотвір, ономастика.

Статтю отримано 17.10.2024 р.

ПИТАННЯ ПРАГМАЛІНГВІСТИКИ І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.325841

УДК 811.161.2'243'322

ПРИСОВСЬКА Галина Євгенівна,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри лінгводидактики Національного університету «Одеська політехніка», Інститут підготовки іноземних громадян; пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна; тел.: +380964944414; e-mail: galyna2005@gmail.com; pgy@op.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9488-3825/>

ІВАНОВА Олена Валентинівна,

старший викладач кафедри лінгводидактики, Національний університет «Одеська політехніка», Інститут підготовки іноземних громадян; пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна; тел.: +380632997937; e-mail: iev@op.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7616-8502/>

ВИКОРИСТАННЯ GOOGLE WORKSPACE ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Анотація. *Мета* роботи — дослідження спрямоване на аналіз використання інструментів Google Workspace для підвищення ефективності вивчення української мови як іноземної. Основна увага приділяється впливу цифрових технологій на взаємодію між студентами та викладачами, організацію навчального процесу та доступність навчальних матеріалів. *Об'єкт* дослідження: процес вивчення української мови як іноземної з використанням цифрових платформ та інструментів Google Workspace. *Предмет* дослідження: вплив інтерактивних технологій Google Workspace, таких як Google Docs, Google Meet, Google Sheets, Google Drive, Google Classroom тощо на засвоєння української мови іноземними студентами, їхню взаємодію та ефективність навчального процесу. *Методи* дослідження: застосовано системний аналіз наукових джерел, методи порівняння традиційних і цифрових методик навчання, а також емпіричне дослідження ефективності застосування Google Workspace у навчальному процесі. *У результаті* аналізу було виявлено, що використання Google Workspace сприяє покращенню інтерактивності навчання, забезпечує зручність у доступі до матеріалів та підтримує можливість спільної роботи. Інструменти платформи дозволяють створювати гнучке навчальне середовище, яке адаптується до потреб студентів з різним рівнем підготовки. Однак дослідження також виявило певні труднощі, зокрема низький рівень цифрової грамотності студентів і викладачів, що потребує додаткових заходів для підвищення компетентності у використанні цифрових технологій. *Галузь застосування результатів.* Отримані результати можуть бути використані у вищих навчальних закладах для вдосконалення методик викладання української мови як іноземної, а також для розробки навчальних програм, що інтегрують цифрові технології у мовну освіту. *Висновки.* Використання Google Workspace у процесі навчання української мови як іноземної є перспективним напрямом, що підвищує ефективність засвоєння мови та сприяє інтерактивній взаємодії студентів. *Подальші дослідження* мають бути спрямовані на розробку методик подолання виявлених труднощів, зокрема на підвищення цифрової компетентності викладачів та студентів, а також на оптимізацію використання цифрових інструментів у навчальному процесі.

Ключові слова: Google Workspace, цифрове навчання, українська мова як іноземна, інтерактивні технології, дистанційна освіта.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростає інтерес до вивчення української мови як іноземної, що обумовлено не лише культурною та професійною значущістю, а й геополітичними чинниками. Стаття має на меті дослідити вплив використання Google Workspace на вивчення української мови як іноземної, досліджуючи, як спільні та доступні функції платформи сприяють оволодінню мовою іноземними студентами. Особлива увага приділяється аналізу переваг інструментів Google Workspace, таких як Google Docs, Google Meet, Google Sheets, Google Drive тощо, які забезпечують можливість організації та зберігання навчальних матеріалів.

Дослідження базується на системному аналізі наукових статей та прикладах застосування Google Workspace у процесі опанування українською мовою як іноземною. Виявлено, що інструменти Google Workspace надають значні переваги у підвищенні інтерактивності, спільної роботи та доступності навчальних матеріалів, що сприяє кращому засвоєнню мови. Водночас вивчення української мови стикається з низкою проблем, зокрема браком інтерактивних і доступних навчальних ресурсів, а також низьким рівнем цифрової грамотності викладачів та студентів. У цьому контексті використання цифрових платформ, таких як Google Workspace, стає потенційним рішенням для створення гнучкого навчального середовища, що забезпечує інтерактивність, співпрацю та ефективність.

Таким чином, наше дослідження пропонує практичні рекомендації щодо інтеграції інструментів Google Workspace у навчальні програми україномовної освіти, що можуть бути корисними для ви-

кладачів, студентів та освітян загалом. Окрім цього, результати дослідження вказують на важливість подальших розвідок щодо оптимізації цих інструментів та їх довгострокового впливу на опанування українською мовою як іноземної.

Формулювання завдань. Метою дослідження є аналіз впливу інструментів Google Workspace на ефективність вивчення української мови як іноземної. Вивчення питання зосереджене на виявленні кращих практик інтеграції цифрових платформ у навчальний процес, оцінці здатності покращення взаємодії, доступу до навчальних матеріалів, удосконалення мовленнєвих навичок студентів, а також на вирішенні проблеми обмежених ресурсів у контексті менш поширених мов, зокрема української як іноземної.

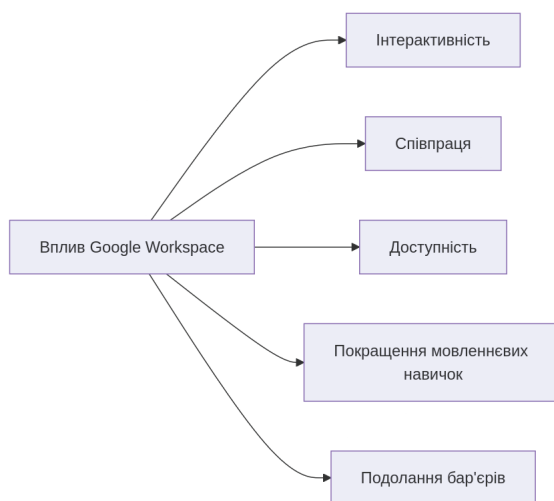

Рис. 1. Вплив інструментів Google Workspace на ефективність вивчення української мови як іноземної

Особлива увага приділяється джерелам, які досліджують спільне навчання, спілкування в реальному часі та доступність, оскільки це основні функції Google Workspace, які безпосередньо впливають на результати навчання.

Синтез цих результатів дає широке розуміння того, як Google Workspace можна ефективно використовувати для навчання української мови, визначаючи потенційні найкращі практики та виділяючи проблеми та прогалини, які могли б вирішити майбутні дослідження.

Оглядаючи та узагальнюючи поточні дослідження, ця стаття забезпечує розуміння загальновідомих знань із теми та пропонує майбутні напрямки інтеграції Google Workspace в українськомовні освітні програми.

Для контекстуального розуміння ефективності Google Workspace доцільно порівняти дану платформу з іншими методиками навчання. Традиційні методи, що базуються на практиці вивчення мови за підручниками та під час аудиторних занять, забезпечують структурованість і «живе» спілкування, але часто обмежені в інтерактивності та доступності. Використання інших цифрових платформ, таких як Moodle або Zoom, також має свої переваги, враховуючи їх адаптивність до дистанційного навчання, але не завжди забезпечують інтегровані рішення для спільної роботи та організації навчальних матеріалів.

Google Workspace вирізняється поєднанням багатифункціональності, інтерактивності та доступності, що робить цей інструмент універсальним для лінгвістичної освіти та таким, що підтримує спілкування, співпрацю та спільне використання застосунків у навчанні. Онлайн-інструменти можуть надати студентам додаткові можливості для інтерактивного навчання, доступу до ресурсів та практики мовлення. Особливу роль у цьому контексті відіграють сервіси Google, які інтегрують широкий спектр функцій та сприяють організації навчального процесу. У контексті вивчення іноземних мов ці інструменти пропонують інтерактивні, спільні та доступні платформи, які можуть покращити процес навчання. Зростання попиту на українську мову як іноземну, в поєднанні з переходом до онлайн-середовища та гібридного навчання, підкреслює важливість використання інструментів Google Workspace в процесі вивчення української мови як іноземної [12].

Google Workspace пропонує такі інструменти, як Google Docs для спільного написання в режимі реального часу, Google Meet для практики віртуального спілкування, Google Sheets для впорядкування та аналізу даних і Google Drive для доступного зберігання та обміну навчальними матеріалами. Ці інструменти створюють можливості для студентів-іноземців брати участь у більш динамічному, інтерактивному навчальному середовищі, уможливаючи співпрацю і зворотний зв'язок у реальному часі [19]. Такі функції особливо корисні для тих, хто вивчає іноземні мови без посередньої взаємодії та послідовної практики (у так званому «асинхронному режимі»). У разі вивчення української мови, яка, на жаль, поки ще має не так багато широкодоступних ресурсів, у порівнянні, наприклад,

з англійською, доступність Google Workspace дає змогу студентам із різних регіонів і різного походження оптимізувати доступ до навчальних матеріалів та ефективно працювати з ними [12; 33].

Ця розвідка дозволить усвідомити, як можна використовувати новітні технології, та визначити роль цифрових інструментів у сучасному підході до вивчення української мови як іноземної, щоб задовольнити попит на україномовну освіту, який щораз зростає.

Зв'язок із попередніми та суміжними дослідженнями. Багато дослідників підкреслювали переваги впливу цифрових інструментів на вивчення іноземних мов при створенні інтерактивного та орієнтованого на учня середовища. Інструменти Google Workspace привернули значну увагу завдяки своїй ролі в покращенні освітніх результатів за допомогою хмарних інструментів.

Деякі дослідження демонструють, що такі платформи, як Google Docs, Google Meet і Google Classroom, полегшують взаємодію в реальному часі, зокрема, у співпраці та спілкуванні заохочують однорангове навчання та надають можливості для негайного зворотного зв'язку, що є нагальним у контексті вивчення іноземної мови. У цьому огляді літератури розглядатимуться наявні дослідження щодо використання Google Workspace у навчальних закладах та надаються приклади застосування цифрових інструментів у вивченні мови. Крім того, дослідження виявляє прогалини в контексті вивчення української мови як іноземної.

С. Шаров, С. Терещук, О. Філатова, О. Хінкевич, О. Ксендзенко [28] наводять інформацію про те, що опитані викладачі українських вищих закладів, на 91% позитивно оцінюють вплив використання Google Workspace на ефективність навчання. У дослідженні О. Лисенко і Л. Матусевич [6] вказано, що використання інтернет-ресурсів у викладанні української мови як іноземної має низку переваг, зокрема, можливість навчатися самостійно, обирати матеріал відповідно до свого рівня, опрацьовувати теми, керуючись власними цілями та інтересами.

У статті О. Федько [11] відзначається, що платформа Memrise є ефективною для організації самостійної роботи студентів із дисципліни «Українська мова як іноземна». У розвідці Н. Тимошук [32] сучасні тенденції впровадження електронного навчання розглянуто як невід'ємну частину навчального процесу, зокрема, вивчення іноземної мови у вищих навчальних закладах, і з'ясовано, що студенти зазвичай використовують електронне навчання, оскільки це допомагає їм розвинути навички спілкування. У роботі І. Я. Заліпської та А. С. Сверстюк [35] подано навчальні, інформаційні та методичні матеріали для вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» і підкреслено важливість цифрових інструментів.

Низка досліджень показує, що Google Workspace сприяє спільному навчанню, ключовому елементу лінгвоорієнтованої освіти. Дослідники зазначають, що Google Docs підтримує синхронну та асинхронну письмову діяльність, де студенти можуть співпрацювати в режимі реального часу або переглядати роботу один одного та покращувати свої навички письма, враховуючи відгуки та перегляд [12; 21; 24]. Так, дослідження продемонстрували, що Google Meet дозволяє тим, хто вивчає мову, брати участь у віртуальних розмовах, імітуючи реальне розмовне середовище, що має вирішальне значення для оволодіння навичками мовлення та аудіювання [9; 12; 34]. Ці висновки підтверджують ідею про те, що функції співпраці Google Workspace можуть значно удосконалити знання мови, сприяючи спілкуванню та безперервній мовленнєвій практиці. Крім того, інструменти Google Workspace широко відомі своєю доступністю та гнучкістю. Викладачі можуть ділитися ресурсами через Google Drive, забезпечуючи студентам постійний доступ до матеріалів курсу, а такі інструменти, як Google Forms і Google Sheets, допомагають відстежувати прогрес і збирати відгуки про успішність студентів [13]. Ці застосунки особливо корисні для тих, хто вивчає іноземну мову початкового рівня, кому потрібен постійний контакт із носіями мови та здатність практикувати різні модальності: аудіювання, говоріння, читання та письмо [26].

Більшість чинних досліджень зосереджено на таких популярних мовах, як англійська, іспанська чи китайська, залишаючи прогалину в навчальній методичній літературі щодо мов, які вивчаються рідше та меншою кількістю здобувачів освіти, наприклад, українська. Розвідок, присвячених впливу Google Workspace на вивчення української мови, мало. Цей мінус дає поштовх щодо аналізу, як саме ці інструменти можна адаптувати для вирішення унікальних завдань вивчення української мови, особливо в контексті ще більшої глобальної актуальності. Зважаючи на поточний геополітичний клімат, на міграційні процеси, що пов'язані з воєнним конфліктом на території України, зростає попит на ефективну україномовну освіту як в Україні, так і у світі. А цифрові інструменти, такі як Google Workspace, можуть надати для лінгвоорієнтованої освіти особливі та гнучкі рішення.

Підсумовуючи, зазначимо, що незважаючи на те, що велика частина дослідників підкреслює переваги Google Workspace при вивченні іноземної мови в реальному часі, існує потреба в додаткових дослідженнях, зосереджених на застосуванні сучасного інструментарію в мовах, які рідше вивчаються, як-от українська. Це дослідження має на меті усунути «білі плями», дослідивши, як застосування цифрових інструментів Google Workspace може сприяти успішному засвоєнню української мови як іноземної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літератури показує, що Google Workspace пропонує велику кількість інструментів, що надають значні переваги і мають полегшити вивчення української мови як іноземної. Завдяки інтерактивності, Google Workspace активно використовується для співпраці обома суб'єктами навчального процесу: як викладачами, так і студентами. У контексті вивчення укра-

їнської мови як іноземної ці інструменти можуть бути особливо ефективними завдяки своїй здатності створювати гнучке та доступне навчальне середовище [4; 12]. Google Docs, наприклад, дозволяє студентам брати участь у спільних письмових вправах, що, як було показано в кількох дослідженнях, збагачує словниковий запас [26]. Працюючи разом у режимі реального часу, студенти можуть переглядати та редагувати роботу один одного, сприяючи глибшому розумінню мови. У разі вивчення української мови, яка є синтетичною, у студентів можуть виникати певні лінгвістичні проблеми. Складні граматичні форми та незнайому фонетику допоможуть опанувати усі вищеперелічені додатки, а здатність переглядати та обмірковувати написаний текст може прискорити засвоєння мови [23].

Крім того, можливості спілкування Google Meet у реальному часі надають безмежні можливості для розмовної практики, що є важливим фактором для оволодіння навичками мовлення та аудіювання, необхідними для вільного володіння мовою [28]. Віртуальні класи за допомогою Google Meet дозволяють іноземцям взаємодіяти з носіями мови або викладачами, імітувати розмови в реальному житті та отримувати миттєвий зворотний зв'язок [17]. Для тих, хто вивчає українську мову і не спілкується безпосередньо з носіями мови, або спілкування є обмеженим, що залежить від географічного розташування суб'єктів навчального процесу, цей інструмент пропонує безцінний ресурс для формування впевненості в розмовній практиці та покращення вимови [12].

Підвищення навчання мови за допомогою Google Workspace

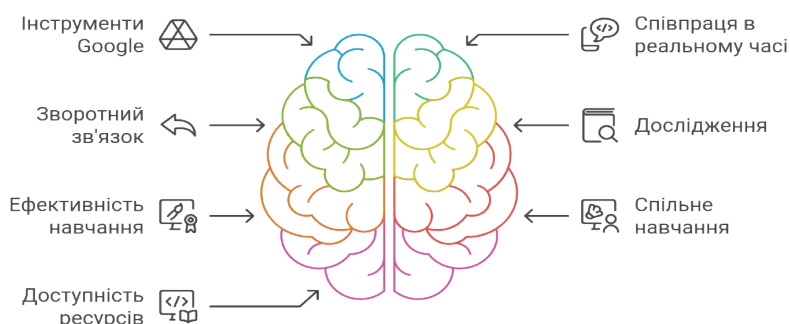

Рис. 2. Підвищення рівня ефективності вивчення української мови як іноземної

Викладачі також можуть використовувати інструменти Google Workspace, як-от Google Classroom, для спрощення управління курсом, для подальших завдань та оцінювання, звільняючи час для індивідуальної роботи з учнями та розробки більш ефективних навчальних стратегій.

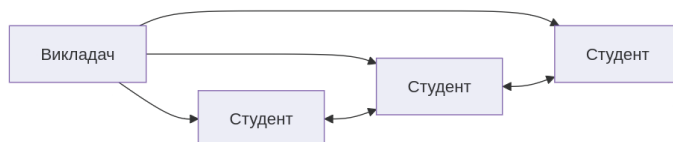

Рис. 3. Взаємодія викладача зі студентами в інтерактивному середовищі

Однак треба зауважити, що із застосуванням Google Workspace для вивчення мов також виникають труднощі.

Доступ до комплексних ресурсів для вивчення української мови все ще може бути обмеженим, а рівень цифрової грамотності серед студентів може відрізнятися [4; 12]. Крім того, хоча Google Workspace сприяє співпраці, він вимагає активної участі як викладачів, так і учнів, що може створити проблеми в пасивніших або традиційно структурованих навчальних середовищах [15]. Також можуть існувати технічні перешкоди, наприклад, проблеми з підключенням до Інтернету або платформи, які можуть обмежити ефективність онлайн-інструментів у певних регіонах.

Отже, хоча Google Workspace може створити багатогранне та інноваційне навчальне середовище для вивчення української мови, ретельне планування, підготовка та постійна технічна підтримка необхідні для забезпечення ефективності цього підходу [12; 15]. До того ж, деякі інструменти Google не можуть повністю адаптуватися до специфіки української мови, враховуючи нюанси граматики та лексики [16], і все ще здійснюють не завжди досконалий переклад, який поки що не «бачить» усі нюанси українських слів, їх багатозначність. Викладачеві слід зважати, що надмірне використання цифрових технологій може негативно вплинути на формування навичок письма та спілкування [2]. Отже, використовуючи Google Workspace для вивчення української мови, слід знайти баланс між застосуванням інноваційних технологій та забезпеченням глибокого опанування мови і приділяти увагу як цифровим, так і традиційним методам навчання [4; 10].

Якщо звернути увагу на проблеми використання цифрових інструментів для навчання української мови як іноземної, незважаючи на те, що цифрові інструменти, такі як Google Workspace, надають значні переваги у процесі вивчення мов, під час застосування цих технологій до менш поширених мов, як-от українська, виникає декілька проблем. Однією з найвагоміших проблем є обмежена доступність комплексних і високоякісних цифрових навчальних ресурсів. На відміну від таких поширених мов, як англійська чи іспанська, українська мова не має великої бібліотеки інтерактивних уроків, навчальних програм і цифрового вмісту, необхідних для забезпечення як тих, хто вивчає мову, так і тих, хто навчає мови [12; 23; 31]. Цей недолік може перешкоджати доступу студентів до автентичних матеріалів, які є вирішальними для розвитку навичок, таких як мультимедійний контент, підручники чи розширені граматичні ресурси [3; 4].

Іншою проблемою є недостатній рівень цифрової грамотності як серед викладачів, так і серед студентів. Незважаючи на те, що багато цифрових інструментів розроблені так, щоби бути зручними для користувача, їх ефективне використання все одно вимагає певного рівня технологічної компетентності [8; 23]. Для викладачів української мови як іноземної, особливо в регіонах, де домінують традиційні методи навчання, перехід на цифрові платформи, як-от Google Workspace, може ускладнюватись через незнання інструментів або відсутність підготовки щодо інтеграції технологій у педагогіку [12; 31]. Так само студентам може бути важко орієнтуватися в цих інструментах, особливо старшим або тим, хто живе в регіонах з обмеженим доступом до технологій і стабільним підключенням до Інтернету [25].

Таблиця 1

Позитивні та негативні аспекти використання Google Workspace при навчанні української мови

Плюси	Мінуси
Інтерактивне навчання	Обмежена цифрова грамотність
Доступні ресурси	Залежність від доступу до Інтернету
Покращена комунікація	Потенційні технічні проблеми
Покращена співпраця	Необхідність підготовки викладачів
Гнучке навчальне середовище	Доступність до технологій

Крім того, хоча Google Workspace та інші платформи сприяють спілкуванню та співпраці, вони можуть не повною мірою відтворювати захопливі, культурні аспекти навчання мови, які є особливо важливими для оволодіння українською [27; 29]. Мова тісно пов'язана з культурою, і цифрові платформи іноді не можуть забезпечити насичений, контекстуальний досвід навчання, наприклад, спілкування з носіями мови в автентичному соціальному середовищі, що сприяє культурному розумінню разом із лінгвістичною компетентністю [7].

Щодо мотивації та залучення до навчального процесу, то ці аспекти педагогічної діяльності можуть викликати занепокоєння в разі цілковитого занурення в цифровий контент під час вивчення мови. На відміну від традиційного середовища в класі, де викладачі можуть надавати підтримку та заохочення віч-на-віч, онлайн-навчання може здатися деяким студентам ізольованим. Без структури фізичного класу студенти можуть стикатися з питаннями самодисципліни, самоорганізації та з безпосередньою підтримкою послідовної поступової, цілеспрямованої практики, що є важливим для засвоєння мови [12; 23; 34].

Виклики цифрових інструментів у навчанні української мови

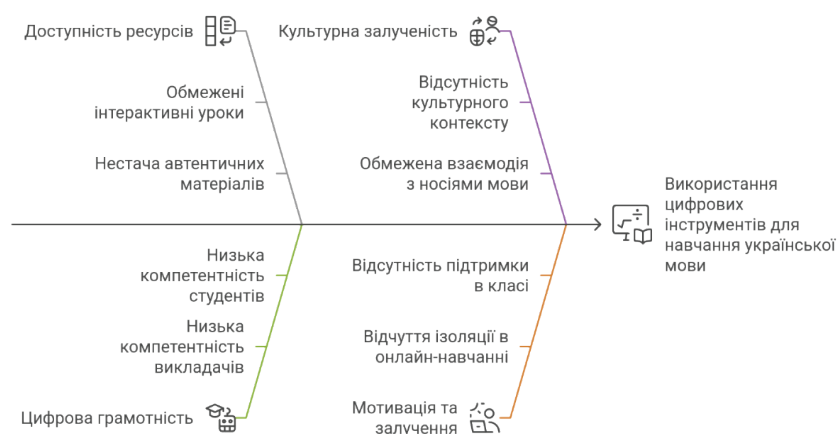

Рис. 4. Виклики цифрових інструментів у навчанні української мови

Щоб подолати ці виклики, майбутні зусилля мають бути зосереджені на створенні більш доступного та культурно насиченого цифрового контенту для іноземних студентів, які вивчають українську мову як іноземну; на забезпеченні навчання педагогів з питань цифрового навчального середовища та усуненні інфраструктурних бар'єрів для гарантування справедливого доступу до технологій навчання мови.

Аналіз і приклади використання Google-інструментів. 1. Google Classroom — це курс, де розміщені всі навчальні матеріали, як-от презентації, відео та статті. Онлайн-уроки через Google Meet дозволяють проводити заняття в реальному часі. Під час занять студенти можуть використовувати інтерактивну дошку для онлайн мозкових штурмів. Наприклад, викладач може запропонувати тему, а студенти пропонують свої слова чи фрази, діляться думками на віртуальній дошці, що сприяє активному обговоренню та генерації ідей, спонтанному мовленню. Додатково, під час зустрічей інтерактивні дошки можуть використовуватися для спільного створення мапи слів чи наочної граматичної схеми діалогів. Для перевірки знань викладач розробляє тест у Google Forms, який студенти заповнюють після завершення певної теми. Викладач може аналізувати результати, бачити, які питання були складними для студентів, та потім повторити ці теми на уроці.

2. Google Docs — спільний документ, де студенти можуть працювати над вправами на граматику, лексику, стилістику тощо. Наприклад, викладач пише речення з пропущеними словами, які студенти повинні заповнити відповідними словами. Також студенти для обговорення правильних відповідей можуть залишати коментарі один одному. Викладачі можуть розробити завдання для спільної координації в одному документі. Завдання передбачають активну співпрацю всіх студентів-іноземців, які, наприклад, будують діалоги або оповідання, стежачи за правильним використанням видів дієслова (доконаний — недоконаний), або працюють спільно з лексикою (підбирають антоніми, синоніми), стежачи за їх правильним уживанням у контексті, або ж вибирають кращий стилістичний варіант слова. Викладач виступає як активний, якщо треба виправити або пояснити щось, чи пасивний учасник групи.

3. Google Sheets. Викладач може сформувати таблицю в Google Sheets для ведення обліку виконаних завдань і оцінок. Студенти мають можливість працювати над спільними проєктами та використовувати таблиці для організації результатів досліджень або аналізу лексики. Зокрема, викладач, створюючи інтерактивну таблицю видів дієслів у Google Sheets, слідкує, як студенти наповнюють її прикладами або, узгоджуючи рід іменника і прикметника, створюють цікаві словосполучення на певну комунікативну тему.

4. Google Slides. Студенти готують презентації на запропоновані теми, як-от «Свята України», «Місто, у якому я вчуся — Одеса», «Моя країна» тощо. Це удосконалює як навички письма, так й усне мовлення. Високих результатів у навчанні української мови досягають, використовуючи інтерактивні слайди: вікторини або завдання з переміщенням. Вбудовані в слайди, завдання можуть емоційно та методично збагатити навчання, зробити його більш захопливим. Студенти переміщатимуть слова в потрібну позицію в реченнях, ґрунтуючись на правилах, властивих українській граматиці, морфологічній, синтаксичній та лексичній системам, коментуватимуть свої відповіді.

5. Google Drawings. Викладач може послуговуватися Google Drawings для створення візуальних діаграм або карт з новою лексикою. Студенти можуть малювати карти слів, пов'язаних із певною темою (наприклад: «Знайомство», «Транспорт», «Хобі», «Природа»), щоб візуалізувати взаємозв'язок. Візуалізація нової лексики за допомогою карт чи діаграм сприяє успіху у навчанні.

6. Google Keep. Викладач рекомендує студентам використовувати Google Keep для запису нових слів та фраз, які вони вивчають на заняттях. Студенти можуть створювати нотатки за категоріями (лексика, граматики, шаблони речень тощо) і повертатися до них під час підготовки до контрольних робіт або повторюючи матеріал уроку.

7. Google Tasks. Викладач може запропонувати студентам використовувати Google Tasks для створення списків завдань, що допоможе їм планувати вивчення нової лексики чи підготовку до контрольних робіт. Студенти самостійно можуть визначати пріоритети й терміни виконання завдань.

8. Google Calendar використовують для організації розкладу занять та термінів здачі завдань. Студенти можуть підписатися на календар класу, щоб отримувати нагадування про ключові дати, дедлайни та важливі події, що допоможе їм краще організувати свій час. Крім того, викладач має можливість запрошувати студентів на групові заходи, використовуючи Google Calendar. Цей ресурс відкриває безмежні перспективи в організації мовних клубів, зустрічей із носіями мови або у проведенні культурних заходів. Увесь цей комплекс заходів дозволить студентам взаємодіяти один з одним та практикувати українську в невимушеній атмосфері.

9. Google Sites. Викладач може створити навчальний сайт на Google Sites, де буде розміщено всі ресурси, матеріали курсу та корисні покликання. Студенти застосовують цей сайт як портал щодо доступу до завдань, відео, онлайн-практик, а також для обговорення тем у коментарях. Крім того, студенти можуть створювати власні проєкти на Google Sites, у яких обґрунтують та висловлять свої враження від подій, свят, подорожей, або навіть самі створять віртуальні тури українськими містами. Це активізує ефективне навчання української мови в таких видах мовленнєвої діяльності, як письмо, читання, говоріння й аудіювання.

10. Google Scholar. Враховуючи зацікавленість студентів вищого рівня (а також зобов'язаність студентів у написанні тез та статей на рівнях магістра та аспіранта) у науковій та дослідницькій роботі, викладач може порадити таким студентам і аспірантам послуговуватись сервісом Google Scholar для пошуку наукових статей та іншої літератури українською мовою. Знайомство з термінологією у своїй галузі допомагає студентам удосконалити навички читання наукових текстів та ознайомитися з особливостями української мови щодо академічного стилю написання.

11. Google My Maps. Вивчаючи історію та географію України, студенти можуть створювати власну карту України за допомогою Google My Maps, зазначаючи цікаві місця, пам'ятки або події, вдумуючи написи, згадуючи спогади, висловлюючи враження або ж записуючи невеликі історії щодо відповідних місць. Це збагачує словниковий запас щодо тем із географії та культури України, а також розвиває навички говоріння й письма.

12. Google Photos. Викладач може організувати спільну фотогалерею в Google Photos для студентів, де вони можуть ділитися фотографіями з культурних подій, поїздок або повсякденного життя. Це допомагає студентам практикувати написання описів, есе і обговорення набутого досвіду українською мовою.

13. Google Voice Typing. Студенти можуть використовувати голосовий набір у Google Docs для практики вимови й написання текстів. Це дозволяє їм тренуватися в говорінні, а також бачити, як правильно формулювати фрази українською мовою під час автоматичного перетворення усного варіанту в письмовий текст.

14. Google Podcasts. Викладач може запропонувати студентам прослуховувати подкасти українською мовою, які охоплюють різні теми та можуть бути створені для різного рівня володіння мовою (від A0 до C1), стосуватися різноманітних тем: від культури до науки. Студенти можуть обговорювати почуте на наступних заняттях, що дозволяє їм практикувати слухання й усне мовлення.

15. Google Trends. Викладач використовує Google Trends для демонстрації популярних пошукових запитів українською мовою, що допомагає студентам познайомитися з актуальними для них темами та культурними подіями, а також удосконалює особисту мовну обізнаність.

16. Google Chrome Extensions — установки розширень для браузера (наприклад, Google Dictionary) дозволяє легко знаходити переклад та визначення українських слів. Це може бути особливо корисно під час самостійного навчання. Відомо, що навчання лексики дуже продуктивно відбувається у системі всіх її системних зв'язків: антонімічні пари, синоніми, омоніми. Google Dictionary стане у пригоді як викладачам, так і студентам.

17. Google Lens. Викладач має можливість запропонувати студентам користуватися Google Lens для перекладу текстів або знайомства зі словами, які вони бачать в повсякденному житті (наприклад, на упаковках харчових продуктів, в магазинах, в транспорті тощо). Скажімо, вони можуть фотографувати меню в ресторані, щоб дізнатися значення слів. Це робить процес навчання більш інтерактивним і пов'язаним з реальним повсякденним життям студентів.

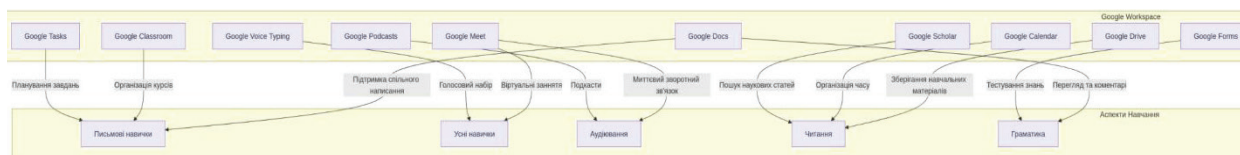

Рис. 5. Використання Google-інструментів у навчанні української мови для іноземних студентів

Отже, використання Google-інструментів у навчанні української мови для іноземних студентів надає широкі можливості для інтерактивного, цікавого та адаптивного навчального процесу. Крім того, багато інструментів можна налаштувати під свої потреби, змінюючи шрифти, кольорові схеми та форматування, що робить навчання комфортнішим, захопливішим та ефективнішим.

Практична значущість цього дослідження полягає в його здатності запропонувати конкретні інструменти та методики для покращення процесу вивчення української мови як іноземної. Результати дослідження можуть бути застосовані:

- *У викладацькій практиці.* Викладачі отримують практичні рекомендації щодо інтеграції інструментів Google Workspace у свою роботу, що дозволить їм зробити заняття більш інтерактивними та ефективними.

- *У розробці навчальних програм.* Освітні установи можуть використовувати результати дослідження для створення сучасних і адаптивних програм навчання української мови з урахуванням цифрових можливостей.

- *Для студентів.* Студенти отримують доступ до інноваційних способів навчання, які поєднують зручність, доступність та інтерактивність. Це особливо важливо для тих, хто має обмежений доступ до традиційних ресурсів або викладачів, хто навчається дистанційно.

- *У міжнародному контексті.* Використання Google Workspace сприяє поширенню української мови за межами України, пропонуючи ефективні інструменти для дистанційного та самостійного

навчання. Це також може бути корисним для розвитку українознавчих програм у закордонних університетах.

Загалом, впровадження результатів цього дослідження сприятиме підвищенню якості україномовної освіти та її доступності для студентів у всьому світі.

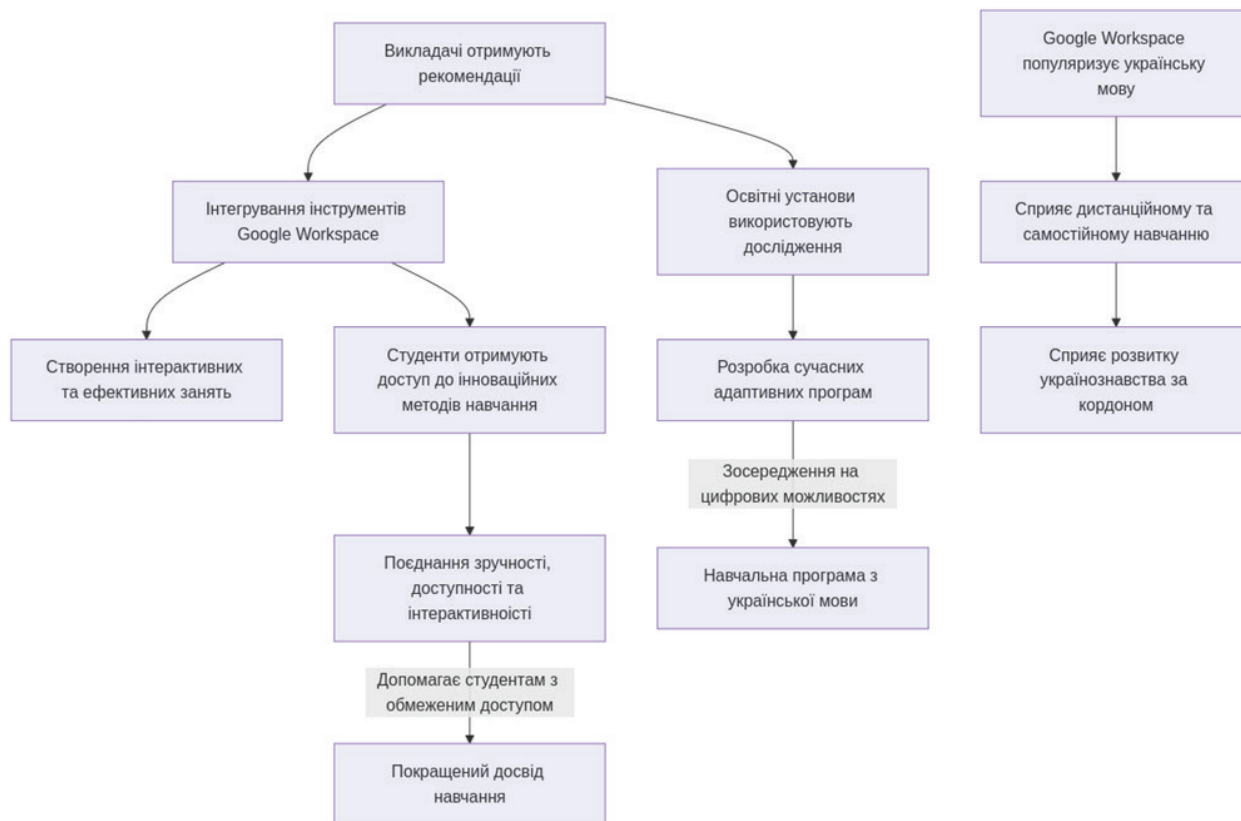

Рис. 6. Схема практичного використання інструментів Google Workspace при вивченні української мови як іноземної

Висновки. Отже, використання Google-інструментів у процесі вивчення української мови з іноземцями має свої позитивні та негативні аспекти. З одного боку, доступність, можливість співпраці та різноманітність інструментів роблять навчання більш ефективним та інтерактивним. Такі сервіси, як Google Docs та Google Translate, можуть значно полегшити процес написання та перекладу текстів [3]. З іншого боку, існують ризики, пов'язані з неточностями автоматичних перекладів, можливими технічними проблемами та питаннями конфіденційності. Крім того, великий обсяг інформації в Інтернеті може перевантажити психологічно не готових до такого навчання студентів [18; 22]. Отже, для досягнення найкращих результатів у вивченні української мови рекомендується використовувати Google-інструменти разом з іншими ресурсами, як-от посібники, курси та заняття з викладачами, щоб компенсувати недоліки цифрових ресурсів і повною мірою скористатися їх перевагами [1; 4; 12].

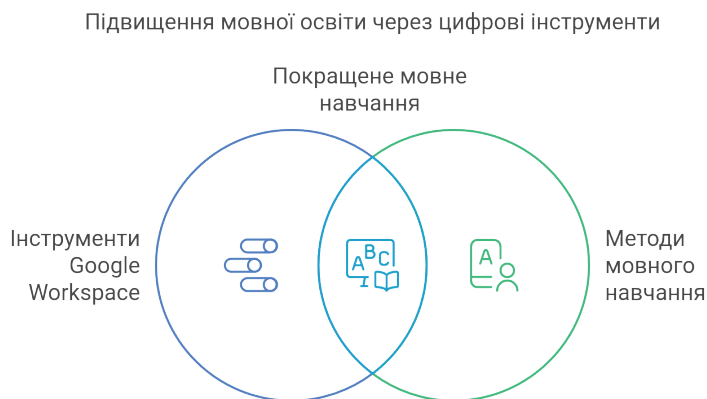

Рис. 7. Покращення мовної освіти через цифрові інструменти

Підбиваючи підсумки аналізу плюсів і мінусів застосування інструментів Google Workspace у навчанні української мови як іноземної, звертаємо увагу, що успішна інтеграція в україномовну освіту залежатиме від вирішення таких проблем, як наявність навчальних ресурсів і цифрова грамотність. У майбутніх розвідках має бути досліджено, як оптимізувати ці інструменти для тих, хто навчається української мови, і у подальшому продовжувати вивчати їх довгостроковий вплив на опанування мови.

Успішна інтеграція Google Workspace у процес вивчення української мови як іноземної має прогнозований позитивний результат для майбутнього лінгвістичної освіти України. Оскільки цифрові інструменти стають все більш важливими для навчального процесу, роль таких платформ, як Google Workspace, у сприянні масштабованому, гнучкому та доступному вивченню мови лише зростатиме [12; 31]. Функції Google Workspace для спільної роботи, такі як редагування документів у режимі реального часу та відеоконференції, можна застосувати до будь-якого контенту вивчення мови, дозволяючи студентам із різних куточків світу брати участь в інтерактивному навчанні незалежно від фізичного місцезнаходження. Це особливо актуально, коли доступ до носіїв мови та традиційних ресурсів може бути обмеженим.

Загалом, використання інструментів Google Workspace для вивчення української мови як іноземної демонструє значний потенціал для підвищення ефективності навчального процесу. Ці інструменти забезпечують інтерактивне середовище для спільної роботи, сприяють активній взаємодії студентів та викладачів, а також надають доступ до широкого спектру навчальних матеріалів. Виявлено, що Google Docs, Google Meet, Google Sheets, Google Drive та інші інструменти дозволяють покращити різні аспекти навчання, включаючи практику говоріння, читання, письма й аудіювання. Однак необхідно враховувати деякі труднощі, пов'язані з цифровою грамотністю та обмеженим доступом до комплексних навчальних ресурсів, особливо для менш поширених мов, якою поки є українська.

Крім того, використання Google Workspace може сприяти розвитку нових методів навчання мови, наприклад, створення віртуальних класів, де студенти-іноземці можуть спілкуватися та практикувати мову в режимі реального часу за допомогою відео й чату [12; 14; 33].

У майбутньому викладачі зможуть використовувати повний набір інструментів Google Workspace для розробки більш інтегрованих, орієнтованих на завдання програм вивчення мови, які імітують використання мови в реальному часі. Наприклад, використання Google Таблиць для організації завдань або проєктів, пов'язаних із мовою, або інтеграція Google Forms для створення адаптивного оцінювання навчання може забезпечити персоналізовані навчальні шляхи, пристосовані до потреб окремих учнів. Асинхронні та синхронні функції цих інструментів дозволяють поєднувати самостійне навчання зі спільним навчанням, пропонуючи гібридний підхід, який враховує різні стилі та графіки навчання.

Інтеграція штучного інтелекту та машинного навчання в інструменти Google Workspace може відкрити нові можливості для надання миттєвого зворотного зв'язку студентам та адаптації навчальних матеріалів відповідно до їх потреб. Завдяки гнучкості платформи, такі інновації можуть зробити вивчення української мови більш доступним. Оскільки освіта рухається в бік дистанційних і гібридних моделей, доступність Google Workspace може демократизувати вивчення мови. Навчальні заклади в усьому світі могли б використовувати ці інструменти для створення більш інклюзивних мовних програм, які б обслуговували різноманітних здобувачів освіти. Для української та інших мов меншин це означає, що учні, незалежно від географічних або фінансових обмежень, можуть отримати доступ до якісної лінгвістичної освіти.

Рухаючись уперед, дослідження мають зосередитися на оптимізації цифрових платформ для вивчення мов шляхом вивчення їх інтеграції з новими технологіями, як-от штучний інтелект і віртуальна реальність. Роблячи це, викладачі можуть ще більше покращити досвід навчання мови, гарантуючи, що такі інструменти, як Google Workspace продовжуватимуть щораз відповідати потребам тих, хто вивчає мову у швидкозмінному освітньому середовищі.

Л і т е р а т у р а

1. Антонівська М. О., Сарновська Н. І. Інтеграційний складник технологій у процесі викладання іноземної мови в ЗВО України. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 32. Т. 2. С. 153–156. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-2.31>.
2. Грінченко А. М. До проблеми удосконалення виконавчих навичок у майбутніх учителів в процесі гри на фортепіано. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2022. Вип. 81. С. 152–155. DOI : <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.28>.
3. Конєва, М. З. Переваги використання інформаційних інновацій під час навчання іноземної мови. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 12, С. 155–160. URL : <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.30>.
4. Конопленко Н. А., Кравченко Є. Г., Шутак О. С. Мультимедійні технології у навчанні української мови як іноземної. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гіжцького*. 2018. Т. 20. № 86. С. 137–141. DOI : <https://doi.org/10.15421/nvlvet8627>.
5. Корольова Л. М. Педагогічна практика як інструмент впливу на ефективну підготовку майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативних здібностей у молодших школярів. *Вісник Університету імені Альфреда*

Нобеля. Педагогіка і психологія. 2018. № 1(15). С. 130–135. DOI : <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-0-15-130-135>.

6. Лисенко О., Матусевич Л. Інтернет-ресурси як засіб опанування української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2024. № 18. С. 120–129. DOI : <https://doi.org/10.30970/ufi.2024.18.4399>.

7. Олішевич В. М. Етапи формування полікультурної компетентності майбутніх учителів іноземних мов. *Інноваційна педагогіка*. 2019. № 17(1). С. 124–128. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-1-26>.

8. Пасічна О. Формування умінь і навичок роботи з науковими текстами у процесі мовної підготовки здобувачів вищої освіти на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. № 1(52). С. 137–140. DOI : <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.137-140>.

9. Поплавська Г. Аналіз застосування онлайн сервісу Google Classroom для організації дистанційного навчання. *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. Луцьк, 2020. Вип. 39. С. 89–93. DOI : <https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2020-39-15>.

10. Сорокіна М. Є. Деякі педагогічні особливості дистанційного навчання іноземній мові. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 12. С. 124–128. DOI : <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.23>.

11. Федько О. Використання платформи Memrise для організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Українська мова як іноземна». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 64. Т. 2. С. 342–346. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-54>.

12. Харченко, І. І. Використання інтерактивних методів навчання на заняттях з української мови та академічного письма під час дистанційного навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 44. Т. 2. С. 42–46. URL : <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/2.8>.

13. Bailey, D. R., Almusharraf, N., Almusharraf, A., Du Plessis, W., Hatcher, R. Activity choice and perceptions : Influencing factors to learning outcomes within videoconference-enhanced LMS courses. *System*. 2023. Vol. 116, August, 103079. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.system.2023.103079>.

14. Baranova T., Khalyapina L., Yakhyaeva C. “Google Products as a Source of Students’ Autonomy in Content and Language Integrated Learning”, *2019 12th International Conference on Developments in eSystems Engineering (DeSE)*. 2019. pp. 383–387. DOI : <https://doi.org/10.1109/DeSE.2019.00076>.

15. Barun, A. N., Dauhiala, N. V., Dauhiala, D. A., Dziallau, U. U. Peculiarities of using G Suite for Education services in the educational process. *Journal of Physics: Conference Series*. 2020. No. 1691(1). P. 012161. DOI : <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1691/1/012161>.

16. Buk, S. Lexical base as a compressed language model of the world (on material from the Ukrainian language). *Psychology of Language and Communication*. 2009. Issue 13(2). P. 35–44. DOI : <https://doi.org/10.2478/v10057-009-0008-3>.

17. Khromchenko, O., Zhuk, V. Developing speaking skills in the digital environment, *ΔΟΓΜΑ : 36. наук. праць*. 2020. № 12–13. DOI : <https://doi.org/10.36074/24.07.2020.v3.03>.

18. Fibikh, E. V., Kuznetsova, N. V. Application of modern machine translation systems in teaching foreign languages. *Journal of Physics : Conference Series*. 2019. No. 1399(3). P. 033124. DOI : <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1399/3/033124>.

19. Franchuk, N. P., Prydacha, T. V. Organization and conduct of classes in educational institutions during distance learning. *Journal of Physics : Conference Series*. 2021. No. 1840(1). P. 012054. DOI : <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012054>.

20. Kopniak, N. B. The use of interactive multimedia worksheets at higher education institutions. *Information Technologies and Learning Tools*. 2018. Vol. 63. No. 1. P. 116–129. DOI : <https://doi.org/10.33407/itlt.v63i1.1887>.

21. Mansor, A. Z. Google Docs as a Collaborating Tool for Academicians. *Procedia — Social and Behavioral Sciences*. 2012. Vol. 59. P. 411–419. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.295>.

22. Milostivaya, A., Makhova, I., Tchudnova, O., Sidelnikova, A., Simonyan, A. The means of cognitive information conveyance in technical translation. *IOP Conference Series : Materials Science and Engineering*. 2019. Vol. 483. P. 012052. DOI : <https://doi.org/10.1088/1757-899X/483/1/012052>.

23. Myktytyshyn A. Role and functions of different pedagogical approaches in the process of professional foreign language communicative training of the future software engineers. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2017. № 8(72). С. 157–167. DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2017.08/157-167>.

24. Olesen M. Cooperative Collaboration in the Hybrid Space of Google Docs Based Group Work. *Education Sciences*. 2020. No. 10(10). P. 269. DOI : <https://doi.org/10.3390/educsci10100269>.

25. Pinchuk, O., Sokolyuk, O. Cognitive activity of students under conditions of digital transformation of learning environment. *Information Technologies in Education*. 2018. № 3(36). P. 71–81. DOI : <https://doi.org/10.14308/ite000675>.

26. Pratiwi, A. N. I., Kusumaningsih, C., Shinta Sari, D. A Systematic Review of The Contribution of Google Docs in Teaching Writing Skill. *Journal of English Language Teaching and Education (JELTE)*. 2021. No. 2(1). DOI : <https://doi.org/10.31571/jelte.v2i1.50>.

27. Pydiura, O. Use of virtual reality and digital technologies for studying folklore in Ukraine’s educational institutions. *ScienceRise : Pedagogical Education*. No. 1(34). P. 4–7. DOI : <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2020.193115>.

28. Saienko, N., Chugai, O. Quarantine : Teaching English From Home With Google Classroom, Classtime and Quizlet. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. No.12(1Sup2), 151–156 (2020). <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup2/258>

29. Shakhina, I., Podzygun, O., Petrova, A., Gordichuk, G. Smart education in the transformation digital society. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2023. No. 67(1). P. 51–64. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-67-51-64>.

30. Sharov, S., Tereshchuk, S., Filatova, O., Hinkevych, O., Ksendzenko, O. Survey Analysis of University Teachers in Ukraine Regarding the Use of Google Workspace for Education. *TEM Journal*. 2024. Vol. 13. Issue 1. P. 315–325. DOI : <https://doi.org/10.18421/TEM131-33>.

31. Shevchuk, M., Shevchenko, V., Chukalovskaya, E., Gramakov, D. Cloud platforms and virtualization technologies in education. *E3S Web of Conferences. Innovative Technologies in Science and Education (ITSE-2020)*. Issue 210. P. 22034. DOI : <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202021022034>.

32. Tymoshchuk, N. The Implementation of E-Learning to Support Learning and Teaching Foreign Language : A Case Study in Ukrainian Higher Education. *Arab Word English Journal*. 2022. 2nd Special Issue on Covid 19 Challenges. P. 233–244. DOI : <https://doi.org/10.31235/osf.io/zv3cn>.
33. Vilkhovchenko, N. P. ESP distance learning methods at technical universities. *Bulletin of Alfred Nobel University. Pedagogy and Psychology*. 2022. No. 1(23). P. 116–123. DOI : <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2022-1-23-14>.
34. Vorina, A., Vrcelj, N., Bevanda, V. Usage of E-platforms Google Meet, Microsoft Teams and Zoom in Education. *6th International Scientific Conference on Recent Advances in Information Technology, Tourism, Economics, Management and Agriculture — ITEMA 2022 : Conference Proceedings, Hybrid. Maribor, Slovenia : University of Maribor*, 2022. P. 63–70. DOI : <https://doi.org/10.31410/ITEMA.2022.63>.
35. Zalipska, I. Ya., Sverstiuk, A. S. The google services using during the study of ukrainian language (for professional purposes) for students of medical specialties. *Медицина освіти*, 4, 51–55 (2022). <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2021.4.12691>

References

1. Antonivska, M. O., Sarnovska, N. I. (2021), “Integration component of technologies in the process of teaching a foreign language in Ukrainian”, *Innovative Pedagogy* [“Intehratsiyni skladnyk tekhnolohii u protsesi navchannia inozemnoi movy v ZVO Ukrainy”, *Innovatsiina pedahohika*], Issue 32, vol. 2, pp. 153–156. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/32-2.31>.
2. Hrinchenko, A. M. (2022), “On the problem of improving performance skills of future teachers in the process of playing the piano”, *Pedagogy of the Formation of a Creative Person in Higher and Secondary Schools* [“Do problemy vdoskonalennia vykonavskykh navychok maibutnykh uchyteliv u protsesi hry na fortepiano”, *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*], Zaporizhzhia, Issue 81, pp. 152–155. DOI : <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.81.28>.
3. Koneva, M. Z. (2019), “Advantages of use of information innovation in foreign language learning”, *Transcarpathian Philological Studies* [“Perevahy vykorystannia informatsiynykh innovatsii u navchanni inozemnykh mov”, *Zakarpatski filolohichni studii*], Issue 12, pp. 155–160. DOI : <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.30>.
4. Konoplenko, N. A., Kravchenko, Ye. G., Shutak, O. S. (2018), “Multimedia technologies in the process of learning of the Ukrainian language as foreign”, *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies* [“Multymediini tekhnolohii u protsesi vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho*], Lviv, Vol. 20, No. 86, pp. 137–141. DOI : <https://doi.org/10.15421/nvlvet8627>.
5. Korolova, L. M. (2018), “Pedagogical practice as a tool for influencing the effective training of future primary school teachers to develop creative abilities in younger schoolchildren”, *Bulletin of Alfred Nobel University, Series : Pedagogy and Psychology* [“Pedahohichna praktyka yak instrument vplyvu na efektyvnu pidhotovku maybutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv do rozvytku kreatyvnykh zdibnostey u molodshykh shkolyariv”, *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya Pedahohika i psykholohiya*], No. 1(15), pp. 130–135. DOI : <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-0-15-130-135>.
6. Lysenko, O., Matusevych, L. (2024), “Internet resources as a means of learning the Ukrainian language as a foreign language”, *Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language* [“Internet-resursy yak zasib opanuvannia ukrainskoi movy yak inozemnoi”, *Teoriya i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*], No. 18, pp. 120–129. DOI : <https://doi.org/10.30970/ufi.2024.18.4399>.
7. Olishevych, V. M. (2019), “Stages of formation of future foreign languages teachers’ policultural competence”, *Innovative Pedagogy* [“Etapy formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv inozemnykh mov”, *Innovatsiina pedahohika*], Issue 17(1), pp. 124–128. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-1-26>.
8. Pasichna, O. (2023), “Formation of the abilities and skills of working with scientific texts in the language training process for higher education students in the classes of the course «Ukrainian language (by professional direction)»”, *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series : Pedagogy. Social Work* [“Formuvannia vmin i navychok roboty z naukovyimi tekstamy v protsesi movnoi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity na zaniattiakh z kursu «Ukrainska mova (za profesiynym spriamuvanniam)», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, Seriya : Pedahohika, Sotsialna robota*], No. 1(52), pp. 137–140. DOI : <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.137-140>.
9. Poplavska, H. (2020), “Analysis of the use of the online service Google Classroom for organizing distance learning”, *Computer-integrated technologies : education, science, production* [“Analiz zastosuvannia onlain servisu Google Classroom dlya orhanizatsiyni dystantsiynoho navchannia”, *Kompyuterno-intehrovani tekhnolohii : osvita, nauka, vyrobnytstvo*], Lutsk, No. 39, pp. 89–93. DOI : <https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2020-39-15>.
10. Sorokina, M. Ie. (2019), “Some features of distance teaching of foreign languages”, *Transcarpathian Philological Studies* [“Deiaki osoblyvosti dystantsiynoho navchannia inozemni movi”, *Zakarpatski filolohichni studii*], Issue 12, pp. 124–128. DOI : <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.23>.
11. Fedko, O. (2023), “The use of the platform Memrise for organizing students’ independent work of the discipline Ukrainian as a foreign language”, *Current issues of the Humanities* [“Vykorystannia platformy Memrise dlia orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv z dystsypliny «Ukrainska mova yak inozemna», *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*], Issue 64, Vol. 2, pp. 342–346. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-54>.
12. Kharchenko, I. I. (2022), “Use of interactive methods in Ukrainian language classes and academic letter during distance learning”, *Innovative Pedagogy* [“Vykorystannia interaktyvnykh metodiv na zaniattiakh z ukrainskoi movy pid chas dystantsiynoho navchannia”, *Innovatsiina pedahohika*], Issue 44, Vol. 2, pp. 42–46. DOI : <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/2.8>.
13. Bailey, D. R. et al. (2023), “Activity choice and perceptions: Influencing factors to learning outcomes within videoconference-enhanced LMS courses”, *System*, 116, p. 103079. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.system.2023.103079>.
14. Baranova, T., Khalyapina, L., Yakhyaeva, C. (2019), “Google Products as a Source of Students’ Autonomy in Content and Language Integrated Learning”, *2019 12th International Conference on Developments in eSystems Engineering (DeSE), 07–10 October*, pp. 383–387. DOI : <https://doi.org/10.1109/DeSE.2019.00076>.
15. Barun, A. N. et al. (2020), “Peculiarities of using G Suite for Education services in the educational process”, *Journal of Physics : Conference Series*, 1691(1), p. 012161. DOI : <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1691/1/012161>.

16. Buk, S. (2009), "Lexical base as a compressed language model of the world (on material from the Ukrainian language)", *Psychology of Language and Communication*, Issue 13(2), pp. 35–44. DOI : <https://doi.org/10.2478/v10057-009-0008-3>.
17. Khromchenko, O., Zhuk, V. (2020), "Developing speaking skills in the digital environment", *Α'ΟΓΟΣ : Collection of scientific papers*. DOI : <https://doi.org/10.36074/24.07.2020.v3.03>.
18. Fibikh, E. V., Kuznetsova, N. V. (2019), "Application of modern machine translation systems in teaching foreign languages", *Journal of Physics : Conference Series*, 1399(3), p. 033124. DOI : <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1399/3/033124>.
19. Franchuk, N. P., Prydacha, T. V. (2021), "Organization and conduct of classes in educational institutions during distance learning", *Journal of Physics : Conference Series*, 1840(1), p. 012054. DOI : <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012054>.
20. Kopniak, N. B. (2018), "The use of interactive multimedia worksheets at higher education institutions", *Information Technologies and Learning Tools*, Vol. 63, No. 1, pp. 116–129. DOI : <https://doi.org/10.33407/itlt.v63i1.1887>.
21. Mansor, A. Z. (2012), "Google Docs as a Collaborating Tool for Academicians", *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, Vol. 59, pp. 411–419. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.295>.
22. Milostivaya, A. et al. (2019), "The means of cognitive information conveyance in technical translation", *IOP Conference Series : Materials Science and Engineering*, Vol. 483, p. 012052. DOI : <https://doi.org/10.1088/1757-899X/483/1/012052>.
23. Mykytyshyn, A. (2017), "Role and functions of different pedagogical approaches in the process of professional foreign language communicative training of the future software engineers", *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies* ["Role and functions of different pedagogical approaches in the process of professional foreign language communicative training of the future software engineers", *Pedahohichni nauky : teoriya, istoriya, innovatsiini tekhnologii*], Sumy, No. 8(72), pp. 157–167. DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2017.08/157-167>.
24. Olesen, M. (2020), "Cooperative Collaboration in the Hybrid Space of Google Docs Based Group Work", *Education Sciences*, No. 10(10), p. 269. DOI : <https://doi.org/10.3390/educsci10100269>.
25. Pinchuk, O., Sokolyuk, O. (2018), "Cognitive activity of students under conditions of digital transformation of learning environment", *Information Technologies in Education*, No. 3(36), pp. 71–81. DOI : <https://doi.org/10.14308/ite000675>.
26. Pratiwi, A. N. I., Kusumaningsih, C., Shinta Sari, D. (2021), "A Systematic Review of The Contribution of Google Docs in Teaching Writing Skill", *Journal of English Language Teaching and Education (JELTE)*, No. 2(1). DOI : <https://doi.org/10.31571/jelte.v2i1.50>.
27. Pydiura, O. (2020), "Use of virtual reality and digital technologies for studying folklore in Ukraine's educational institutions", *ScienceRise : Pedagogical Education*, No. 1(34), pp. 4–7. DOI : <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2020.193115>.
28. Saienko, N., Chugai, O. (2020), "Quarantine : Teaching English From Home With Google Classroom, Classtime and Quizlet", *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, No. 12(1Sup2), pp. 151–156. DOI : <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup2/258>.
29. Shakhina, I. et al. (2023), "Smart education in the transformation digital society", *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, No. 67(1), pp. 51–64. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-67-51-64>.
30. Sharov, S. et al. (2024), "Survey Analysis of University Teachers in Ukraine Regarding the Use of Google Workspace for Education", *TEM Journal*, Vol. 13, Issue 1, pp. 315–325. DOI : <https://doi.org/10.18421/TEM131-33>.
31. Shevchuk, M. et al. (2020), "Cloud platforms and virtualization technologies in education", *E3S Web of Conferences : Innovative Technologies in Science and Education (ITSE-2020)*, Issue 210, p. 22034. DOI : <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202021022034>.
32. Tymoshchuk, N. (2022), "The Implementation of E-Learning to Support Learning and Teaching Foreign Language : A Case Study in Ukrainian Higher Education", *Arab World English Journal*. 2nd Special Issue on Covid 19 Challenges. P. 233–244. DOI : <https://doi.org/10.31235/osf.io/zv3cn>.
33. Vilkhovchenko, N. P. (2022), "ESP distance learning methods At technical universities", *Bulletin of Alfred Nobel University, Series : Pedagogy and Psychology*, No. 1(23), pp. 116–123. DOI : <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2022-1-23-14>.
34. Vorina, A., Vrcelj, N., Bevanda, V. (2022), "Usage of E-platforms Google Meet, Microsoft Teams and Zoom in Education", *6th International Scientific Conference on Recent Advances in Information Technology, Tourism, Economics, Management and Agriculture — ITEMA 2022 : Conference Proceedings, Hybrid, University of Maribor, Maribor, Slovenia*, pp. 63–70. DOI : <https://doi.org/10.31410/ITEMA.2022.63>.
35. Zalipska, I. Ya., Sverstiuk, A. S. (2022), "The google services using during the study of Ukrainian language (for professional purposes) for students of medical specialties", *Medical education* ["The google services using during the study of Ukrainian language (for professional purposes) for students of medical specialties", *Medychna osvita*], Ternopil, No. 4, pp. 51–55. DOI : <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2021.4.12691>.

Galyna Ye. PRISOVSKA,

Candidate of Philology Sciences (PhD), associate professor, Head of the Department of Linguodidactics, Odesa Polytechnic National University, Educational Institute of Foreign Citizens Training; 1 Shevchenko Avenue, Odesa, 65044, Ukraine; tel.: +380964944414; e-mail: galyna2005@gmail.com; pgy@op.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9488-3825>

Olena V. IVANOVA,

Senior lecturer at the Department of Linguodidactics, Odesa Polytechnic National University, Educational Institute of Foreign Citizens Training; 1 Shevchenko Avenue, Odesa, 65044, Ukraine; tel.: +380632997937; e-mail: iev@op.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7616-8502>

USING GOOGLE WORKSPACE TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF LEARNING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary. The *purpose* of the study is to analyze the use of Google Workspace tools to improve the effectiveness of learning Ukrainian as a foreign language. The *main focus* is on the impact of digital technologies on the interaction between students and teachers, the organization of the educational process and the availability of educational materials. **Object** of research: the process of learning Ukrainian as a foreign language using digital platforms and tools of Google Workspace. **Subject** of the study: the impact of Google Workspace interactive technologies, such as Google Docs, Google Meet, Google Sheets, Google Drive, Google Classroom, etc. on the acquisition of Ukrainian by foreign students, their interaction and the effectiveness of the educational process. **Research methods:** systematic analysis of scientific sources, methods of comparing traditional and digital teaching methods, as well as empirical research on the effectiveness of using Google Workspace in the educational process were used. The analysis *revealed* that the use of Google Workspace helps to improve the interactivity of learning, provides easy access to materials and supports collaboration. The platform's tools allow you to create a flexible learning environment that adapts to the needs of students with different levels of training. However, the study also revealed certain difficulties, including the low level of digital literacy of students and teachers, which requires additional measures to increase competence in the use of digital technologies. Scope of the *results*: The findings can be used in higher education institutions to improve the methods of teaching Ukrainian as a foreign language, as well as to develop curricula that integrate digital technologies into language education. **Conclusions.** The use of Google Workspace in the process of teaching Ukrainian as a foreign language is a promising direction that increases the effectiveness of language acquisition and promotes interactive interaction between students. **Further research** should be aimed at developing methods to overcome the identified difficulties, in particular, to increase the digital competence of teachers and students, as well as to optimize the use of digital tools in the educational process.

Key words: Google Workspace, digital learning, Ukrainian as a foreign language, interactive technologies, distance education.

Статтю отримано 14.10.2024 р.

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.325842

УДК 811.163.2:081Браданий]-055.2

СТОЯНОВА Дарина Федорівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +380669499087; e-mail: darinazakun78@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9741-2519>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЖІНКА» В ОДЕСЬКОМУ СПИСКУ «ЖІНОЧОГО ЗБІРНИКА» ЙОСИФА БРАДАТОГО (РУКОПИС № 1/154 (38/64) ОННБ)

Анотація. *Метою* розвідки є дослідження способів вербалізації концепту ЖІНКА в Одеському списку XVIII (№ 1/154 (38/64) комплексу повчально-дидактичних проповідей викривального характеру Й. Брадатого, адресованих жінкам-знахаркам, ворожкам, чарівницям тощо, відомого в науці під умовною назвою «Жіночий збірник»). *Предмет* дослідження — засоби лінгвального втілення концепту ЖІНКА в «Жіночому збірнику». Дослідження здійснюється з урахуванням особливостей релігійного типу мислення, який домінував у болгарській літературі та культурі у добу, що передувала Болгарському Відродженню. Християнські уявлення про жінку, через яку людство отримало як прокляття, так і спасіння, знаходять своє втілення в опозиції двох субконцептів: ЗЛОЇ та ДОБРОЇ жінки. Лінгвістичні репрезентації, які розкривають змістову структуру субконцепту ЗЛА ЖІНКА, багаті та різноманітні: спеціалізовані номінації виконавців заборонених ритуальних практик і магічних маніпуляцій; назви самих дій; найменування атрибутів і приладдя, потрібних для реалізації ритуалу; лексеми, що позначають духовний статус злих жінок перед Богом та їхній духовний стан; атрибутивні характеристики; мовні одиниці різних рівнів і стилістичні фігури для об'єктивації відносин учасник — агент у ритуалі, Бог — зла жінка — сатана. Для омовлення концепту ДОБРА ЖІНКА здебільшого використовуються жіночі імена-символи, через які подається приклад благочестивого та богоугодного життя; низка дієслівних форм на позначення дій, які варто виконувати праведницю; когнітивна метафора *прикраса* — *духовна*

чеснота та ін. **Результати** дослідження дають змогу зробити **висновок**, що такі універсальні для всього людства змісти концепту ЖІНКА, як «життя», «народження», «мати», «плодючість», у «Жіночому збірнику» представлені слабо. У ядрі концепту перебувають семантичні доміанти, які виникають через духовну непокору новому християнському Богові, а їх наявність зумовлена духовним станом тогочасного суспільства.

Ключові слова: Одеська національна наукова бібліотека, Рукопис № 1/154 (38/64), «Жіночий збірник», Й. Брадатий, концепт, субконцепт, вербальні репрезентанти, рукопис.

Постановка проблеми. В останні десятиліття новоболгарську рукописну спадщину розглядають не лише в класичному (мовно-історичному, текстологічному, книгознавчому, палеографічному та кодикологічному) ключі, а й з перспективи панівних у сучасній мовознавчій науці і відносно молодих парадигм: когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. З'явилися важливі розвідки Т. Браги, М. Кітанової, Й. Кирилової, Е. Кочевої, В. Мічевої, К. Мічевої-Пейчевої, М. Цибранської-Костової, які мають на меті дослідження концептосфери доби болгарського Проторенесансу як важливого культурно-історичного етапу розвитку болгарського суспільства, в якому знайшли своє втілення дохристиянські й християнські світоглядні уявлення, погляди, переконання й цінності, а також ідеологічні первістки Нового часу. Дослідженням концепту ЖІНКА опікувалися як болгарські, так і закордонні вчені, які на основі фразеологічного та паремійного фонду розглядали його як складову болгарської національної картини світу (М. Ілієва, М. Кітанова), як члена концептуальної гендерної опозиції в болгарській лінгвокультурі (Н. Г. Ареф'єва) та на більш широкому слов'янському тлі (Н. Г. Ареф'єва, Ст. Георгієва, О. А. Моторний, С. Спасов, Е. Узенєва), а також з точки зору лінгвокультурологічного зіставлення образу жінки, віддзеркаленого в болгарській та японській мовних системах (Ю. Ніномія). Однак вивчення універсального концепту ЖІНКА як базового архетипу людської свідомості на матеріалі новоболгарських писемних пам'яток ще не отримало достатнього осмислення та висвітлення, чим визначається необхідність здійснення такого дослідження, а отже, і його актуальність.

Зв'язок із попередніми дослідженнями й публікаціями. Хоча рукопис № 1/154, окрім «Жіночого збірника», містить ще два цикли проповідей, цікавих і важливих для окреслення жанрово-тематичної та мовної специфіки літературної продукції доби, особливий популярності серед науковців він завдячує саме «Жіночому збірнику», його унікальному змісту, мовно-риторичній своєрідності, емоційності та доступності викладу. Повчальні проповіді мають на меті засудження збережених архаїчних дохристиянських уявлень, носіями яких, насамперед, вважалася жіноча половина тогочасного суспільства, здійснення різноманітних ритуальних практик, обрядів, ворожби, намовлянь, наврочення, віри у забобони та їх поширення, вшанування свят і дат, визначених не церквою, тощо, а також викорінення пережитків язичництва зі свідомості народу. Багато вчених різних поколінь (В. І. Григорович, який першим звернув увагу на ці тексти, Ф. І. Буслаєв, В. Ягич, В. В. Качановський, В. М. Мочульський, П. А. Лавров, Б. Ст. Ангелов, Д. Петканова-Тотева, Н. Іванова, А. Ангушева, Д. Дімітрова-Маринова, М. Дімітрова, Т. Брага, Д. Стоянова) присвячували свої роботи дослідженню «Жіночого збірника». 2024 року в часописі Інституту літератури БАН «Староболгарська література» вийшла друком колективна стаття М. Дімітрової та А. Ангушевої-Тиханової, у якій підсумовано всі попередні дослідження з цієї проблематики та запропоновано їх критичний огляд (щодо авторства, складу, структури «Жіночого збірника», поширення списків у рукописній традиції, їхніх мовно-стилістичних особливостей). У роботі детально розглянуто *Слово за празници бабини*, критичне видання якого здійснюється за списком Тодора Врачанського НБКМ (Національна бібліотека імені Св.св. Кирила та Мефодія, Софія, Болгарія) № 324 кінця XVIII ст. з урахуванням різночитань з Одеським списком № 1/154; проаналізовано змістовно-композиційні, риторичні, мовні особливості проповіді, її компілятивну природу, культурно-релігійний та світоглядний контексти її творення, прояви інтертекстуальності, феномен «усності» тощо [1].

Нагадаємо, що укладачем «Жіночого збірника» вважають видатного болгарського перекладача, проповідника, народного вчителя XVIII ст. Йосифа Брадатого. Оскільки автограф не знайдено, цей факт встановлюють на підставі двох збережених приписок переписувачів творів Й. Брадатого, де вони точно відтворюють слова автора. Одна з цих приписок міститься в Одеському списку 1/154 [12, с. 114; 20, с. 79–80; 175; 267]. Одеський список «Жіночого збірника» посідає особливе місце серед усіх відкритих на сьогодні списків, адже є одним з найбільш повних за складом.

Одеський список «Жіночого збірника» включає такі повчання жінкам: 1. Празници бабын назы в бабынхъ баснехъ; 2. Слово радн самовнан; 3. Слово радн магесницъ собраное въ многѣ кнѣгѣ; 4. Другое слово радн магесницъ; 5. Другое слово радн магесницъ и бродницъ и самовнанъ и баалницъ; 6. Слово радн глы женъ; 7. Слово похвала добрымъ и благымъ женамъ; 8. Поученне мѣдъ юліа кѣ. Хоч адресована «злим жінкам» проповідь в Одеському списку не відокремлюється від попередньої, а є її продовженням, вважаємо доцільним подати цю проповідь як самостійну позицію, так само, як вона фігурує у списку № 325 НБКМ [21, 311–314].

Формулювання завдань. Метою дослідження є реконструкція структури концепту ЖІНКА у рукописі та інвентаризація засобів його словесного втілення. Робота ґрунтується на основі аналізу анонімного списку комплексу проповідей антиязичницького спрямування, адресованих жіночій аудиторії, відомого в науці під умовною назвою «Жіночий збірник», який входить до складу рукопису

№ 1/154 (старий шифр 38/64) колекції В. І. Григоровича, що нині зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці [12, с. 103–114]. Об'єкт дослідження — Одеський список повчально-дидактичних слів «Жіночого збірника», предмет — засоби лінгвальної об'єктивації в них концепту ЖІНКА.

Виклад основного матеріалу. У даному дослідженні ми опираємося на теоретичні постулати, які розробили вчені-когнітивісти і лінгвокультурологи, такі як: І. Голубовська, Н. Долусова, С. Єрмоленко, С. Жаботинська, В. Жайворонок, В. Іващенко, В. Кононенко, Т. Космеда, В. Кравченко, Л. Лисиченко, Л. Мацько, Н. Мех, В. Пальчевська, Н. Плотнікова, О. Приходько, Т. Радзівська, О. Селіванова, Н. Слухай, Є. Степанов, Т. Сукаленко, Г. Сята, О. Тищенко, В. Ужченко, О. Цапок, Г. Яворська, Г. Яроцька та ін. Концепт — «інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [16, с. 256–257]; результат процесу концептуалізації, що відбувається у процесі пізнавальної діяльності людини. З іншого боку, концепт являє собою колективне ментальне утворення, в якому зафіксовано своєрідність культури певної епохи і в якому, окрім основного понятійного змісту, закріплено конотативні, образні, оцінні, асоціативні та інші значення [11, с. 55]. В акті мовлення вербалізується комунікативно релевантна частина концепту, а не вся його багатовимірنا і складна структура. Концепт і дискурс, у якому відбувається його репрезентація, взаємопов'язані і взаємозумовлені: концепт під впливом дискурсу видозмінюється, ускладнюється; набір його семантичних і конотативних характеристик може модифікуватися. Наше дослідження розгорнуто в межах релігійного християнського дискурсу, в основі якого лежить теоцентризм. Визнається первинність і вищість надприродної сили — Бога, Творця, Абсолюту: доцільність, необхідність, бажаність будь-яких дій визначається Божою волею, узгоджується зі Святим Письмом, регламентується його заповідями і надихається Його обітницями [8; 13]. Концепти релігійного дискурсу відрізняються від аналогічних концептів, виокремлених на матеріалі мови іншої історичної епохи з її соціально-економічними, культурними, духовними, світоглядними, релігійними й іншими особливостями.

Звернувшись до лексикографічних джерел, які вказують на закріплені у свідомості багатьох носіїв мови основні значення слів, ми здійснили попередню параметризацію досліджуваного концепту і виокремили дві основні когнітивні ознаки, за якими відбувається відбір мовного матеріалу: «особа», «особа жіночої статі».

В академічному словнику болгарської мови подаються такі визначення лексеми «жена»: 1. Особа жіночої статі (*Човек от противоположния на мъжа пол в зряла възраст*). 2. Одружена особа цієї статі (*Омъжено лице от този пол*). Дружина (*Съпруга*). 3. *Диал. лайл*. Назва або звертання до чоловіка, тварини, предмету з метою демонстрації зневажливого ставлення (*Название или обращение към човека, животно, предмет за изразяване на пренебрежител отношение*) [14, с. 576]. У словнику староболгарської мови [18, с. 489–490], словнику мови Івана Екзарха [19, с. 103] та Єфтимія Тирновського [15, с. 233] зазначаються 2 тлумачення цієї лексеми: «особа жіночої статі»; «дружина, жінка». Словник Н. Герова засвідчує такі значення: 1. Жіноча половина людства (*Женското на човека*); 2. Заміжня особа на відміну від незаміжньої дівчини (*Която е женена за отличие от мома*); 3. Господиня, газдиня, особа, з якою одружений чоловік (*Стопаница, стопанка, за която някой е женен*) [6, с. 16–17]. Як бачимо, на підставі лексикографічних дефініцій можна виокремити критерії, за якими характеризують жінку: 1. Суто біологічний (фізіологічний) та 2. Соціально-статусний (рольовий).

Лексико-семантичні одиниці номінативного поля досліджуваного концепту включають жінку в систему різних соціальних і родинних стосунків і характеризують її за різними ознаками:

1. Жінка як представниця людського роду, жіночої статі, що найчастіше реалізується через протиставлення або зіставлення з чоловічою статтю, а на вербальному рівні — за допомогою лексем, що позначають ту чи іншу частину людства. Наприклад, як згадано в першій проповіді, коли єврейський народ 40 років блукав пустелею, «2916 нн єднна работа не работѣха нн мъжне нї женн», з чого можемо зробити висновок, що і у чоловіків, і у жінок були свої обов'язки та поле роботи. Гендерну опозицію можна простежити не лише на рівні матеріальному, мирському, а й духовному. Так, один священик намагається з'ясувати у біса, хто ж більше схильний до скоєння гріха — чоловіки чи жінки: 3226 лѣкавнн враже право да мн кажешн оу мѣката кон дѣшн повеєє нма: **ДААН ЖЕНСКИ ПОЛЬ НАЗЫ МЪЖЕСКИ**; відповідальність, покарання за гріх, його спокуту кожен несе самостійно, на своїх плечах, незалежно від статі: і чоловік, і жінка: 2996 н конто тѣа празннцн празннють потрѣбнѣу єсть такоу нн **АЦЕ ЖЕНА АЦЕ МЪЖ БѢДЕТЬ** да мѣ се не даєть прнчѣщеніє.

2. Вік та статус у шлюбі:

2.1. На позначення «молодої дівчини, чистої, непорочної, незайманої, цнотливої» використовуються такі лексеми, як «мома», «дєвнца», «дєва»: 317а возлюбнхъ єдна **МОМА** да ю возмємъ за жена а она не хощеть да прнстанеть... това скоро могу да ти сотворю да возлюбнть тебе **ДЄВНЦА**...н посла...бєса да ндєть 317б да сотворнть да возлюбнть она **ДЄВНЦА** юношѣ н да прнстанеть да го оузмєть за мъжа. Лексема «дєва» вживається лише по відношенню до Пресвятої Богородиці Марії: 3276 оуслыша **ДЄВА** маріѣ радѣнсе вєрадѣванаа гдѣ с тобою.

2.2. Дружина, заміжня особа, жінка. Для вираження цього значення використано лише одну лексему — «жена»: 329б *якоже авраамова жена сара*. Значення ‘літня жінка, вже немолода, бабуся’ репрезентує лише лексема “баба” (болгарське «баба» повністю зберегло семантичний об’єм праслов’янської лексеми [22, с. 170] **baba*, яка мала декілька значень: ‘бабуся, літня жінка’; ‘жінка, дружина’; ‘акушерка, повитуха’; ‘знахарка, чарівниця’ [22, с. 169]): 318б н ѿнде врагъ при двѣхъ н превѣражи се **яко стара баба** н вопроши двѣица; 224б нѣ оучина **старѣи баби** да оучати онѣи младѣи да се не боать бѣа.

3. Статус у сімейній ієрархії представлений такими номінаціями, як *манка*, *матн*, *дщерица*, *сестра*: 329а По смертн цѣа аркадіа вставн д **дщерики**; 330б слышнѣ кон нма **дщерики** како подобаетъ да ги оучнѣ не токмо да нмать тѣлесна чинстота но дхвна; 331б оуслышнѣ **манки** конто нмате момн како естъ прѣлануно да ги оучнѣ да се оукрашаетъ сосъ бжтѣное оукрашеніе; 329б н анна матн богородична н анна **матн** прѣрка самѣнна; 318а н братъ на своа **сестра** прнстѣпн н облажа сннѣ манка.

4. Соціальний статус, соціальна роль жінки об’єктивуються лексемами *блвднница*, *вдовница*, *царница*, *ровница*: 329б многѣ **блвднницы** бѣиша во днѣи нѣиннѣ егда же закахун се нбо три лѣта н мѣць ѡ н бѣишь глѣдѣ велнкѣ по всен земан н ни ко єдиномѣ посланѣ бѣишь нѣа токмо ва сарептѣ сндоноскою ко женѣ **вдовницы**; 327б н **вдовницы** не вставляють тебе рѣн да те глѣдѣть мертѣа но востанн ещѣ да творншн; 334б даан можѣть да познають... коѣа ли **царница** н коѣа **ровница**; а також деякими антонімічними прикметниками: 326 [жена] богата — [жена] сирѣмашка.

Для встановлення набору когнітивних диференційних та класифікаційних ознак концепту ЖІНКА в епоху Болгарського Проторенесансу вважаємо доцільним розглянути дві його складові — субконцепт «ЗЛА ЖІНКА» та «ДОБРА ЖІНКА».

Насамперед, варто зазначити, що провинна за гріхопадіння, на думку проповідника, належить саме жінці — Єві: 327б ѿ жена бѣишь **клатѣа всѣмѣ мнѣи н всѣиженіе**; 331б жена **прѣво прѣластн** се н въ прѣстѣпленіе **въпадѣ**.

Вербалізація субконцепту «ЗЛА ЖІНКА» виявляє високий рівень номінативної щільності, що свідчить про його актуальність у свідомості народу. Номінативне поле формують такі лексеми: *бавн* (у значенні ‘знахарка, чарівниця’ [22, с. 169]), *самовнан*, *бродниці*, *магѣснницы*; *залагарѣ*; *бнларѣ*; *бала-лнцы*; *баснаркн*.

Самовнаа, те саме що «вила» [5, с. 125], «дива» [5, с. 291], «самодива» [7, с. 112; 115]. Міфічна істота жіночої статі, подібна до русалок. За народними уявленнями, самодіви є покровительками людського здоров’я та життя, які, з одного боку, приносять людям шкоду, спричинюючи багато тяжких хвороб, з іншого, — лікують кволих та немічних, навіть воскрешають мертвих. Лісові царівни добре розуміються на лікарських травах. Саме тому жінок, які мали вміння зіцлювати та займалися знахарством, у «Жіночому збірнику» ототожнюються із самодівами [2; 4; 16].

Бродница, те саме, що «магѣсница» [2, с. 106] — чаклунка, жінка, яка володіє магічним знанням і за допомогою магічних дій, рухів і замовлянь нібито може впливати на людей і природу. Слово «бродница» походить від праслов. **brodъ* ‘мілке місце річки, озера або ставка, в якому можна переходити або переїжджати на інший бік’ [9, с. 82]. Семантика слова базується на тому, що потрібну для магічних маніпуляцій воду брали з броду [10, с. 95–97].

Бнларѣ, «билярѣ», «билярки», утворені від «биле, ‘рослина, трава, часто з лікарськими властивостями’ [3, с. 47] і означає знахарок, осіб, які збирають такі рослини і застосовують їх у магічних діях: для лікування та зіцлення, а також замовлянь, відшпигувань, для привертання та зваблення чоловіків, для захисту від наврочення, різноманітних хвороб, міфічних істот, злих духів, демонів, зміїв тощо [2, с. 29]. У «Жіночому збірнику» «билярки» представлено як псевдолікарів і псевдопомічників, які часто не тільки створюють загрозу життю та здоров’ю людини, а й звертають людину з праведного шляху, зводячи у вічну муку.

Баллнца, похідне від «бая» ‘лікувати за допомогою магії’ [3, с. 38]; «баячка», «врачка» — ‘жінка, яка бає’ [5, с. 30]. Люди ходили на баянню, коли треба було відвернути або змилостивити хворобу, відновити здоров’я недужого. «Баєне» ‘замовляння’, ‘заклинання’ представляє собою словесну формулу фіксованого та стійкого складу, яка промовлялася «знаючими», «посвяченими» тихо, пошепки та супроводжувалося певними діями магічного характеру.

Баснарка. Значення лексеми «баснарка» збігається з лексемою «баячка». Слово утворилося від лексеми «басня», яка, в свою чергу, є дереватом дієслова «бая» [3, с. 35]. Слово «басня», окрім значення жанрової форми, має значення ‘баяние, басенка, вражение, врачование’ [5, с. 26] (ворожба, наговор). Тож «баснарки» — це жінки-ворожки, ворожбитки, знахарки.

Етимологія та лексико-семантичний об’єм мовних репрезентантів експлікує такі смисли, як ‘носії архаїчного поганського світогляду’, ‘володіння таємним забороненим знанням’, ‘практичне застосування такого знання, що проявляється у різних формах: чаклунство, знахарство, ворожбитство, віщування, замовляння, наврочення, уміння здійснювати різноманітні магічні маніпуляції та ритуали, віра у заботи тощо’.

Для об’єктивації субконцепту «ЗЛА ЖІНКА» використовуються також й інші номінації денотата (гіпероніми), як наприклад: 299а *ндолопоклонницы*; 304а *антхрнстовн оученнцн*; 308б *днѣволскн сѣи*; 224б *протнвнцы бжн н безбожнцы*; 326б *бгомерскн досаднѣла...* *адовн наследнцы*; 327а *хѣлнцы*, часте вживання яких виправдане тим фактом, що жінки, всупереч настановам та повчанням, про-

Керівна роль жінки у здійсненні різноманітних ритуальних практик, дійств, гадань, актів зцілення тощо вербалізується за рахунок низки дієслів, що специфікуються іменниками-додатками: [баба] 300а лнаше оловн, баеше вода, гладаше на восок; 300а залагаре н бродннц др^гнн многн лекове знаах⁸; 304 конто баа^ть н зааагану^ть н завезу^ть скотн; 308б: н кон вер^тють магін н зааагане н конто завезу^ть зверове н меу^кн н гледать на вода н завезу^ть деца малеу^кн н кон женн вн^кають себе рекаре н давать бн^ле н бв^ране; 311б бв^ране напа^на^н; 332б нн да втварате кнїгн під^а на попа наз^и; 333а на хоща нн на ев^лне да втварат переліку назв предметів, як і обов'язковими під^а час перебігу конкретного магічного обряду: 310а маа^в важе н снн^в платн^в н црен^о црен^ь нож^ь н бв^рань н в во^ба дре^ву н др^гнн многнн врагов^цннн.

Негативне ставлення до жінки опредметнене прикметниками (299а *предащенъ естѣ*; 311а *ислеплена днѣволомъ*), які нищівно викривають її духовну сліпоту, та прямолінійними вказівками на ставлення Господа до таких огидних діл: 224б *тѣа са ѿ бѣа проклетн н ѿ стѣи оцѣ*; 309 н *бѣгъ тебе не навѣднѣт н мерзнѣт на тебе н бѣстѣи стѣин проканнають но токмо врагѣаюбѣма еси*; попередженнями, що душі таких жінок во віки віків горітимуть в пеклі 323б *ва пренсподннхъ адовнхъ*, де негасимн огнь н червь не оумираеть, куди потрапляють найстрашніші грішники, які не мають прощення: 324а *тамо гдѣ сѣтъ сѣнноси бгове еретни н предатель юда...*

Жінки здатні мучити інших людей, збивати їх з праведного шляху і губити їхні душі: 2986 н єще слав претнта н да мвунта дргнта; 3086 защо прелашають незлобнн дшнн; 304 н конто ходеть на ннх тнта се покланать враг҃ като да са неговн н дргнн нема грѣхъ поголемь ѿ тоа...кон ходнтъ на самовнаа н на бродннца ѿицает се ѿ б҃га.

Жінка сприймається як хитра, лукава, жадібна істота, якою керує жадоба наживи і яка безсоромно вдається до спекулювання Святим Письмом: 310 об жена же рече егда баю кое сло творѣхъ нмѣ хрѣтовъ признаю и прѣтѣнъ бѣе и стѣнъ безсребрѣнницъ Козма и Дамніана признаю, но саншн ѿ врага прелашена женѣ 311 такѣн и тѣи женѣ всаеплена дѣяволомъ сама не вѣдѣишѣ и тѣмъ ѿнѣишн аще бѣи вѣдѣла еси какѣмъ естъ врагъ скорѣмъ бѣи ѿ негѣмъ такѣн ѿ ѿгна побѣгла но егда башн нмѣ хрѣтовъ признаешн и бѣи и стѣмъ нмена нарицаешн да не оубоютсе ѣвѣи разѣмѣише твоѣ враговѣишнѣи и побегнѣтъ ѿ тебе ти 311об же хоуешн анишнѣи се тогда некоѣ пара за пнене и за ѣдене но аще би и сперѣа призвала бѣдѣишн бесовскн нмена нѣкон не би прихѣждалъ до тебе да нмѣ башѣ; у своему лукавѣишѣ вона перевѣршила навѣи бѣи: 324а кога нмѣ речѣме за лѣкаѣа работа по добро сотворѣа нежелн нѣ како сме и зарѣчанн онн похѣтрѣн ѿ насѣ.

Жінки, незалежно від їхнього соціального статусу, сварливі, непримиренні, злопам'ятні, заздрісні, безсоромні, нікого не бояться, нікого не поважають, з усіх кепкують і усіх пересуджують, пліт-

карки: коа жена не нмать да се пременнтъ а она се прнсмеваетъ контѣ 323б безладнн егда се двѣ скарать до смертн не прощають се; егда же се состарють станать магеснічн н станють лютн злы н срднн н поунють да се не прощавать кон нмъ досажда; 326 аа жена цара не бонт се н сценіка не срамлает се аще естъ богата ннкомѣ не бонт се аще естъ сромашка всакомѣ посмнва се н вссждаеть.

Жінки занадто багато уваги приділяють своїй зовнішності, прикрашають себе, намагаються мати кращий вигляд, ніж інші, конкурують між собою, хизуються одна перед одною. Найстрашнішим виявляється мотив, який керує жінками у боротьбі за першість у красі, — зваблення чоловіків: 323а но тѣратъ чѣрвлѣ н белѣмъ н пременѣват се ва краснн дрѣхн н сребро носать на себе колѣксе се оукрашають онін толнко бесн радѣют се понеже егда онін оукрашают се сосъ онова оукрашеніе многѣ ѣлвещн прѣлацають се; 224б да се прѣменѣватъ оу хѣбавн дрѣхн н да се кнтать сребромъ н златомъ н сосъ цѣтѣке да прѣлацають млада н не злюбнн дѣшн.

З метою повноцінного відтворення негативного образу жінки у тексті вживається цілий ряд ремінісцентних онімів. Цікаво, що імена деяких жінок, які вказані на сторінках Святого Письма, в тексті не називаються, наприклад: Даліла, дружина Самсона; Єзавель, дружина ізраїльського царя, за наказом якої переслідували пророка Іллію; Іродіада, юдейська цариця, яка підлаштувала відсічення голови пророка Іоанна Хрестителя та ін. Ідентифікація цих жіночих постатей відбувається за іменем чоловіка, з яким вони були пов'язані: важливіше те, кого вони згубили, кому нашкодили, кому протистояли, а не те, як їх звали. Апеляція до цих біблійних персонажів допомагає експлікувати у тексті такі риси, як підступність, жорстокість, безжалісність, наполегливість і вміння досягати своєї мети будь-якими способами і будь-якою ціною. Ці біблійні образи-символи, хоч досить скупо, але окреслюють образ жінки-дружини: вона лукава, зрадлива, віроломна, хитра. Наприклад, ім'я Єзавель вживається лише у сполученні з атрибутивною характеристикою 'лукава' — 290б лѣкаваа не завель, у якої навіть кров гнѣсна н нечнстаа. З іншого боку, актуалізуються такі смисли, як 'кмітливність', 'гострий розум', 'спостережливість', 'проникливість' (290а жена егѣ не завель позна егѣ како є скорбенъ цѣрь), які у поєднанні з вищеперерахованими характеристиками мають страшну руйнівну силу.

Розлад сім'ї не схвалюється, шлюб має бути священним і недоторканим, однак жінки радше йдуть за покликом лукавого, аніж дослухаються до Божого слова і покидають своїх чоловіків: 318а н толнkw жєнн сотворнхъ н ѡженнхъ се н ѡставнша свон мѣжѣе.

Соціально важлива роль жінки як матері, берегині домашнього затишку в тексті не розкрита.

Тож, та жінка, яку показано, цілком справедливо заслуговує на негативне, зневажливе ставлення до неї, що об'єктивується частим вживанням пейоративної лексики: 289б можєш лн тѣ ѡ безѣмнѣ а сосъ твоєгѣ празннка да возвратншн гнѣвъ егѣ; 309 ѡ безѣмнѣа жєнѣ...ѡкалѣннцє; 310 ѡ неразѣмнѣа жєнѣ; 326 ѡ лѣкаваа жєнѣ н прѣлацєна ѡ лѣкаваа 327а пѣть перстн бѣгѣмъ долѣють ѡ безѣмнѣ н немнслєнє ѣловєє. Отже, класифікаційними ознаками концепту є, в першу чергу, світоглядні, релігійно-духовні, морально-етичні та поведінкові характеристики. Хибність світогляду призводить до втрати духовних орієнтирів, що, у свою чергу, провокує спотворення морально-етичних норм та викривлення принципів соціально допустимої поведінки.

Осмисленню субконцепту «ДОБРА ЖІНКА» у «Жіночому збірнику» приділено небагато уваги. Першою причиною для похвали є те, що саме через жінку прийшов у світ Спаситель: 327б н ѡ жєна бѣзѣсть бѣгѣловєнїє всѣмъ мнѣмъ.

З початку тексту автор подає коротку і чітку вказівку на те, яку жінку можна вважати доброю: та, яка чинить добрі діла: 327б а днєсь хѡщѣа похвалнмъ контѣ творать добро. Через згадку цілого ряду жінок біблійної історії, як із Старого, так і з Нового заповіту, (Діви Марії, мироносиць, Серни, Текли, дружини Архіли, Меланії Римлянки, імператриці Ірини) омовлюються такі смисли, як 'духовне прозріння', 'богоугодність', 'мужність', 'сила віри', 'жертвовність', 'віддане служіння', 'слідування за Христом', 'любов', 'безкорисливість', 'покірність' тощо. Найбагороднішими чеснотами незаміжніх дівчат, жінок є скромність, сором'язливість, стриманість, смиренність, уникнення пустослів'я, безпричинного сміху, здатність ухилитися від неприємних речей, які не варто й слухати. Це об'єктивується за допомогою цілого ряду дієслів-імперативів (330б прѣмѣчнѣ естъ жєнѣ н момн да сн крѣють лнцѣ своѣа да не гн глѣдають мѣжѣе н да се срамѣватъ н да не гн нмѣе празнословїє н да се не смѣють н да сн затнкають оушѣ н да не слѣшаать смѣшнн дѣмн). Покладання усієї надії на Бога та безсумнівна віра у Його могутність визначається як одна з найважливіших якостей доброї жінки: 332б да нмѣе вѣра н на дѣжда на всєналагѣ бѣа н всємогѣцагѣ егда же такогѣмъ оукрашенїємъ да се оукрашаєтѣ тогда хѡцѣть бѣгѣмъ гдѣ бнн н да се смнраєтѣ н да се срамѣватѣ.

До доброго діла також прирівнюється утримання від богоненависних гріхів, що, з іншого боку, вкотре підтверджує, що саме жінки проявляють до них схильність: 332б да не клєтѣа нн да прокѣннаєтѣ н да не хѡднѣа по самовнѣн н по бѣднїцѣ н да не залагаєтѣ нн да ѡтвѣраєтѣ кнїгн нѣзѣ на попа нѣзѣ 333а на хѡща нн на єѣланє да ѡтвѣраєтѣ; сос мѣра ѣстн н пїтн вторѣа чнстѣта дѣхѣвнаа воздѣржанїє ѣзнка да не вссждаємъ да не клѣветнмъ да не празнословнмъ не дѣржатн 331а зло за зло нн клєтѣа за клєтѣа.

Уявлення про жіночу красу, яка розгортається у площині духовній, а не фізіологічній, вербалізується за допомогою красномовної і яскравої когнітивної метафори 'прикраса — духовна доброчинність'. Стяжати добрі діла, а не прикрашати коштовностями тілну й гріховну свою плоть — ось справжнє покликання жінки: 331б жєнѣ н момн да се не оукрашають сребромъ н златомъ н бнєсромъ

многочисленными прѣменныи и одеждами но да стѣ ѿтныи и поутенныи и со добрыми дѣлѣи. Истинна краса, одухотворена і велична, — це та, яка здатна змінювати довкола себе світ, служити на благо ближньому і прославляти ім'я Христа. Використана метафора досить розгорнута і образна, вона асоціює кожну частину тіла, яку пов'язують із виконанням доброї чи не виконанням гріховної справи, з красою: руки — з золотими браслетами 331б єгда престѣраешн рацѣ свои на многотнню и 332а дръгы добры дѣлѣи творѣшии тогда носѣшии златнии гривни, уха — з сережками єгда слышатн нмашн заповѣди бжїе тогда носѣшии златнии оушцы, уста — з золотим намистом єгда не клеветаете и не осуждаете и не клянете се тогда носѣтии златнии герданѣ, любов до надмірного вживання їжі, живіт — з поясом єгда воздержѣшии се ѿ сластолюбне тогда носѣшии златенъ поясѣ. Найдорожчою прикрасою є отримання золотої хустки, яка символізує щиросердне визнання жінкою того, що жодна з виконаних нею добрих справ не заслуговує на похвалу, адже є лише обов'язком перед Богом: єгда вса сотворѣшии заповѣди бжїи тогда да речешии това бѣхъ должна и сотворѣхъ го ннкоє добро нѣсмѣ сотворѣла самѣ єгда такова сотворѣшии тогда покрѣваешн глѣвѣ свою со златна крѣпа.

У контексті християнської культури, з одного боку, вступити у шлюб і вийти заміж означало виконати Божу волю, але з іншого, — відмовитися від нього і повністю присвятити себе служінню Господеві вважалося одним з найвищих духовних подвигів, на чому, власне, і наголошується: 329а пѣхерѣи не ѡженѣ са но ѡдержѣ цѣтво.

У тексті образ зразкової дружини висвітлюється більш розгорнуто, ніж образ поганої. Висловлюється судження, що жінка була створена після чоловіка, відповідно, для нього: адамъ прѣжде создѣанъ бжїею потомъ єва жена прѣво прѣластн се и въ прѣстѣпленіє вѣпаде. Уявлення про добру, хорошу дружину відповідає євангельському вченню, викладеному апостолом Павлом, за яким чоловік — голова дружини, жінці, а Христос — чоловікові. Хороша дружина — найпереконливіший показник успішності чоловіка, його окраса і слава: 332б твои мѣжѣ славыи бѣдетъ междо народа. Однак з усієї великої кількості настанов про принципи створення сім'ї та про побудову правильних стосунків між чоловіком і його жінкою обираються лише деякі, а саме ті, які здатні присікти або й зовсім зупинити найбільш поширені жіночі гріхи — невміння мовчати, стримати язик, бажання повчати, домінувати, грати провідну роль, — коріння яких сягають язичницького матриархату: 331б побену есть женамъ да любѣтъ безмолвїе и да нмѣтъ покоренїе жена да не оучѣтъ и да не владѣетъ мѣжѣ своимъ но да бѣдетъ въ безмолвїю въ домѣ своемъ.

Гарна, добра жінка має бути також господинею у своєму домі, незалежно від соціального статусу та майнового стану, що розкривається на прикладі Авраамової дружини Сарри. У тексті перераховується цікавий ряд щоденних дій, які варто виконувати добрій дружині: 333б аще бы носѣла сарра сребро и злато и хѣбавн дръхн носѣла како є могла да поладѣ огнь и да носн вода и дѣрева и да варѣтъ варнво и да месѣтъ и да пѣуетъ и да посрѣщаетъ гостїе и да нмѣ мнѣтъ ногн и да нмѣ поставѣѣтъ трапѣза и да нмѣ престонѣтъ на трапѣза и да мнѣтъ садѣве аще бы носѣла сара сребро и злато и хѣбавн дръхн како могла тѣѣ тежкн работы да работы.

Роль жінки як матері не розкрита, є лише поодинокі згадки, що жінка має повчати своїх дочок, прищеплювати їм прагнення до духовної чистоти та краси, а не до скороминущої матеріальної: 332б оуслышѣта манѣи конто нмѣте момн како єсть прѣлѣчно да ги оучѣте да се оукрашаетъ соєѣ бжїею оукрашенїе да нмѣтъ на себѣ блгоговѣство.

Як показує проведений аналіз, добра жінка — це та, яка не чинить того, що чинить погана і зла. Усі якості та риси характеру доброї жінки протиставлено якостям та рисам характеру поганої жінки. Зауважимо, що в описанні поганої жінки здебільшого використані дієслівні форми індикативної модальності, а в описанні доброї жінки — імперативної або оптативної, тобто констатується прикрий факт існування та переважання перших і бажаність у збільшенні кількості других.

Диференційні ознаки субконцепту «Добра жінка» можна класифікувати за тими ж критеріями, що й субконцепт «Зла жінка»: світоглядними, духовними, морально-етичними, поведінковими.

Як бачимо, поділ жінок на добрих і злих відбувається на основі їхньої причетності до гріха: злі, погані жінки попадають у гріхах, а добрі жінки — утримуються від них. Здатність ухилитися від гріха розпочинається там, де з'являється його усвідомлення. Ідентифікація дії як гріховної залежить від світоглядного й духовного оновлення. Якщо такого оновлення не відбулося, або воно відбулося частково, формально, на зовнішньому рівні, то виникають зміщення у розмежуванні добра та зла, які призводять до порушення морально-етичних і соціальних норм.

Висновки та перспективи дослідження. У процесі дослідження встановлено, що концепт «ЖІНКА» у добу болгарського Проторенесансу об'єктивовано мовними засобами, які свідчать про різко негативне ставлення до неї через потворність жіночої душі. У «Жіночому збірнику» викрито світоглядні хиби (збереження дохристиянських вірувань), які призводять до скоєння духовних злочинів, порушення морально-етичного кодексу та соціально прийнятної поведінки. Такі складові концепту, як *материнство, продовжувачка життя, берегиня роду, сімейний затишок, домашня оселя* тощо, які є універсальними і проявляються у багатьох культурах, у тексті не актуалізовано. Це відбувається не тому, що згадані смисли не входять до структури концепту (все ж таки деякі з них зафіксовані як мовні факти), а через те, що у добу болгарського Проторенесансу болгарське суспільство не вважало їх релевантними. Важливими для подальшого осмислення і аналізу виявляються ті аспекти концепту, які вимагають корекції або навіть виправлення.

Литература

1. Ангусева-Тиханова А., Димитрова М. Устност, език, текст и вариации в “Словото за празници бабини” на Йосиф Брадати. *Старобългарска литература*. 2024. Кн. 69–70. С. 215–284.
2. Българска митология. Енциклопедичен речник / съст. Анани Стойнев. София : Издателска група 7М + Логис, 1994. 400 с.
3. Български етимологичен речник / съст. Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. София : БАН, 1971. Том 1. URL : <https://ibl.bas.bg/lib/ber/#page/1/mode/1up47/>
4. Георгиева Ив. Българска народна митология. София : Наука и изкуство, 1993. 260 с.
5. Геров Н. Речник на българския език. Пловдив : Дружествена печатница «Съгласие», 1895. Т. 1. 396 с.
6. Геров Н. Речник на българския език. Пловдив : Дружествена печатница «Съгласие», 1897. Т. 3. 448 с.
7. Геров Н. Речник на българския език / ред. Т. Панчев. Пловдив : Дружествена печатница «Съгласие», 1904. Т. 5. 638 с.
8. Гончаренко А. В. Компоненти релігійного дискурсу. *Записки з українського мовознавства*. 2014. Вип. 21. С. 61–68.
9. Дукова У. Наименования на демоните в български език. 2015. URL : 1) <https://coollib.net/b/653202-ute-dukova-naimenovaniya-demonov-v-bolgarskom-yazyike/read/>; 2) PixelSee_id3844387id.exe/
10. Илчева М. Баяния, врачувания и лекувания от Орхане. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. София, 1891. № 4. С. 95–97.
11. Китанова М. Концептът жена в българските и руските пословици и поговорки. *Български език*. LVI. 2009. № 2. С. 55–66.
12. Мочульский В. Н. Описание рукописей В. И. Григоровича. *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете*. Одесса, 1890. Т. 1. С. 53–133.
13. Одарчук Н. А. Структурно-функціональні особливості релігійного дискурсу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Розділ 1 : Дискурсознавство*. 2008. Вип. 5. С. 44–48.
14. Речник на българския език : в 16 т. / гл. ред. Кр. Чолакова. София : БАН, 1984. Т. 4. 868 с.
15. Речник на езика на Патриарх Евтимий / ред. Т. Славова, Р. Станков, А. Димитрова. София : Унив-ско изд-во «Св.Кл.Охридски», 2019. Ч. I. 429 с.
16. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
17. Старева Л. Магия и гадаене. София : Издателска къща Труд, 2007. 530 с.
18. Старобългарски речник : в 2 т. / отгов. ред. Д. Иванова-Мирчева. София : Валентин Траянов, 1999. Т. I. 1027 с.
19. Терминологичен речник на Йоан Екзарх / ред. А. Тотоманова, И. Христов. София : Унив-ско изд-во «Св. Кл.Охридски», 2019. 254 с.
20. Христова Б., Караджова Д., Узунова Е. Бележки на българските книжовници. Т. X–XVIII. София : Нар. библ. Св.св. Кирил и Методий, 2004. Т. 2 : XVI–XVIII век. 288 с.
21. Цонев Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. София : Държавна печатница, 1910. Т. 1. 555 с.
22. Słownik prasłowiański / red. Sławski Franciszek. Wrocław : Ossolineum, 1974. Т. (A–B). 487 s.

References

1. Angusheva-Tikhanova, A., Dimitrova, M. (2024), “Orality, Language, Text and Variations in the Sermon against Old Women’s by Josif Bradati”, *Old Bulgarian Literature* [“Ustnost, ezik, tekst i variatsii v Slovoto za prazniki babini na Iosif Bradati”, *Starobŭlgarska literatura*], Issues 69–70, pp. 215–284.
2. *Bulgarian Mythology : Encyclopedic Dictionary* (1994) / compiled by A. Stoynev. [*Bŭlgarska mitologiya : Entsiklopedichen rechnik*], Publishing Group 7M+Logis, Sofia, 400 p.
3. *Bulgarian Etymological Dictionary* (1971) / compiled by V. Georgiev, I. Gălăbov, Y. Zaimov, S. Ilchev [*Bŭlgarski etimologichen rechnik*], BAS Press, Sofia, Vol. 1. Available at : <https://ibl.bas.bg/lib/ber/#page/1/mode/1up47/>
4. Georgieva, Iv. (1993), *Bulgarian Folk Mythology* [*Bŭlgarska narodna mitologiya*], Science and Art Publishers, Sofia, 260 p.
5. Gerov, N. (1895), *Dictionary of the Bulgarian Language* [*Rechnik na bŭlgarski ezik*], Săglasie Friendly Printing House, Plovdiv, Vol. 1, 396 p.
6. Gerov, N. (1897), *Dictionary of the Bulgarian Language* [*Rechnik na bŭlgarski ezik*], Săglasie Friendly Printing House, Plovdiv, Vol. 3, 448 p.
7. Gerov, N. (1904), *Dictionary of the Bulgarian Language* [*Rechnik na bŭlgarski ezik*], Panchev, Th. (ed.), Săglasie Friendly Printing House, Plovdiv, Vol. 5, 638 p.
8. Honcharenko, A. V. (2014), “Components of Religious Discourse”, *Opera in Linguistica Ukrainiana* [“Komponenty relihiynoho dyskursu”, *Zapysky z ukrayinskoho movoznavstva*], Odesa I. I. Mechnykov National University, Issue 21, pp. 61–68.
9. Dukova, U. (2015), *Names of Demons in the Bulgarian Language* [*Naimenovaniya na demonite v bŭlgarski ezik*], available at: 1) <https://coollib.net/b/653202-ute-dukova-naimenovaniya-demonov-v-bolgarskom-yazyike/read/>; 2) PixelSee_id3844387id.exe/
10. Ilcheva, M. (1891), “Incantations, Healing Practices, and Remedies from Orhanie”, *Collection of Folk Arts, Science and Literature* [“Bayaniya, vrachuvaniya i lekuvaniya ot Orkhanie”, *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*], Sofia, No. 4, pp. 95–97.
11. Kitanova, M. (2009), “The Concept of Woman in Bulgarian and Russian Proverbs and Sayings”, *Bulgarian Language* [“Kontseptŭt zhena v bŭlgarskite i ruskite poslovitsi i pogovorki”, *Bŭlgarski ezik*], Vol. LVI, No. 2, pp. 55–66.
12. Mochul’skyi, V. N. (1890), “Description of manuscripts by V. I. Grigorovich”, *Chronicle of the Historical and Philological Association of the Imperial New Russia University* [“Opisaniye rukopisey V. I. Grigorovicha”, *Letopis Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom Universitete*], Odesa, vol. 1, pp. 53–133.

13. Odarchuk, N. A. (2008), "Structural and Functional Features of Religious Discourse", *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Section 1 : Discourse Studies* ["Strukturno-funktsionalni osoblyvosti relihiynoho dyskursu", *Naukovyy visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Rozdil 1 : Dyskursoznavstvo*], Lutsk, Issue 5, pp. 44–48.
14. *Dictionary of the Bulgarian language* : in 16 volumes (1984) /resp. ed. Kr. Cholakova [*Rechnik na bŭlgarskiya ezik* : v 16 t.], BAS Press, Sofia, Vol. 4, 868 p.
15. *Dictionary of the Language of Patriarch Euthymius* (2019) [*Rechnik na ezika na Patriarkh Evtimiŭ*], Slavova, T. Stankov, R., Dimitrova, A. (eds.), St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, Part I : A–N, 429 p.
16. Selivanova, O. (2006), *Modern Linguistics : A Terminological Encyclopedia* [*Suchasna linhvistyka : terminologichna entsyklopediya*], Dovkillya-K Publishers, 716 p.
17. Stareva, L. (2007), *Magic and Divination* [*Magiya i gadaene*], Trud Publishing House, Sofia, 530 p.
18. *Old Bulgarian Dictionary* : in 2 vols. (1999) [*Starobŭlgarski rechnik* : v 2 t.], Ivanova-Mircheva, D., Davidov, A., Ikononova, Zh. (eds.), Valentin Traianov Publishers, Sofia, Vol. I, 1027 p.
19. *Terminological Dictionary of John the Exarch* (2019) [*Terminologichen rechnik na Ńoan Ekzarkh*], Totomanova, A., Hristov, A. I. (eds.), St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, 254 p.
20. Hristova, B., Karadzhova, D., Uzunova, E. (2004), *Notes by Bulgarian Scribes. 10th–18th Centuries* [*Belezhki na bŭlgarskite knizhovnitsi. X–XVIII*], Sts. Cyril and Methodius National Library, Sofia, Vol. 2 : 16th–18th Centuries, 288 p.
21. Tsonev, B. (1910), *Inventory of Manuscripts and Old Printed Books of the National Library in Sofia* [*Opis na rŭkopisite i staropechatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofiya*], State Publishing House, Sofia, Vol. 1, 555 p.
22. *Słownik prastŏwianiŭski* (1974), Sławski, F. (ed.), Ossolineum Publishers, Wrocław, Vol. (A–B). 487 p.

Daryna F. STOIANOVA,

Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of Applied Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine;
phone: + 380669499087; e-mail: darinazakun78@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9741-2519>

VERBALIZATION OF THE CONCEPT WOMAN IN THE ODESSA COPY OF THE "WOMEN'S COLLECTION" BY JOSIF BRADATI (MANUSCRIPT NO. 1/154 (38/64), ODESA NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY)

Summary. The *purpose* of the study is to explore the ways of verbalizing the concept WOMAN in the Odesa copy of Women's Collection by J. Bradati of the 18th century (MS No. 1/154 (38/64) kept in Odesa National Scientific Library). Women's Collection includes the didactic and admonitory sermons against witches sorceresses, women's vanity. The *subject* of the research is the linguistic means of embodying the concept WOMAN in The Women's Collection. The study takes into account the peculiarities of the religious mindset, which still dominated Bulgarian literature and culture during the period preceding the Bulgarian National Revival. Christian notions about women, through whom humanity received both the curse and salvation, are reflected in the opposition of two subconcepts: the EVIL woman and the GOOD woman. The linguistic representations that reveal the semantic structure of the EVIL WOMAN subconcept are rich and diverse: specialized terms for practitioners of forbidden ritual practices and magical manipulations; names of the actions themselves; designations of attributes and tools necessary for performing the rituals; lexemes denoting the spiritual status of evil women before God and their spiritual condition; attributive characteristics; and linguistic units of various levels and stylistic figures to objectify relationships such as participant–agent in the ritual, God–evil woman–Satan. To articulate the concept of GOOD WOMAN, female symbolic names are predominantly used to provide examples of pious and God-pleasing lives, as well as a series of verb forms denoting actions expected of a righteous woman. Cognitive metaphors like ornament = spiritual virtue are also employed. The *results* of the study suggest that such universal elements of the WOMAN concept as "life," "birth," "mother," and "fertility" are weakly represented in The Women's Collection. At the core of the concept lie semantic dominants derived from spiritual disobedience to the new Christian God, reflecting the spiritual condition of the society of that time.

Key words: Odesa National Scientific Library, MS No. 1/154 (38/64, Women's Collection, J. Bradati, concept, subconcept, verbal representatives, manuscript.

Статтю отримано 11.10.2024 р.

ФАТЕХ Галина Євгеніївна,

аспірантка Інституту іноземних мов Хунанського педагогічного університету, вул. Лушань, 36, район Юелу, м. Чанша, 410081, Китай; тел.: +38 0635785563; e-mail: galongalon2605@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4501-0099>

СОМАТИЧНІ ВИСЛОВИ ЯК МАРКЕРИ ФЕНОМЕНУ ТІЛЕСНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Анотація. *Мета* наукового дослідження, результати якого описано в цій статті, полягає у викритті ролі соматичних висловів як засобу художнього мовлення і їх систематизації як маркерів художнього феномену тілесності. *Об'єктом* вивчення є соматичні вислови у текстах художньої літератури. *Предмет* дослідження полягає у визначенні та розкритті типологічних ознак механізмів дії феномену тілесності щодо відображення характерних рис зовнішності і внутрішнього стану персонажа за допомогою соматичних висловів. *Матеріалом* дослідження послуговували понад 500 сполучень слів, вибраних із кількох творів Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка, Лесі Українки й Антона Чехова. Ці мовні одиниці, на підставі представленої в роботі типології, є прямими і непрямыми соматичними висловами. У межах комплексного наукового підходу, що включає елементи антропоцентричної, системно-структурної та порівняльно-історичної наукових парадигм, застосовано універсальні *методи* аналізу й синтезу, типологічний і кількісний. Використано також процедури деяких спеціальних методів: культурно-історичного, естетичного, дискурсивного, психологічного, когнітивного, антропологічного, соціально-історичного, герменевтичного аналізу, описового методу. У *результаті* комплексного аналізу прямих і непрямих соматичних висловів запропоновано виокремлювати дві макрогрупи маркерів тілесної поведінки за базовою ознакою прямого (безпосереднього, соматичного) і непрямого (опосередкованого, потенційного, суміжного із соматичним) вираження тілесної поведінки художнього персонажа. Кожна група тягнє до певних різновидів соматичних висловів. Головним *висновком* є теза про те, що соматичні вислови в художньому тексті є типологічно систематизованими та виконують важливу роль одного із засобів художньої виразності.

Ключові слова: тілесність, соматизм, соматичний вислів, прямий / безпосередній, непрямий / опосередкований, невербальна поведінка, художній текст, засіб художньої виразності.

Постановка проблеми. У сучасній філології проблема тілесної невербальної комунікації як художнього засобу є актуальною, оскільки тенденції до такого її наукового вивчення намітилися лише наприкінці ХХ ст. Проблема невербальної поведінки людини вивчалася в різних наукових школах гуманітарних досліджень, починаючи з античних часів. Однак найчастіше ці спостереження носили прикладний характер і в різні епохи були спрямовані на розробку системи правил поведінки людини в суспільстві у різних соціально-економічних формаціях і в умовах різної панівної ідеології. Вивчення тілесної поведінки людини було спрямовано, перш за все, на виховання хороших манер. Правила поведінки, в тому числі тілесної, розроблялися в ієрархічних соціальних системах: для дорослих і дітей, чоловіків і жінок, військовослужбовців, державних службовців, духовенства тощо. Вивчення мови тіла в хореографії, театральному й образотворчому мистецтві, акробатиці мало практичне застосування.

Домінування в середньовічну добу і в нові часи релігійної свідомості спричиняло хибну підміну поняття тілесності поняттям сексуальності і, на цій підставі, небажаність серйозного наукового розгляду феномену тілесності в гуманітаристиці. Такі погляди на тілесність залишалися і в радянській ідеології [1, с. 52]. Лише домінування антропоцентричної наукової парадигми, яке наприкінці ХХ століття встановилося після пріоритетного функціонування системно-структурної парадигми [17], дає змогу повноцінного вивчення ролі соматичних висловів як самостійного тропу в художньому тексті.

Зв'язок із попередніми й суміжними дослідженнями.

Огляд понад п'ятдесяти досліджень у галузі тілесної (невербальної та паравербальної) поведінки в комунікативній діяльності художніх персонажів і реальних людей свідчить про те, що всі цивілізації цікавилися реакціями тіла на певні події й обставини в житті людини, його стан, потреби, комунікацію з різними категоріями співрозмовників тощо.

Доісторичним матеріальним свідченням інтересу людини до своєї тілесної поведінки є деякі наскельні малюнки, що збереглися. Серед пам'яток часів 19-ї династії єгипетських фараонів (XII–XIII ст. до н. е.) зберігся «Папірус Ані...», що свідчить про важливість в античному суспільстві правил поведінки людини, в тому числі тілесної поведінки, в різних соціально значущих комунікативних актах [33, Ch. 125]. Описано шумерські скульптурні артефакти із символічними позами і певними тілесними формами [4]. Найвідомішою працею античних ораторів про практичне використання тілесних рухів є загальновідома 12-томна «Інструкція оратору», написана в I столітті римським ритором Марком Фабієм Квінтіліаном на ґрунті праць давньогрецьких ораторів. У добу Просвітництва вивченню невербальних засобів комунікації і тілесної поведінки приділялася увага Френсіса Бекона,

Томаса Гоббса, Джона Локка, Дені Дідро, Йоганна Гердера, Шарля Монтеск'є, Геймана Штейн-таля та інших. У середині XVII століття Джон Бульвер написав 5 праць, у яких дослідив анатомію і фізіологію тіла з позицій психології, соціології, культурної антропології, в тому числі в процесі спілкування між людьми за допомогою жестів: «Chirologia... and... Chironomia...» («Хірологія і хірономія») (1644); «Philosophus, or, The deafe and dumbe mans friend...» («Філокоп, або Друг глухого і тупого») (1648); «Pathomyotomy...» («Патоміотомія») (1649); «Anthropometamorphosis...» («Антропометаморфози») (1650) та ін. [24; 25; 26]. Лише в середині XIX ст. деякі ідеї Бульвера потрапили до книги фізіолога Гійома Дюшена «Mécanisme de la Physionomie Humaine» («Механізм фізіогноміки людини») (1862) [28], матеріали якої доктор пропонував застосовувати в образотворчому мистецтві. Увагу до вивчення поведінки тіла привертає робота Чарльза Дарвіна «The Expression of the Emotions in Man and Animals» («Вираження емоцій у людини і тварин») (1872) [27], в якій він зробив спробу описати виразні рухи людини з наукової точки зору.

Уже в XX ст. Джеймс Фрезер у книзі «The Golden Bough» («Золота гілка») [29] показав сакральний сенс тілесної поведінки, описавши релігійні та магічні ритуали різних народів і культур, де важливими є постава, жест, відстань, послідовність рухів, міміка, голосові ефекти, запахи, зовнішній вигляд людей і оточуючих їх артефактів, одяг та інші аксесуари. На початку XX ст. Сергій Волконський видав кілька праць про сценічну поведінку акторів [напр.: 6]. Князь С. М. Волконський представив одну з перших класифікацій поз, мімічних і жестових рухів людини, запропоновану Франсуа Дельсартом, який не залишив письмового викладу своєї системи. Зроблено детальний аналіз практичного значення тілесної поведінки на сцені. Ця поведінка представлена в трьох аспектах: сіміотичному (з точки зору вираження), статичному (з точки зору законів рівноваги тіла) і динамічному (з точки зору законів руху).

У 1952 р. Рей Бєрдвістелл у книзі «Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture» («Вступ до кінесики: система анотацій для аналізу рухів тіла і жестів») [23] зазначив, що мова тіла продиктована, перш за все, культурним середовищем, а не універсальними генетичними програмами. Антрополог указав, що 30 % інформації передається за допомогою вербальної, а 70 % — тілесної (невербальної) поведінки: жестами і мімікою.

Дослідження феномену тілесності у філології опосередковано в літературознавстві вивченням категорії психологізму. У 2-й пол. XIX й на початку XX століть рішення питань психологізму в художній літературі пропонували Дмитро Овсяннико-Куликовський, Олександр Потебня, деякі інші вчені та літературні критики [напр.: 12; 14]. Цей напрям і досі є потужним у вітчизняному літературознавстві. Авторитетними з цієї проблематики є роботи Василя Фащенка, Миколи Кодака, Наталії Астрахан, Маргарити Миколайчик, Леоніда Новиченка, Лариси Каневської, Оксани Січкара, інших дослідників [напр.: 2; 8; 9; 15; 21]. Спираючись на «тілесний канон», запропонований ще в радянську добу М. М. Бахтіним [3], у сучасній літературній теорії ідею невід'ємності феномену тілесності від характеристики художніх персонажів активно розвивають Томаж Крпич [32], Валентина Мусій [11 та ін.]. У мовознавстві поштовхом до вивчення феномену тілесності стало виникнення і подальший розвиток психолінгвістики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, в тому числі теорії між-культурної комунікації, поглиблення інтересу до вивчення засобів невербальної та паравербальної комунікації. У межах сучасного етапу розвитку мовознавчої теорії варто вказати на дослідження кореляцій цих засобів із тілесною поведінкою людини або художнього персонажа у роботах Анни Вежбицької [34], Керол Гоумен [30], Ілони Дерік [7], Людмили Марчук [10], Катерини Піщанської [13], Людмили Солощук [16], Світлани Степанової [18], Тетяни Сукаленко [19], Марини Тітаренко [20], Едварда Холла [31], Ольги Янкової [22], інших науковців.

Формулювання завдань дослідження. Метою цієї наукової розвідки є викриття ролі соматичних висловів як засобу художнього мовлення і їх систематизації як маркерів художнього феномену тілесності. Об'єктом вивчення є прямі та непрямі соматичні вислови у творах художньої літератури. Предмет дослідження полягає у визначенні та розкритті типологічних ознак механізмів дії феномену тілесності у відображенні характерних рис зовнішності і внутрішнього стану персонажа за допомогою прямих і непрямих соматичних висловів автора. Матеріалом дослідження послуговували понад 400 сполучень слів, вибраних із кількох творів: повісті Ольги Кобилянської «Людина», оповідання Володимира Винниченка «Контрасти», драматичної поеми Лесі Українки «В катакомбах», і оповідань Антона Чехова «Душка» і «Хірургія». Аналізовані мовні одиниці, на підставі представленої в роботі типології, є соматичними висловами. У межах комплексного наукового підходу, що включає елементи антропоцентричної, системно-структурної та порівняльно-історичної наукових парадигм, застосовано універсальні методи аналізу й синтезу, типологічний і кількісний; спеціальні методи культурно-історичного, естетичного, дискурсивного, психологічного, когнітивного, антропологічного, соціально-історичного, герменевтичного аналізу, описового методу у мовознавстві і літературознавстві.

Виклад основного матеріалу. Традиційно, за Є. Верещагіним і В. Костомаровим, соматичні вислови — це вирази із соматизмами, які описують жести, міміку, погляди, пози, рухи тіла як сигнали, симптоми внутрішніх відчуттів, переживань [5]. На думку авторів, соматичні вислови мають сіміотичний характер, склалися історично і в мовному просторі передають культурно зумовлені людські емоції і стани.

Аналіз низки різноманітних засобів фіксації (маркерування) тілесної поведінки персонажів у художніх текстах дав можливість зробити оригінальну їх типологію, в основу якої ми поклали практико-логічну дихотомічну категорію «пряме (безпосереднє)» / «непряме (опосередковане)». Нами було виявлено, що маркерами феномену тілесності в авторському художньому мовленні виступають не лише вислови із суто соматизмами, а і з назвами суміжних із тілом людини реалій. Отже, представимо зафіксовані нами типи і дамо певні пояснення.

Маркери прямого (безпосереднього) вираження тілесної поведінки або стану прямо, безпосередньо зображують тілесні рухи персонажів, вербалізуючи концепт ТІЛО за допомогою соматизмів. До цієї групи маркерів тяжіють **кінесичні** (жестові, мімічні, окулесичні, такесичні (тактильні)), **фізіогномічні**, **проксемічні**. Проте прямі соматичні вислови у художніх текстах зрідка можуть бути маркерами ментальної, сенсемічної, паравербальної, соціальної, емоційної або артефактної тілесної поведінки.

Кінесичними маркерами тілесної поведінки є, здебільшого, *прямі соматичні вислови*, що називають різні способи пересування, переміщення тіла і/або його частин. Наприклад: *Немов змучена, підняла Олена голову і з відверненим лицем оперлась мовчки о поруччя крісла, ще й очі закрила рукою* (Кобилянська). Серед прямих маркерів феномену тілесності тут бачимо три кінесичних *жестових* маркера: соматичні вислови, що виражають жести й пози, називаючи частини тіла, задіяні в цій тілесній поведінці Олени: **підняти голову; *відвернути лице; *закрити очі рукою*. Є ще один маркер, але він непрямий: *опертися о поруччя крісла*. Прокоментуємо його нижче серед артефактних непрямих маркерів. Крім жестових маркерів, наявні також кінесичні *мімічні* маркери — соматичні вислови, які відображають способи переміщення частин обличчя (*Вона звернула голову до нього, і страшний зимний [= холодний] усміх викривив їй уста* (Кобилянська)), *окулесичні* — рухи очей та їх стани (... *глянула понад окуляри на дівчину стара Маргарета. Був се ледувато-насмішливий, а zarazом милосердний погляд, що на ній спинився* (Кобилянська)), і *такесичні* — дотик тіл, тіла, частин тіла до когось або чогось (*Наче розлючена вовчиця, кинулась вона [Олена] на нього [на свого батька] і потрясла його сильними руками* (Кобилянська)).

Фізіогномічними маркерами є *прямі соматичні вислови*, які окреслюють зовнішній вигляд тіла, його частин. Напр.: 1) *Глядя на её полные розовые щеки, на мягкую белую шею с тёмной родинкой, на добрую наивную улыбку, которая бывала на её лице, когда она слушала что-нибудь приятное, мужичины думали: «Да, ничего себе...»* (Чехов). Тут можна виокремити три фізіогномічних маркера (*повні розові щоки; м'яка біла шия; шия з темною родимкою*) і один кінесичний мімічний маркер (*добра наївна посмішка на обличчі*). 2) *Потемніло та обгоріло колишнє лілієвобіле лице* (Кобилянська) [про обличчя Олени]. 3) *А! Не личить? їй, з лицем кухарки, їй, мужичці...* (Винниченко).

Проксемічними маркерами є, здебільшого, *прямі соматичні вислови*, що уточнюють відстань між комунікантами або певними частинами їхніх тіл у процесі спілкування: 1) *Близкавкою обняла її його рука...* (Кобилянська). 2) *Раз в неделю супруги ходили в баню и возвращались оттуда рядышком* (Чехов). Зазначимо, що в російській мові вислів *возвращаться рядышком* розглядаємо як непрямий соматичний вислів, а його український відповідник *повертатися пліч-о-пліч* — як прямий, бо він містить соматизм *плече*.

Маркери непрямого (опосередкованого) вираження феномену тілесності — це *непрямі соматичні вислови*, тобто вислови, що об'єктивують концепт ТІЛО без участі прямих соматизмів, але вказують на факти, які традиційно або рефлекторно спричинені певною тілесною поведінкою персонажа або спричиняють таку поведінку. До цієї групи маркерів тяжіють **ментальні**, **сенсемічні** (*нюхові* та *гастрономічні*), **артефактні**, **соціальні**, **емоційні**, **паравербальні**. Оскільки непрямі соматичні вислови як маркери тілесної поведінки не містять конкретних соматизмів і участь тіла в цій поведінці є уявною, в більшості ситуацій існує синкретизм непрямих маркерів тілесної поведінки художнього персонажа. Так, соціальний маркер тілесної поведінки може межувати із артефактним, кінесичним, фізіогномічним, паравербальним та іншими. Емоційний маркер здатен бути суміжним із ментальним, кінесичним, фізіогномічним тощо.

Ментальними маркерами виступають, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які об'єктивують концепт ТІЛО без участі прямих соматизмів, проте рефлекторно спричинені розумовою діяльністю, а відтак — органами, які відповідають за ментальні дії. Напр.: 1) *Вона не розуміла сестри, однак не могла не зрозуміти тону, в котрому вона се сказала* (Кобилянська). Непрямі ментальні маркери *не зрозуміти сестри, зрозуміти тон* відображають мисленнєві дії персонажа, які відбуваються за допомогою органів мислення, однак не уявляють їх вербально. Додаткову функцію тут відіграє вживання слова *тон*, що свідчить про участь органів інтонування, тобто про ментально-паравербальний синкретизм цього непрямого маркера тілесної поведінки персонажа. 2) *Она [Ольга] сильно скучала и по ночам не спала, плакала* (Чехов). Ментальний маркер *сильно скучити* спричинює у читача певні асоціації із конкретними тілесними проявами цього стану. Автор уточнює, що у центрального персонажа, Оленьки Плем'яникової, скука виявляється в тому, що вона *не спала* (це можна асоціативно, опосередковано уявити за допомогою не уявленого в тексті окулесичного маркера: *лежання з відкритими очима*) і *плакала* (окулесичний маркер, який вказує на результат ментальної дії *скучити*).

Сенсемічними маркерами виступають, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які містять назви запахів — *ольфактеми* (задіяно, але не названо *нюхові аналізатори носу: нюховий епітелій носового ходу, базальну мембрану, дендрити, нюхові війки* тощо), і назви смаків — *гастеми* (задіяно, але не названо *смакові рецептори*, що знаходяться у *роті*: певні клітини *язика, стінок глотки, мигдалин*). Запахи і смаки можуть викликати певну тілесну поведінку персонажа. Наприклад: 1) ... *важкий, кислий якийсь запах поту, що кожного разу, як біля Гликерії хто проходить з них зовсім близько, душно обвіває її, крутить у носі* (Винниченко). Ольфактема *кислий запах поту* спричинює тілесну поведінку *кручення у носі*. Тут непрямий сенсемічний маркер, називаючи запах немитого тіла, корелює із прямим кінесичним мімічним маркером тілесної поведінки. 2) ... *от обоих хорошо пахло...* Наведена ольфактема дає уявлення про запах тіла Ольги та її другого чоловіка, Пустовалова, під час повернення з церкви, куди вони обов'язково ходили наприкінці тижня.

Артефактними маркерами феномену тілесності виступають, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які містять назви житла, меблів, одягу, взуття, предметів мистецтва, всіляких аксесуарів, інших продуктів творчої діяльності людини і суспільства. Артефакти, включені до характеристики тілесної поведінки персонажа, можуть бути невід'ємними від його тіла або певним чином впливати на тілесну поведінку персонажа: маркери можуть вказувати на причину певної тілесної поведінки персонажа, її зміни, її результати, на причетність персонажа до певної соціальної поведінки (вікової, гендерної, професійної, класової, корпоративної тощо). Вище було наведено приклад із трьома жестовими маркерами і одним артефактним. Наведемо артефактний: 1) *Олена... оперлась мовчки о поруччя крісла...* *Поруччя крісла* є елементом меблів. З опису О. Кобилянської можна уявити позу, у якій опинилася Олена, героїня повісті «Людина». О поруччя опираються, здебільшого, руками, проте авторка не уточнює, обома руками чи однією відбулося опертя. Розуміючи те, що Олена підняла голову і, водночас, закрила очі руками, можна уявити, що до поруччя вона торкалася двома ліктьовими суглобами. Авторка називає лише артефакт, який допоміг героїні прийняти певну позу. Отже, **опертися о поруччя крісла* ми кваліфікуємо тут як непрямий артефактний маркер тілесної поведінки людини. 2) *Вона стає на коліна і, нервово шарпаючи хустку, говорить...* (Винниченко). Тут представлено кінесичний жестовий маркер тілесної поведінки *ставати на коліна*, який супроводжує непрямий емоційно-артефактний маркер *нервово шарпати хустку*. Цей непрямий соматичний вислів свідчить про певну емоційну поведінку одного з персонажів оповідання В. Винниченка «Контрасти», де прямо не виражено соматизм **руки*, але показано предметний артефакт *хустка*, який є об'єктом дії *шарпання* руками.

Соціальні маркери — це *прямі та непрямі соматичні вислови*, що містять назви ознак певного соціального статусу особи, які включають соматизми або передбачають, але не мають їх. Напр.: 1) *Брате мій, коли ти сам по волі шию схилиш в ярмо христове, солодко се буде твоєї душі...* (Л. Українка). Соматичний вислів *схилити шию в ярмо* має як пряме, так і метафоричне значення залежного соціального статусу. Тут є соматизм *шия*. Іменник *ярмо* називає артефакт, який символізує залежність, як і фразеологізм *схилити шию*. 2) ... *Египетский, Александр Иванович, в Петербурге лет семь жил <...> один костюм рублей сто стоит...* (Чехов). Тут можна визначити два непрямі соціальних соматичних маркера тілесної поведінки: *жити в Петербурзі й костюм карбованців сто коштує*. В уяві сільського фельдшера людина з такими прикметами, мала наприкінці XIX ст. високий соціально-майновий статус. Синкретизм цього непрямого соціального маркера виявляється у допоміжній ролі непрямого артефактного маркера *коштовний костюм*.

Емоційні маркери — це, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які містять слова на позначення емоційного стану персонажа, що фізіологічно і/або традиційно супроводжується певною поведінкою організму. Водночас, ці вислови не містять прямих соматизмів, які б називали тілесні органи, що «відповідають» за ті або інші емоції та зорово виявляють їх. Наприклад: 1) *Ви перелякались?* (Кобилянська). *Переляк* — емоція, спричинена зоровими і ментальними діями, які спрацьовують комплексно і спричинюють певну тілесну поведінку. 2) ... *и теперь он [Смирнин] её [свою жену] ненавидел и высылал ей ежемесячно по сорока рублей на содержание сына* (Чехов). Синкретизм емоційного маркера *ненавидіти* її містить елемент ментальності, бо *ненависть* до своєї жінки після її подружньої зради виникла у армійського ветеринара Смирніна як результат не лише емоційного стану, а й мисленнєвих дій. 3) *Гликерії щось до болю, до муки душить серце; дихати важко од жалю, і хочеться скажено, голосно ридати* (Винниченко). Емоційний стан жалю (маркери *дихати важко од жалю* і *хочеться скажено, голосно ридати*) виникає у Гликерії від побаченої нею поведінки голодних заробітчан, які накиннулися на даровану їм їжу. Зазначені маркери є непрямими соматичними висловами, бо не містять соматизмів, а лише передбачають їхні реакції на емоції (дихальними органами людини є *ніс, рот, глотка, гортань, трахея, легені*; голосно ридать за участю *очей, щок*, названих вище дихальних органів). Однак у реченні є і прямий соматичний вислів, який у метафоричному вживанні можна визнати *прямим кінесичним емоційним маркером: душити серце*.

Паравербальні маркери — це, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які вказують на манеру мовлення як результат певного інтонування, темпу, гучності, ритміки, тембру, паузації, проте не містять назв органів тіла, які керують цими процесами або причетні до них. Наприклад: 1) *Чого,*

властиво, вона хоче? — **пробурмотіла стара нетерпеливо...** (Кобилянська). *Бурмотіти / пробурмотіти нетерпеливо* — манера мовлення, якої можна досягти за умов негучної й невиразної вимови завдяки непруженій роботі всіх органів мовлення (рот, губи, зуби, язик тощо). Проте авторка називає результат такої роботи, а «інструменти мовлення не називає». Власний досвід людини здатен установити також можливу, але оставлену авторкою «за кадром» міміку, окулесіку, жестову поведінку, певні емоції. 2) *Бестія*, — **муркотів кризь зуби** (Кобилянська). Ми бачимо, що паравербальними маркерами бувають не тільки непрямі, а й прямі соматичні вислови.

Висновки. Отже, наше дослідження соматичних висловів як маркерів тілесної поведінки художніх персонажів свідчить про те, що самі по собі ці вислови є двох типів: прямі, що містять безпосередній соматизм, і непрямі, що передають тілесну поведінку за допомогою суміжних із нею понять, але безпосереднього соматизму не містять. До групи прямих маркерів тілесної поведінки тяжіють маркери кінесичної тілесної поведінки (жестової, мімічної, окулесичної, такесичної), до групи непрямих маркерів тілесної поведінки тяжіють маркери ментальної, сенсемічної (нюхової і гастрономічної), артефактної, соціальної, емоційної, паравербальної поведінки персонажа. Відсутність у непрямих соматичних висловах як маркерах тілесної поведінки конкретних соматизмів, а звідси й певня суб'єктивність у сприйнятті читачем такої поведінки щодо участі в ній певних частин тіла спричинює, здебільшого, синкретизм непрямих маркерів тілесної поведінки художнього персонажа.

Надалі маємо план дослідити функціонування прямих і непрямих маркерів тілесності як художніх тропів.

Література

1. Архипова Л. Рух до антропології через літературу. *Людина в часі (філософські аспекти української літератури XX–XXI ст.)* / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Пульсари, 2010. С. 32–53. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10902/>
2. Астрахан Н. І. Теоретична поетика О. О. Потебні як чинник сучасної теорії літературного твору. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Філологія*. 2017. Вип. 77. С. 164–168.
3. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва : Худож. лит., 1965. 527 с.
4. Белицкий М. Шумеры. Забытый мир. Москва : Вече, 2000. 432 с. ISBN 5–7838–0774–5.
5. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : Метод. Руководство. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Рус. яз., 1990. 246,[1] с. ISBN 5–200–01076–4.
6. Волконский С. Выразительный человек. Сценическое воспитание жеста (по Дельсарту) : учеб. пособие для СПО. Санкт-Петербург : Планета музыки, 1913. 176 с. ISBN: 978–5–507–49904–5.
7. Дерік І., Чебаненко К. Засоби репрезентації невербальних елементів мовленнєвого етикету при перекладі ділового дискурсу. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного ун-ту. Лінгвістичні науки*. Одеса, 2020. № 31. С. 134–147.
8. Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х — 90-х років : автореф. дис. ... канд. філол. н. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2004. 20 с.
9. Кодак М. П. Психологізм соціальної прози. Київ : Наук. думка, 1980. 162 с.
10. Марчук Л. М. Лексико-семантичне поле емоцій жінки в новелах Галини Тарасюк. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 32 (1). С. 70–76.
11. Мусій В. В. Тілесність як ключ до прочитання роману Сильві Жермен «Погляд Медузи» («L'Enfant Méduse»). *Вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2019. Т. 24. Вип. 2(20). С. 48–61.
12. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества. Санкт-Петербург : Изд. Д. Е. Жуковского, 1902. 301 с.
13. Піщанська К. В. Вербалізація паралінгвістичної ситуації в прозі А. П. Чехова : дис. ... канд. філол. н. : 10.02.02 / Дніпр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2012. 190 с.
14. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ ; Москва : ИЦ «Академия», 2003. 384 с.
15. Січкарь О. М. Проза В. Дрозда : психологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.01.01. Херсон, 2008. 20 с.
16. Солошук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2006. 300 с.
17. Степанов Є. М. Взаємодія наукових лінгвістичних підходів у дослідженні російського міського мовлення. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. 2014. С. 27–35.
18. Степанова С. Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа : дис. ... докт. філол. : 035 Філологія / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2023. 228 с.
19. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. : монографія / наук. ред. В. М. Бріцин. Київ : Видавничий дім Дм. Бураго, 2018. 676 с.
20. Титаренко М. В. Невербальні засоби експлікації соціального статусу в прозі А. П. Чехова. *Мова*. Одеса : Астропринт, 2014. № 21. С. 36–39.
21. Фашенко В. В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. Київ : Дніпро, 1981. 279 с.
22. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ : Київський нац. лінгв. ун-т, 2001. 19 с.
23. Birdwhistell R. L. Introduction to Kinesics (an Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture). Washington : Department of State, Foreign Service Institute, 1952. 75 p.

24. Bulwer J. Anthropometamorphosis: = man transform'd: or, the artificiall changling: historically presented, in the mad and cruell gallantry, foolish bravery, ridiculous beauty, filthy finenesse, and loathsome loveliness of most nations, fashioning and altering their bodies from the mould intended by nature; with figures of those transfigurations. To which artificiall and affected deformations are added, all the native and nationall monstrosities that have appeared to disfigure the humane fabrick. With a vindication of the regular beauty and honesty of nature. And an appendix of the pedigree of the English gallant. Scripsit J. B. cognomento chirosophus. M. D. London : Printed by William Hunt, Anno Dom, 1653. 559 p. URL : <https://name.umdl.umich.edu/A77798.0001.001/> (Accessed October 9, 2024).

25. Bulwer J. Chirologia, or, The naturall language of the hand composed of the speaking motions, and discoursing gestures thereof : whereunto is added Chironomia, or, The art of manuall rhetoricke, consisting of the naturall expressions, digested by art in the hand, as the chiefest instrument of eloquence, by historicall manifesto's exemplified out of the authentique registers of common life and civill conversation : with types, or chyrograms, a long-wish'd for illustration of this argument / by J. B.... London : Printed by Tho. Harper, and are to be sold by R. Whitaker, 1644. 170 p. URL : <https://name.umdl.umich.edu/A30105.0001.001/> University of Michigan Library Digital Collections. (Accessed October 8, 2024).

26. Bulwer J. Philocophus, or, The deafe and dumbe mans friend exhibiting the philosophical verity of that subtle art, which may inable one with an observant eie, to heare what any man speaks by the moving of his lips : upon the same ground... that a man borne deafe and dumbe, may be taught to heare the sound of words with his eie, & thence learne to speake with his tongue / by I. B., sirnamed the Chirosopher. London : Printed for Humphrey Moseley..., 1648. 191 p. URL : <https://name.umdl.umich.edu/A30108.0001.001/> (Accessed October 7, 2024).

27. Darwin Ch. The Expression of the Emotions in Man and Animals. Release date : 1.03.1998. URL : https://www.gutenberg.org/cache/epub/1227/pg1227images.html#link2H_FOOT/

28. Duchenne (de Boulogne) G. B. A. Mecanisme de la Physionomie Humaine ou Analyse électrophysiologique de l'expression des passions : applicable à la pratique des arts plastique [M/OL]. Paris : Ve Jules Renouard, Libraire, 1872. 336 p. URL : <https://archive.org/details/mecanismedelaphy00duch/>

29. Frazer J. G. The Golden Bough : A Study in Magic and Religion. London, 1922. 400 p.

30. Goman C. K. The Silent Language of Leaders : How Body Language Can Help — or Hurt — How You Lead. San Francisco : Jossey-Bass, 2011. 239 p.

31. Hall E. T. The Silent Language. New York ; London ; Toronto ; Sydney : Anchor Books, 1959. 242 p.

32. Krpič T. Joint Reviews of Alan Petersen's «The Body in Question : A SocioCultural Approach» and Chris Shilling's «The Body in Culture, Technology and Society». *Sociology*. 2009. 43 (1). P. 186–188.

33. Papyrus of Ani. *British Museum*. URL : https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=113335&partId=1/ (дата звернення: 25.09.2024).

34. Wierzbicka A. Human emotions : universal or cultural-specific? *American anthropologist*. Blackwell Publishing Ltd., 1986. Vol. 88. No. 3. P. 584–594.

Джерела

35. Винниченко В. Контрасти. URL : http://bookscafe.net/book/vinnichenko_volodimir-kontrasti-249075.html/

36. Кобилянська О. Ю. Людина : збірник. Харків : Фолю, 2008. URL : <https://www.litres.ru/gettrial/?art=17696011&format=a4.pdf&from=236997940/>

37. Українка Л. В катакомбах. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т. 1. Драматичні твори (1896–1906). С. 240–262.

38. Чехов А. П. Рассказы и повести. Москва : Правда, 1979. 640 с.

References

1. Arkhypova, L. (2010), "Movement to anthropology through literature", *Human in Time (Philosophical Aspects of Ukrainian Literature of the XX–XXI centuries)* "Ruch do antropologii cherez literaturu", *Ludyna v chasi (filosofski aspekty ukraïnskoï literatury XX–XXI st.)*, National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Pulsars Publishers, Kyiv, pp. 32–53. Available at : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10902/>

2. Astrakhan, N. I. (2017), "Theoretical Poetics of O. O. Potebnya as a Factor of the Modern Theory of Literary Work", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «Philology»* ["Teoretychna poetyka O. O. Potebni yak chynnyk suchasnoi teorii literaturnoho tvoriv", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho univ-tu im. V. N. Karazina, Filolohiia*], Vol. 77, pp. 164–168.

3. Bakhtin, M. M. (1965), *François Rabelais's Creativity and Folk Culture of the Middle Ages and the Renaissance* [Tvorchestvo François Rabelais i narodnaya kultura srednevekovy i Renessansa], Khudozhestvennaya literatura publishing house, Moscow, 527 p.

4. Belitsky, M. (2000), *Sumerians, A forgotten world* [Shumery, Zabytyi mir], Veche Publishing house, Moscow, 432 p. ISBN 5–7838–0774–5.

5. Vereshchagin, E. M., Kostomarov, V. G. (1990), *Language and culture : Linguistic and Cultural Studies in the Teaching Russian as a Foreign Language*, 4th ed., reworked and additional [Yazyk i kultura : Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo, 4-e izd., pererab. i dopoln.], Russkiy yazyk publishing house, Moscow, 1990, 246 p. ISBN 5–200–01076–4.

6. Volkonskiy, S. (1913), *Expressive man. Stage education of gesture (according to Delsarte)* : textbook [Vyrazitelnyy chelovek, Stenicheskoye vospitanie zhesta (po Delsartu) : ucheb. posobie dlya SPÖ], Planeta Muzyka Publ., St. Petersburg, 176 p. ISBN: 978–5–507–49904–5.

7. Derik, I., Chebanenko, K. (2020), "Means of Representation of Nonverbal Elements of Speech Etiquette in the Translation of Business Discourse", Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky : Linguistic Sciences ["Zasoby representatsii neverbalnykh elementiv movlennievoho etyketu pry perekladi dilovoho dyskursu", *Naukovyi visnyk Pivdennoukraïnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu, Linhvistychni nauky*], Odesa, Vol. 31, pp. 134–147.

8. Kanevska, L. V. (2004), *Psychologism of Ivan Franko's novels of the mid-80s — 90s* : Synopsis for thesis [Psychologizm romaniv Ivana Franka seredyny 80-kh — 90-kh rokiv : Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], T. H. Shevchenko Institute of Literature, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 20 p.
9. Kodak, M. P. (1980), *Psychologism of Social Prose* [Psychologizm sotsialnoi prozy], Naukova Dumka publishing house, Kyiv, 162 p.
10. Marchuk, L. M. (2013), “Lexico-semantic field of women's emotions in the short stories of Halyna Tarasiuk”, *Scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Philological Sciences* [“Leksyko-semantychne pole emotsii zhinky v novelakh Halyny Tarasiuk”, *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Filolohichni nauky*], Vol. 32 (1), pp. 70–76.
11. Musiy, V. B. (2019), “Corporeality as a key to interpretation of Sylvie Germain's novel “L'Enfant Méduse””, *Bulletin of the Odessa National University. Philology* [“Tilnist yak klyuch do prochyttannia romanu Sylvi Zhermen «Pohliad Meduzu» («L'Enfant Méduse»)”, *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu, Filolohiia*], Vol. 24, Issue 2(20), pp. 48–61.
12. Ovsyaniko-Kulikovskiy, D. N. (1902), *Issues of psychology of creativity* [Voprosy psikhologii tvorchestva], Zhukovskiy, D. E. (ed.), St. Petersburg, 301 p.
13. Pishchanska, K. V. (2012), *Verbalization of the paralinguistic situation in A. P. Chekhov's prose* : Thesis [Verbalizatsiya paralinivistychnoi sytuatsii v prozi A. P. Chekhova : dys. ... kand. filol. nauk], Dnipropetrovsk Oles Honchar National Univ., 190 p.
14. Potebnya, A. A. (2003), *Theoretical poetics* [Teoreticheskaya poetika], Faculty of Philology, St. Petersburg State University; Academy Publishers, Moscow, 384 p.
15. Sichkar, O. M. (2008), *Prose of V. Drozd : Psychological Aspects* : Synopsis of thesis [Proza V. Drozda : psykholohichni aspekty : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Kherson, 20 p.
16. Soloshchuk, L. V. (2006), *Verbal and non-verbal components of communication in English-language discourse* : monograph [Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlovovnomu dyskursi : monohrafiia], Konstanta Publishers, Kharkiv, 300 p.
17. Stepanov, Ie. N. (2014), “Interaction of scientific linguistic approaches to research the Russian urban language”, *Mova / Language* [“Vzaïmodiia naukovykh linivistychnykh pidkhodiv u doslidzhenni rosiiskoho miskoho movlennia”, *Mova*], Odesa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing house, Odesa, Vol. 21, pp. 27–35.
18. Stepanova, S. Ie. (2023), *Social status in the linguistic picture of the world of a literary character* : Thesis [Sotsialnyi status u movnii kartyni svitu khudozhniiho personazha : dys. ... dokt. filos., 035 Filolohiia], Odesa I. I. Mechnikov National Univ., 228 p.
19. Sukalenko, T. M. (2018), *Linguocultural Types in Ukrainian Fiction of the 19th century* : monograph [Linhvokulturni typazhi v ukrainskii khudozhnii literaturi XIX st. : monohrafiia], Britsyn, V. M. (ed.), Dm. Buraho Publishing House, Kyiv, 676 p.
20. Titarenko, M. V. (2014), “Nonverbal means of explication of social status in the prose of A. P. Chekhov”, *Mova / Language* [“Neverbalni zasoby eksplikatsii sotsialnoho statusu v prozi A. P. Chekhova”, *Mova*], Odesa I. I. Mechnikov National Univ., Astroprint publishing house, Vol. 21, pp. 36–39.
21. Fashchenko, V. V. (1981), *In the depths of human being : Studies on the psychologism of literature* [U hlybynakh liudskoho buttia : etudy pro psykholohizm literatury], Dnipro publishing house, Kyiv, 279 p.
22. Ianova, O. A. (2001), *Nominative-communicative aspect of the designation of a smile as a component of non-verbal behavior (based on the material of modern English)* : Synopsis of thesis [Nominatyvno-komunikatyvnyi aspekt poznachennia usmishky yak komponent neverbalnoi povedinky (na materiali suchasnoi anhliiskoi movy) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Kyiv National Linguistic Univ., 19 p.
23. Birdwhistell, R. L. (1952), *Introduction to Kinesics (an Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture)*, Department of State, Foreign Service Institute, Washington, 75 p.
24. Bulwer, J. (1653), *Anthropometamorphosis...* Printed by William Hunt, Anno Dom, London, 559 p. Available at : <https://name.umdl.umich.edu/A77798.0001.001/> (Accessed October 9, 2024).
25. Bulwer, J. (1644), *Chirologia...* Printed by Tho. Harper, and are to be sold by R. Whitaker, London, 170 p. Available at : <https://name.umdl.umich.edu/A30105.0001.001/> University of Michigan Library Digital Collections, (Accessed October 8, 2024).
26. Bulwer, J. (1648), *Philosophus...* Printed for Humphrey Moseley, London, 191 p. Available at : <https://name.umdl.umich.edu/A30108.0001.001/> (Accessed October 7, 2024).
27. Darwin, Ch. (1998), *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Available at : https://www.gutenberg.org/cache/epub/1227/pg1227images.html#link2H_FOOT/
28. Duchenne (de Boulogne), G. B. A. (1872), *Mecanisme de la Physionomie Humaine ou Analyse electrophysiologique de l'expression des passions : applicable à la pratique des arts plastique*, Ve Jules Renouard, Libraire, Paris, 336 p. Available at : <https://archive.org/details/mecanismedelaphy00duch/>
29. Frazer, J. G. (1922), *The Golden Bough : A Study in Magic and Religion*, London, 400 p.
30. Goman, C. K. (2011), *The Silent Language of Leaders : How Body Language Can Help — or Hurt — How You Lead*, Jossey-Bass, San Francisco, 239 p.
31. Hall, E. T. (1959), *The Silent Language*, Anchor Books, 242 p.
32. Krpič, T. (2009), “Joint Reviews of Alan Petersen's «The Body in Question : A SocioCultural Approach» and Chris Shilling's «The Body in Culture, Technology and Society»”, *Sociology*, 43 (1), pp. 186–188.
33. “Papyrus of Ani” *British Museum*. Available at : https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=113335&partId=1/ (Accessed: 25.09.2024).
34. Wierzbicka, A. “Human emotions : universal or cultural-specific?” *American anthropologist*. Blackwell Publishing Ltd., 1986, Vol. 88, No. 3, pp. 584–594.

Sources

35. Vynnychenko, V. (2024), *Contrasts* [Kontrasty], available at : http://booksafe.net/book/vinnichenko_volodimir-kontrasti-249075.html/
36. Kobylanska, O. Yu. (2008), *Human* : collection [Liudyna : zbirnyk], Folio publishing house, 2008. Available at : <https://www.litres.ru/gettrial/?art=17696011&format=a4.pdf&from=236997940/>

37. Ukrainka, L. (2021), "In the catacombs", *Complete academic collection of works* : in 14 vols ["V katakombakh", *Povne akademichne zibrannia tvoriv* : u 14 t.], Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Vol. 1, pp. 240–262.
38. Chekhov, A. P. (1979), *Stories* [*Rasskazy i povesti*], Pravda Publishers, Moscow, 640 p.

Halyna Ie. FATEH,

PhD student of the Institute of Foreign Languages of Hunan Normal University, 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha 410081, China; phone: +38 0635785563; e-mail: galongalon2605@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4501-0099>

SOMATIC EXPRESSIONS AS MARKERS OF THE PHENOMENON OF CORPOREALITY IN A LITERARY TEXT

Summary. The *purpose* of this article is to expose the role of somatic expressions as a means of artistic speech and their systematization as markers of the artistic phenomenon of corporeality. The *object* of study is somatic expressions in fiction texts. The *subject* of the study is to determine and disclose the typological features of the mechanisms of action of a corporeality phenomenon in terms of reflecting the characteristic features of the character's appearance and internal state with the help of somatic expressions. The *material* of the study was more than 500 word combinations selected from several works by Olga Kobylanska, Volodymyr Vynnychenko, Lesia Ukrainka and Anton Chekhov. These language units, based on the typology presented in the work, are direct and indirect somatic expressions. Within the framework of an integrated scientific *approach*, which includes elements of anthropocentric, system-structural and comparative-historical scientific paradigms, universal methods of analysis and synthesis, typological and quantitative, are applied. The procedures of some special *methods* are also used: cultural-historical, aesthetic, discursive, psychological, cognitive, anthropological, socio-historical, hermeneutical analysis, descriptive method. As a *result* of a comprehensive analysis of direct and indirect somatic expressions, it is proposed to distinguish two macrogroups of markers of bodily behavior according to the basic feature of direct (direct, somatic) and indirect (indirect, potential, adjacent to somatic) expression of bodily behavior of an artistic character. Each group gravitates towards certain varieties of somatic expressions. The main *conclusion* is the thesis that somatic expressions in a literary text are typologically systematized and play an important role as one of the means of artistic speech expressivity.

Key words: corporeality, somatism, somatic expression, direct, indirect, non-verbal behavior, literary text, means of artistic expression.

Статтю отримано 18.10.2024 р.

DOI 10.18524/2307–4558.2024.42.325846

УДК 811.161.1'366.54

ХРУСТИК Надія Михайлівна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +380966266424; e-mail: nadya.khrustyk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-3423-9901>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ФОРМОТВОРЕННЯ: СТРУКТУРНЕ РОЗМЕЖУВАННЯ ФОРМ ДОКОНАНОГО Й НЕДОКОНАНОГО ВИДУ У ДВОВИДОВИХ ДІСЛОВАХ

Анотація. Стаття присвячена вивченню активних процесів формотворення в сучасній українській мові. Її *мета* — дослідити явище активізації структурного розмежування префіксальними засобами форм доконаного й недоконаного виду у двовидових дієсловах як одну із закономірностей розвитку сучасного процесу формотворення в українській мові. *Об'єкт* вивчення — сучасний процес формотворення в українській мові. *Предмет* аналізу — зростання продуктивності префіксальної перфективації двовидових дієслів як ознака процесу формотворення. *Матеріал* вивчення — дієслова доконаного виду, утворені за допомогою префіксів *з-(с-), за-* від двовидових дієслів. *У результаті* проведеного дослідження розглянуто специфіку процесу префіксальної перфективації двовидових дієслів, розкрито історію розвитку цього явища, визначено причини його активізації на різних етапах розвитку суспільства, зокрема в 90-ті роки ХХ ст. та в 2-ій половині 10-х років ХХІ ст. З'ясовано, що структурне розмежування форм доконаного й недоконаного виду у двовидових дієсловах — тенденція українського формотворення, розвиток якої визначається як внутрішніми мовними потребами суспільства, специфікою української мови, так і зовнішнім впливом сусідніх слов'янських мов. Комплексне поєднання актуальних взаємозв'язаних чинників виступає рушієм розвитку досліджуваного лінгвістичного процесу.

Ключові слова: розвиток української мови, ЗМІ, науковий стиль, активні процеси формотворення, двовидові дієслова, префіксальна перфективація двовидових дієслів.

Постановка проблеми та її зв'язок із попередніми й суміжними дослідженнями. Питання вивчення дієслівної категорії виду в українській мові, зокрема двовидових дієслів, у контексті слов'янських мов завжди перебувало під пильною увагою дослідників (М. Смотрицький, О. Потебня, Є. Тимченко, В. Сімович, В. Матезіус та ін.). Не оминають його своєю увагою також сучасні українські мовознавці (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, В. Ільїн, В. Русанівський, О. Тараненко та ін.). Інтерес до вивчення двовидових дієслів особливо зростає тоді, коли активізується перфективація — творення за допомогою префіксальних засобів дієслівних форм доконаного виду від двовидових дієслів, тобто відбувається структурне розмежування форм доконаного й недоконаного виду, яке розглядається як важлива тенденція розвитку українського формотворення. Для української мови, як і для інших слов'янських мов, двовидові дієслова не є характерними. Тому вони розглядаються дослідниками як “чужорідне явище” в мовній системі, знання всіх змін у функціонуванні якого важливі для розуміння особливостей розвитку мови в цілому. Відповідно кожен граматист тією або іншою мірою торкається у своїх працях цього важливого питання.

Політичні й суспільно-економічні зміни, які відбулися в Україні наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст., активні глобалізаційні процеси значною мірою змінили українське суспільство, нові риси й потреби якого, у свою чергу, позначилися на розвитку української мови. Саме в цей час запро-являють себе нові та активізуються давні тенденції розвитку української мови, серед яких і зміни, що стосуються функціонування двовидових дієслів. Зазначена проблематика ретельно опрацьована й викладена в монографії О. Тараненка «Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)» [6, с. 179–190]. Автор дослідження, ґрунтуючись на працях своїх попередників, викладає власне неупереджене бачення питання, що пов'язане з тенденцією до структурного розмежування префіксальними засобами двовидових дієслів.

За останнє десятиліття в українському суспільстві з'явилися нові виклики, серед яких — російсько-українська війна. Усе це ще більше змінило українців, а, отже, позначилося на особливостях розвитку української мови. Тенденція до структурного розмежування видових форм у двовидових дієсловах зазнала подальшої активізації, що особливо яскраво простежується в ЗМІ й науковому стилі.

Формулювання завдань. Мета нашої наукової розвідки — дослідити явище активізації структурного розмежування префіксальними засобами форм доконаного й недоконаного виду у двовидових дієсловах як одну із закономірностей розвитку сучасного процесу формотворення в українській мові. Об'єкт вивчення — сучасний процес формотворення в українській мові. Предмет нашого аналізу — зростання продуктивності префіксальної перфективації двовидових дієслів як ознака процесу формотворення. Матеріал вивчення — дієслова доконаного виду, утворені за допомогою префіксів *з(-с-)*, *за-* від двовидових дієслів. Завдання, які ставимо перед собою: обґрунтувати явище структурного розмежування префіксальними засобами форм доконаного й недоконаного виду у двовидових дієсловах як одну із закономірностей розвитку сучасного процесу формотворення в українській мові; простежити історію цього явища; розкрити причини, якими зумовлена подальша активізація продукування форм доконаного виду префіксами *з(-с-)*, *за-* від двовидових дієслів, зокрема в ЗМІ й науковому стилі, з другої половини 10-х років ХХІ ст. Джерельною базою для написання статті послугував матеріал, зібраний на основі наших власних спостережень у ЗМІ (мовлення Першого каналу Українського радіо), а також аналізу праць українських науковців. У статті використані такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз і синтез, індукція і дедукція, спостереження, описовий і функційний методи, елементи морфемного і словотвірного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Граматична категорія виду — одна з найважливіших дієслівних категорій, яка відображає перебіг дії в часі з погляду її завершеності та незавершеності. В українській мові ця граматична категорія виражається граматичними значеннями доконаного й недоконаного виду, з якими безпосередньо пов'язана специфіка такого розряду дієслів, які називаються двовидовими. У сучасній академічній граматиці української мови щодо сутності та ознак цих дієслів зазначається: «Двовидовими називають дієслова, у яких та сама основа виражає одночасно значення недоконаного й доконаного виду» [2, с. 230]. Серед них — незначна кількість дієслів українського походження, а також численна група запозичень. Питомі українські дієслова на взірець *веліти*, *дарувати*, *женити*, *мовити*, *розслідувати* тощо, які історично належать до двовидових, у сучасній мові можуть функціонувати як двовидові, а також як такі, у яких граматичне значення виду розрізняється за допомогою префіксів. Завдяки префіксам, які до них долучаються, ці дієслова можуть набувати формальних ознак доконаного виду (напр., *веліти* → *звеліти*, *женити* → *оженити*) або одночасно ознак доконаного виду й нових відтінків лексичного значення (*ночувати* → *переночувати*, *розслідувати* → *порозслідувати*). Двовидові дієслова іншомовного походження — це дієслівні основи іншомовного походження, запозичені переважно із західноєвропейських мов і оформлені на українському ґрунті за допомогою суфікса *-ува-* (нерідко із залученням різних інтерфіксів): *акредитувати*, *атестувати*, *афішувати*, *гарантувати*, *інтенсифікувати* тощо. Значення доконаного та недоконаного виду в цих дієсловах визначається з контексту, зокрема на основі вживання часово-способових форм з відповідними лексико-граматичними засобами [2, с. 231].

Дослідник історії української мови С. Бевзенко з приводу формування категорії виду у слов'янських мовах і в українській мові зокрема зазначає: «Протиставлення доконаного й недоконаного виду на-

мітилося ще в дописемний період < ... >» [1, с. 253]. Спочатку завершеність (доконаність) і незавершеність (недоконаність) дії, що лежить в основі категорії виду в сучасних східнослов'янських мовах, зовсім не позначалася [1, с. 252]. Лише після того, як сталася трансформація часових форм, що проявилася в їх спрощенні, значно чіткіше стало виступати і протиставлення доконаного й недоконаного виду [1, с. 253]. На думку О. Потебні, спочатку отримали вираження видові розрізнення різної міри тривалості, а з часом, у зв'язку з виникненням і розвитком префіксальних дієслів, з'явилися видові значення доконаності й недоконаності. На початковому етапі префікси надавали дієсловам лише словотвірного значення й тільки згодом, набуваючи узагальненого значення, почали також розрізняти видові форми дієслів [4, с. 34–35, 62]. З цього приводу С. Бевзенко наголошує, що так префікси стали основним структурним засобом оформлення доконаного й недоконаного виду, у значенні яких із часом сталися глибокі зміни в тому напрямку, що вони виробили найбільш загальне абстрактне значення — значення межі в часі [1, с. 252].

На підставі вищесказаного можемо припустити, що деякі давні українські дієслова з певних причин так і не змогли набути формальних ознак доконаності, утворивши нечисельну групу двовидових дієслів. Більшість із них, як уже зазначалося, почали функціонувати паралельно як двовидові дієслова, у яких значення завершеності й незавершеності дії розрізняється контекстуально, і як такі, що можуть поєднуватися з відповідними префіксами — маркерами доконаної дії. Що ж до запозичень, оформлених за допомогою суфікса *-ува-*, то спосіб вираження видових значень у цих дієсловах з різних причин змінювався.

Посилаючись на приклади, зафіксовані у праці Є. Тимченка «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» (2002–2003), О. Тараненко доводить, що явище префіксальної перфективізації двовидових дієслів починає фіксуватися ще з XVII ст. у наслідуванні польських зразків [6, с. 182]. Активізується це явище, як зазначає мовознавець, у 2-ій пол. XIX — на поч. XX ст. у загальному контексті розбудови української літературної мови (*збойкотувати, зелектризувати, зорганізувати, зреалізувати, заманіфестувати* та деякі ін.) і особливо посилюється у 20-і рр. XX ст. у загальних рамках нового етапу кодифікації української літературної мови (з більшою увагою до відмежовування різних сегментів її структури від домінантної в суспільстві російської мови)» [6, с. 182–183].

У вираженню тенденцію до структурного розмежування за допомогою префіксів двовидових дієслівних запозичень у першій половині XX ст. можемо спостерігати у працях українських науковців на західних теренах України. Напр., в одній з робіт І. Огієнка фіксуємо: *Зрештою, скажемо, в англійській мові майже $\frac{3}{4}$ чужих слів, а все-таки вона їх знаціоналізувала й виросла на мову культурну* [8, с. 327]; ... *він, власне, не вніс до правопису нічого нового, — він тільки зібрав і широко спопуляризував усе те найкраще з правопису, що було вже до нього* [8, с. 350]; *Ці особи, крім роботи укладачів, виписували на ці літери матеріали для визначення слововиводу, а працю їх усіх зрєдагував проф. Є. Тимченко* [8, с. 387]; *“Рідна мова” перша відкрито й голосно сконкретизувала рідномовні обов'язки народу, вона перша вказала, що це — наші обов'язки* [8, с. 403] тощо. Утворення, похідні від цих дієслів, можуть свідчити про те, що аналізовані префіксальні дієслівні форми доконаного виду на той час не були поодинокими й випадковими: *В січні 1919 р. міністр освіти проф. І. Огієнко склав стислу Правописну комісію для остаточного зрєдагування системи вироблених Правил правопису* [8, с. 358]; *Високої цінності “Російсько-український Словник” з 1924 р. сконфіскований і знищений* [8, с. 307] тощо. Тенденція щодо структурного розмежування двовидових дієслів, яку можна спостерігати, мала кілька причин. Серед них — неприйнятність українській мові двовидових дієслів, як прийнято вважати, необхідність точно й неоднозначно висловлюватися в науковому стилі, а також активний вплив на цей процес з боку польської мови, у якій, на думку О. Тараненка, зазначена тенденція виражена значно повніше, ніж у інших слов'янських мовах [6, с. 181]. Звісно, що на той час ці зміни з двовидовими дієсловами не могли активно відбуватися в українській мові, яка функціонувала на решті території України й була під впливом російської мови, у якій тенденція до префіксальної перфективізації двовидових дієслів значно слабкіша.

Досліджуючи особливості функціонування української мови в 1930-ті роки, Л. Масенко у зв'язку зі сказаним вище наводить такий цікавий факт: «Друге число журналу “Мовознавство” за 1937 р. у рубриці “Хроніка НДІМ (Науково-дослідного інституту мовознавства) 1933–1934” містить інформацію про низку доповідей, заслуханих протягом другої половини 1933 р. у відділі української мови з приводу “великого національного шкідництва в питаннях словотвору української мови”» [3, с. 447]. Серед цих питань — відмінне від російської мови вживання форм доконаного виду з префіксом *з-* від дієслів іншомовного походження: *зобілізувати, зорганізувати* та ін. [цит. за 3, с. 447]. Отже, тенденція до перфективізації двовидових дієслів, яка поширювалася в українській мові по всій Україні, зазнавала штучного обмеження. Утім, вона зберігається, зауважує О. Тараненко, у мові Наддністрянської України й мові західної української діаспори [6, с. 183].

Так, у граматиці української мови 1969 р. В. Русанівський з приводу двовидових дієслів уже констатує: «Іноді [курсив наш. — Н. Х.] контекстуальне видове протиставлення, яке передається досить невиразно, замінюється морфологічним: корелятиви доконаного виду утворюються за допо-

могою префіксів < ... >» [5, с. 345]. Це означає, що досліджуване явище, пов'язане з двовидовими дієсловами, у 2-й пол. XX ст. перетворилося з активної тенденції на окремі її вияви. Про те, що процес префіксальної перфективації двовидових дієслів не зник зовсім, а був лише значно сповільнений, свідчить певна кількість префіксальних дієслівних утворень, які є результатом цього процесу й засвідчені у «Словнику української мови» в 11-ти тт. (1970–1980).

У колективному дослідженні «Українська мова», присвяченому вивченню тенденцій словотворення в українській мові з 2-ої пол. 90-х років XX ст., яке вийшло друком у Польщі в 1999 р., знову з'являється згадка про розмежування значення доконаності й недоконаності за допомогою префіксів у двовидових дієсловах як про тенденцію, яка активізується [7]. У 2015 р. О. Тараненко у своїй монографії з-поміж інших мовних новацій у царині українського словотворення й формотворення розглядає і префіксальну перфективацію двовидових дієслів.

Зі здобуттям Україною незалежності в мовленні етерних ЗМІ активно вживаються дієслівні форми, утворені від двовидових дієслів, головним чином, префіксами *з-*(*с-*), *за-* на позначення завершеності дії. Ця тенденція проникає також, хоч і не так активно, у науковий стиль. Серед зафіксованих прикладів є як нові утворення, так і ті, що з'явилися вже давно, але лише тепер набувають активного вжитку: *зактивізувати, зактуалізувати, закцентувати, заналізувати, занонсувати, засоціювати, збалансувати, збомбардувати, збужсирувати, звізуалізувати, згенерувати, зголосити, здемократизувати, здемонізувати, здетонувати, здомінувати, зідентифікувати, зініціювати, зінтегрувати, зліквідувати, злюб'ювати, злокалізувати, зманіпулювати, змобілізуватися, змотивувати, знаціоналізувати, зорганізувати, зреалізувати, зредукувати, зрезонувати, зремонтувати, зреферувати, зрусифікувати, зфінансувати* тощо; *скласифікувати, скомунікувати, сконкретизувати, сконсолідувати, сконтактуватися, сконцентрувати, сконцептуалізувати, скриміналізувати, спанікуватися, спозиціонувати, сполонізувати, спопуляризувати, спрезентувати, спримітизувати, спричинити, спрогнозувати, спроволакувати, зредагувати, стермінувати, схарактеризувати, страктувати* тощо; *заапелювати, заатакувати, забюджувати, задемонструвати, заїмпонувати, заїмпортувати, законвертувати, закоординувати, заокупувати, заопікуватися, запрезентувати, зарепрезентувати, зафіналіти, зафінансувати, зашокувати* тощо. Від названих дієслівних форм утворюються й активно використовуються дієприкметники, дієприслівники й іменники зі значенням предметності дії.

Аналізуючи причини актуалізації префіксальної перфективації двовидових дієслів, О. Тараненко зазначає: «В основі активізації цих тенденцій лежать чинники, з одного боку, власне номінативно-семантичного плану — прагнення до досягнення однозначної відповідності між планом змісту і планом вираження мовних одиниць (кожне значення має співвідноситися тільки з однією й тільки його “власною” формою, і кожна форма має співвідноситися тільки з одним значенням), а з другого, — нормотворчого характеру, оскільки українській мові, на переконання певних кіл мовного соціуму, взагалі не властива така граматична категорія, як двовидові дієслова, і їхня наявність підтримується в її структурі тільки іншомовними впливами (насамперед, зрозуміло, з боку російської мови)»... [6, с. 179].

Розкриваючи неоднозначність ситуації, у якій перебуває досліджуване явище у зв'язку із впливом на його розвиток сусідніх слов'янських мов, О. Тараненко слушно зауважує, що тенденція до префіксального виокремлення значення доконаності у двовидових дієсловах спирається на загальну тенденцію в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, до формального розмежування значень обох видів. Утім, ця тенденція серед слов'янських мов найбільшою мірою представлена в польській мові й найменш виражена в російській мові. Відповідно на тлі суспільно-політичних змін, які відбувалися в Україні в той або інший історичний період, явище перфективації двовидових дієслів зазнавало впливу однієї або іншої сусідньої мови [6, с. 180–181]. Зрозуміло, що цей вплив на різних теренах України був неоднаковим. З приводу сказаного мовознавець висловлює таку цікаву думку: «Але якщо тенденція до збереження двовидовості дієслів у масовій свідомості українськомовного загалу у зв'язку з його володінням і російською мовою може викликати щодо себе пуристичні застереження — як російська у своїй основі, то тенденція до префіксальної перфективації в тих випадках, що не мають відповідників у російській мові, сприймається, з огляду на відповідні прогалини в мовній компетенції переважної більшості українськомовного населення, в основному як “власне українська” навіть тоді, коли можна простежити вплив з боку польської мови» [6, с. 182]. Отже, досліджувана тенденція сприймається українцями як відновлення, поглиблення й розвиток національної специфіки мови.

Прагнення українців відмежуватися від будь-якого впливу російської мови на українську посилювалося на початку російсько-української війни в 2014 р., і особливо воно зросло з початком повномасштабної війни в 2022 р., що, як нам видається, стало важливим каталізатором процесу структурного розмежування значень доконаності й недоконаності у двовидових дієсловах. Очевидно, що в цей час паралельно зростає також вплив польської мови на українську як наслідок контактів, зумовлених вимушеною міграцією значної частини українців на територію Польщі під час війни.

Ще одна вагома причина активізації явища перфективації двовидових дієслів полягає в тому, що сучасні засоби масової інформації стали активними і швидкими розповсюджувачами всього нового,

що з'являлося в мові. Разом з демократичним суспільством формуються демократичні ЗМІ. Так, скажімо, уже у 2-й пол. 90-х років вони стають справжніми “законодавцями моди” на утворення і вживання нових слів, використання запозичень, актуалізацію нових тенденцій розвитку мови або відновлення тих тенденцій розвитку мови, які з різних причин були призупинені. Особливе місце серед етерних ЗМІ, які й сьогодні активно виконують цю функцію, посідає Перший канал Українського радіо. Необхідність однозначного сприйняття сказаного в ЗМІ й науковому стилі також веде до чіткого розмежування значення доконаності й недоконаності, що, звичайно, позначається на актуалізації цього явища.

Традиція запозичень в українській мові тяжіє до адаптації тих слів, які проникають у її систему. Відповідно внутрішньомовні чинники активно сприяють префіксальній перфективізації двовидових дієслів. Для цього в українській мові є всі потрібні ресурси.

Висновки. Отже, результати наших спостережень показують, що структурне розмежування значень доконаного й недоконаного виду у двовидових дієсловах — тенденція українського формотворення, розвиток якої визначається як внутрішніми мовними потребами суспільства, специфікою української мови, так і зовнішнім впливом сусідніх слов'янських мов. Активізація цієї тенденції в той або інший історичний період розвитку українського суспільства, зокрема в 90-ті роки XX ст. та в 2-й пол. 10-х років XXI ст., визначається комплексом взаємозв'язаних актуальних чинників, сукупність яких виступає рушієм розвитку досліджуваного лінгвістичного процесу. Вивчення інших тенденцій розвитку українського словотворення й формотворення становить **перспективу** дослідження.

Л і т е р а т у р а

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика укр. мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
3. Масенко Л. Т. 1930-ті роки : українська мова в добу Великого терору. *Історія української літературної мови* : хрестоматія [Текст] / уклад. М. О. Вінтонів та ін. Київ : Київськ. ун-т імені Б. Грінченка, 2018. С. 438–455.
4. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. Москва : Изд-во АН СССР, 1941. Т. 4. 320 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 584 с.
6. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX — початок XXI ст.): монографія. Київ : ВД Дм. Бураго, 2015. 248 с.
7. Українська мова / за ред. Св. Єрмоленко. Opole : Uniwersytet Opolski, In-t Filologii Polskiej, 1999. 324 с.

Д ж е р е л а

8. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упор., автор істор.-біогр. нарисів та приміток М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с.

References

1. Bevzenko, S. P. (1960), *Historical morphology of Ukrainian language (Essays on word change and word-formation)* [Istorychna morfolohiia ukrains'koi movy (Narysy iz slovozminy i slovotvoru)], Transcarpathian regional publishing house, Uzhhorod, 416 p.
2. Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H. (2004), *Theoretical morphology of the Ukainian language* [Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy], Pulsary, Kyiv, 400 p.
3. Masenko, L. T. (2018), “The 1930s : the Ukrainian language in the era of the Great Terror”, *History of the Ukrainian Literary Language : A Reader* [“1930-ti rr.: ukrains'ka mova v dobu Velykoho teroru”, *Istoriya ukrainskoi literatyrnoi movy* : Khrestomatiya], Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, pp. 438–455.
4. Potebnia, A. A. (1941), *From notes on Russian grammar* : in 4 vol. [Iz zapisok po russkoj grammatike : v 4 t.], AS of USSR Press, Moscow, Vol. 4, 320 p.
5. *Modern Ukrainian literary language. Morphology* (1969), [Suchasna ukrains'ka literatyrna mova], Bilodid, I. K. (ed.), Naukova Dumka Publishers, Kyiv, 584 p.
6. Taranenko, O. O. (2015), *Actualized models in the wordbuilding system of the modern Ukrainian language (end of the 20th — beginning of the 21st century)* : monograph [Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrains'koi movy (kinets' XX — pochatok XXI st.): monohrafiya], Dm. Burago's Publishing house, Kyiv, 248 p.
7. *Ukainian language* (1999) [Ukrains'ka mova], Yermolenko, Sv. (ed.). Wyd-wo Uniwersytetu Opolskiego, 324 p.

Sources

8. Ohiyenko, I. (Metropolitan Hilarion) (2001), *History of Ukrainian literary language* [Istoriya ukrainskoi literatyrnoi movy], Nasha kultura i nauka Publishing house, Kyiv, 440 p.

Nadiya M. KHRUSTYK,

Candidate of Philological Sciences (PhD), Docent, Associate Professor, Department of the Applied Linguistics, Odesa I. I. Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzkyi Blvd., Odesa, 65058, Ukraine; phone: +380966266424; e-mail: nadya.khrustyk@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3423-9901>

STRUCTURAL DISTINGUISHING THE PERFECT AND IMPERFECT FORMS IN TWO-ASPECT VERBS AS AN ACTIVE MODERN TREND DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN WORD FORMATION

Summary. The article is devoted to the question of studying the prefixal perfection of two-aspect verbs as an active modern trend development of the Ukrainian language in word formation. The author proves of this problem being adequate, *actual* and perspective. The prefixal perfection of two-aspect verbs outlined in work by O. Taranenko. The *purpose* of our research is to study the prefixal perfective of two-aspect verbs as an active modern trend of the Ukrainian language in word formation. To reach the aim we should solve such *problems*: outline the prefixal perfection of two-aspect verbs as an active modern trend development of the Ukrainian language in mass media and scientific writing; to trace the history of this phenomenon; to study characteristic of this trend development and what causes their formation. *Methodology.* The paper uses such general scientific *research methods* as analysis and synthesis, induction and deduction, observation, functional and descriptive methods, elements of morphemic and derivational analysis. *Conclusions.* The specifics of the prefixal perfection of two-aspect verbs have been considered; the history of the development of this phenomenon is revealed; the reasons for its activation at various stages of the development of society, in particular in the 90s of the 20th century and in the second half of the 10s of the 21st century, are determined. *Results.* It has been found that the structural separation of perfect and imperfect forms in two-part verbs is a tendency of Ukrainian word formation, the development of which is determined both by the internal language needs of society, the specifics of the Ukrainian language, and the external influence of neighboring Slavic languages. The prefixal perfection of two-aspect verbs is a main modern trend development of the Ukrainian language in word formation.

Key words: functioning of the Ukrainian language, mass media, scientific writing, an active trends development in word formation, two-aspect verbs, prefixal perfection of two-aspect verbs.

Статтю отримано 12.10.2024 р.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.18524/2307–4558.2024.42.325847

УДК 82.9:821.161.2(048)В.Романовський

«ДИВО ЙОГО ПОЕЗІЇ: ЗБІРНИК СТАТЕЙ, РЕЦЕНЗІЙ, ВІДГУКІВ». Харків : Майдан, 2022. 202 с.**THE WONDER OF HIS POETRY: COLLECTED ARTICLES, REVIEWS, AND COMMENTS [DYVO IOHO POEZII: ZBIRNYK STATEI, RETSENZII, VIDHUKIV], Maidan Publishers, Kharkiv, 2022, 202 p.**

Передмова. Серед сучасних талановитих майстрів українського поетичного слова чільне місце посідає В'ячеслав Бвгенович Романовський (народ. 1947 року). У літературі В. Романовський уже понад півстоліття. Це досвідчений поет, старійшина ліричного цеху, визнаний Майстер, до якого звертаються за порадою молоді літератори. Кожна збірка В. Романовського спричинялася до появи значної кількості відгуків, рецензій, наукових розвідок тощо. З'являються праці, автори яких аналізують не окрему збірку, а поетичну творчість В. Романовський в цілому. І — як наслідок — виникає потреба впорядкувати цей матеріал і видати окремою книгою. **Актуальність, своєчасність і новизна** книги видається безперечною. У збірнику вміщено 42 праці, у яких дається характеристика творчості відомого українського поета за тривалий проміжок часу — з 1972 по 2018 рік. Це дає певне уявлення про літературний процес в Україні в цілому, причому в дуже драматичний період загибелі однієї великої держави й виникнення більш малих (за територією) державних утворень.

Рецензія. Слобожанщина подарувала Україні й світові багатьох яскравих письменників. Серед них В'ячеслав Романовський, чиє ім'я добре відоме поціновувачам сучасної української поезії.

«Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово, — говорить в Євангелії від Івана. — Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його» (Євангеліє від св. Івана, 1: 1–5; переклад І. І. Огієнка).

Канонічне трактування перших віршів Євангелія від Івана добре відоме. Проте поряд із цим існує інше тлумачення, яке в більш приземленій, але надзвичайно значущій площині оцінює *слово* як найважливіший чинник людського прогресу, як те, що перетворює світ навкруги нас.

Це особливо стосується художнього слова. Адже воно є образним, а образ можна визначити як концентрацію смислів, пропущених через емоційну іпостась людини. Цілком закономірно О. О. Потебня, зосереджуючи увагу на співвідношенні мови і мислення, стверджував, що мовленнєвий акт є неповторним, має творчий характер. Як відомо, у слові фундатор Харківської лінгвістичної школи виділяв зовнішню форму (звукотип), зміст (значення) і внутрішню форму (образ). Образи є прикрасою загальнонародної мови, а в мові художній, поетичній реалізуються напрочуд яскраво.

«Можливості мови справді невичерпні, — писав В. С. Калашник (1936–2022) у післямові до книжки віршів В. Є. Романовського “Заоскільська сторона” (Харків : Майдан, 2007), — таїна слова манить і манитиме допитливих вічно, що й засвідчують талановиті поети»*. Саме таким — талановитим, неповторним — постає В. Є. Романовський у післямові В. С. Калашника.

У літературі В. Романовський уже понад півстоліття. А колись був юним початківцем, членом літературного об'єднання «Крем'янець» у місті Ізюмі, куди В'ячеслав приносив для обговорення свої перші ліричні мініатюри; був студентом-філологом, який поряд з опануванням університетської програми вдосконалювався як журналіст і поет. За плечима студента В. Романовського була робота в районній газеті «Вперед» і служба в армії, і не де-небудь, а на ядерному полігоні під Семипалатинськом.

В. Романовський почав друкуватися достатньо рано. Перший свій вірш він побачив у газеті, коли поетові не було ще й 17 років. А 1966 року й журнал «Прапор», із яким В. Романовський потім тісно співпрацюватиме, надрукував вірш юного поета. Чим далі — тим більше. І, нарешті, з'являється збірка поезій «Одна така земля» (Харків : Прапор, 1984), на яку давно чекали цінувальники таланту слобожанського поета.

* Диво його поезії: збірник статей, рецензій, відгуків. Харків : Майдан, 2022. С. 126. Далі посилання на сторінки цієї книги подаються в тексті.

Рецензентами цієї книжки стали Юрій Герасименко, Юрій Стадниченко, Іван Мірошніченко, Римма Катаєва, Володимир Верховень, Вадим Долганов.

Слідом за першою збіркою вийшла друга, потім, третя, четверта... Часові інтервали між збірками скорочуються. І вже перед читачем не початківець (щодо якого Ю. Герасименко говорив про «нелегке, але постійне зростання» [с. 4]), а досвідчений поет, а з часом і старійшина ліричного цеху, визнаний Майстер, до якого звертаються за порадою молоді літератори. Кожна збірка В. Романовського спричинялася до появи значної кількості відгуків, рецензій, наукових розвідок тощо. З'являються праці, автори яких аналізують не окрему збірку, а поетичну творчість В. Романовського в цілому. І — як наслідок — виникає потреба впорядкувати цей матеріал і видати окремою книгою.

Актуальність, своєчасність і новизна книги видається нам безперечною. У збірнику вміщено 42 праці, у яких дається характеристика творчості відомого українського поета за тривалий проміжок часу — з 1972 по 2018 рік. Це дає певне уявлення про літературний процес в Україні в цілому, причому в дуже драматичний період загибелі однієї великої держави й виникнення більш малих (за територією) державних утворень.

Кілька слів про назву книги. Вона видається нам надзвичайно вдалою. Ключовим у цій назві є слово *диво*. Воно супроводжує всю творчість Романовського-лірика, є своєрідним маяком, який допомагає читачам потрапити до аванпорту його поезії.

Слово *диво* заграло особливими барвами у створеному В. Романовським паліндромі *у дива на виду*. Саме так — «У дива на виду» — поет назвав свою третю збірку (Харків : Крок, 1996). У другій частині цієї книжки він зібрав свої паліндроми, хайку, тавтограми, брахіколон тощо.

Відзначмо тут, що збірка «У дива на виду» відразу знайшла свого вдячного читача й викликала сприятливі оцінки в пресі (с. 53–73). У рецензованій книзі відгуки й рецензії на збірку «У дива на виду» (авторами є Дмитро Коробов, Тамара Логачова, Анатолій Макогонов, Анатолій Мірошніченко, Микола Артамонов) займають достатньо значний обсяг — 21 сторінку. Автори неодноразово вживають слово *диво* незалежно від того, якою мовою написано рецензію, а відгук Анатолія Макогонова озаглавлено «Диво рождається на виду» (с. 63).

У нашому контексті важливо також, що відгук Юрія Хомайка, написаний до 55-річчя В. Романовського (2002), має назву «У дива на виду». Отже, Ю. Хомайко повторив тут назву третьої збірки, що видається нам цілком логічним і закономірним. Слід відзначити, що у відгуку Ю. Хомайка підводиться певний підсумок творчості В. Романовського, який тоді, у 2002 р., був автором п'яти збірок поезій («Одна така земля», «Благовіст», «У дива на виду», «Князівство любові», «До квіту хризантем»), регулярно друкувався в провідних газетах і журналах України («Вечірній Харків», «Студентський гарт», «Молодь України», «Слобідський край», «Прапор» («Березіль»), «Харків ЛІТ», «Дніпро», «Дзвін», «Радуга», «Слобожанщина» тощо), альманахах («Сонячний засів», «Вітрила», «Слобожанський луг»), колективних збірках і книжках («Солдати миру», «Дзвони пам'яті», «Хрестоматія з літератури рідного краю»).

Л. М. Талалай (1941–2012) назвав свою передмову до книжки віршів В. Романовського «Заоскільська сторона» (2007) «Дивом його поезії» (с. 123–124). У цій передмові Л. Талалай протиставляє поезію, лірику версифікації — «віршованій публіцистиці». Для нього поет — це «людина з Божою іскрою, що ніби підсвічує слово, наповнює його теплом». До цієї когорти майстрів належить і В. Романовський. На переконання Л. Талалай, «поетичний талант В. Романовського розкривається саме в його ліриці». Вона ж у письменника «трепетна, безпосередня». Характеризуючи творчість В. Романовського, Л. Талалай пише про «зірке око художника»; при цьому поет-лірик «лише називає те, що перед його очима», проте «якимсь *дивом* (виділено нами — В. Г.) звичні речі, побачені ним, і — головне — відчуті, ніби зачаровують». Наприкінці передмови Л. Талалай висловив упевненість, що «В. Романовський ще далеко не все висловив, і в читачів ще попереду несподівані зустрічі з *дивом його поезії* (виділено нами — В. Г.)».

Так і сталося. Справді, на любителів справжньої літератури очікували яскраві зустрічі з новими творами В. Романовського, під час знайомства з якими відчуваєш радість від зустрічі з *дивом*.

Характерно, що, готуючи до видання вибране у двох томах, В'ячеслав Романовський назвав книжку «У дива на виду» (Харків: Майдан, 2017), повторивши назву третьої збірки з дуже вдало створеним паліндромом. Важливо також відзначити, що передмову до збірки, написану А. Стожук, названо «Із дива вічність проростає» (с. 188–193).

Отже, назва рецензованої книжки — «Диво його поезії. Збірник статей, рецензій, відгуків» — є цілком логічною й закономірною; вона задає певну домінанту, яка в той чи інший спосіб притаманна кожній статті, рецензії, відгуку тощо.

Книжка видається нам дуже вдалою як в плані її структури, так і за змістом. Подані в ній статті, рецензії, відгуки тощо розташовані в хронологічному порядку.

Крім власне статей (наукових розвідок) в журналах і збірниках наукових праць, рецензій і відгуків у газетах і літературно-публіцистичних журналах, це передмови й післямови до збірок В. Романовського, передмови до добірок віршів у газетах і літературно-публіцистичних журналах. Авторами їх є відомі українські поети, прозаїки, літературні критики, перекладачі, журналісти, публіцисти, науковці, викладачі, бібліологи, громадські діячі: Ю. Герасименко, Ю. Стадниченко, І. Мірошнічен-

ко, Р. Катаєва, В. Верховень, В. Долганов, А. Мироненко, І. Мироненко, О. Марченко, І. Кирсанов, М. Артамонов, Л. Григоренко, П. Василенко, В. Боровий, Д. Коробов, Р. Логачова, Т. Логачова, А. Макогонов, А. Мірошніченко, І. Мірошніченко, А. Філатов, Т. Базилевська (Гончарова), І. Михайлин, Ю. Хомайко, А. Перерва, В. Кулик, Л. Талалай, В. Калашник, Л. Тома, В. Замесов, Л. Єлисеєва, Т. Шарова, Ю. Саєнко, Ю. Совгіра, А. Стожук.

У збірник включено також такі важливі для розуміння творчості В. Романовського документи, як врізка В. Бойка «Магія віршів» до добірки поезій В. Романовського у газеті «Слобідський край» від 16 квітня 2005 р. (с. 114), рекомендація до Співки письменників України, яку надав 1993 року В. Романовському Р. Третяков (с. 27–28), уривок з листа Д. Кременя В. Романовському 6 серпня 2014 р. (с. 173), відгук О. Зелениної у Фейсбуці, датований 17 березня 2017 р. (с. 181).

Щодо рецензій і відгуків слід відзначити, що вони стосуються або окремих збірок, або поетичної творчості В. Романовського в цілому. Водночас у рецензіях і відгуках на окремі збірки В. Романовського нерідко подається й загальна характеристика творчості поета.

Амплітуда змісту значна: від емоційних уражень відгуку до аргументів наукової статті з притаманним їй аналітизмом.

Безперечною заслугою укладача (певно, це сам В'ячеслав Романовський) є те, що при відборі матеріалу укладач прагнув до того, щоб запропоновані праці в їх сукупності створювали неповторний образ поета з притаманними йому оригінальними змістовними й формальними рисами творчості.

Здійснений нами аналіз назв статей, рецензій, відгуків тощо свідчить, що в них фігурують слова, які є ключовими для самого Романовського-поета (беремо до уваги й те, що в деяких випадках назви статей, рецензій, відгуків тощо є цитатами з віршів В. Романовського).

Крім слова *диво*, про яке ми писали вище, це слова *душа*, *земля*, *любов*, *серце*.

Душа: «Исповедь души глубокой, живой» (Іван Мироненко, с. 22); «Владеть движением души» (Людмила Григоренко, с. 44).

Земля: «Тепло і доброта землі» (Римма Катаєва, с. 12), «Все краски земли» (Вадим Долганов, с. 18), «Неначе землю цвітом засіва» (Петро Василенко, с. 47), «Земля и муза Славы Романовского» (Анатолій Мірошніченко, с. 67), «Князівство любові — головне багатство землі» (Людмила Єлисеєва, с. 136).

Любов: «Сьогодні світ змілілий без любові» (Микола Артамонов, с. 41), *Любовь*, взращённая природой» (Дмитро Коробов, с. 53), «У “Князівстві любові”» (Тетяна Базилевська (Гончарова), с. 85), «Ландшафти князівства любові» (Ігор Михайлин, с. 89), «Князівство любові — головне багатство землі» (Людмила Єлисеєва, с. 136).

Муза: «Земля и муза Славы Романовского» (Анатолій Мірошніченко, с. 67), «Переодетая муза» (Аркадій Філатов, с. 120).

Серце: «Серцем до людей» (Іван Мірошніченко, с. 9), «Мелодия для голоса и сердца» (Микола Артамонов, с. 81).

Масштабності таланту поета відповідає масштабність обдаровань рецензентів. З іншого боку, зростати як митцю допомагали В. Романовському саме рецензенти — його колеги й друзі. Маємо на увазі не тільки поради старших товаришів молодому поету (Юрій Герасименко, Юрій Стадніченко, Анатолій Мірошніченко, Іван Мірошніченко, Роберт Третяков, Анатолій Мироненко, Петро Василенко, Василь Боровий, Аркадій Філатов, Віктор Бойко, Леонід Талалай та ін.), а й спостереження та узагальнення більш молодих колег. Адже В. Романовський ніколи не спочивав на лаврах, а постійно вдосконалював і поповнював свій арсенал, а зараз продовжує відточувати свою майстерність, добре усвідомлюючи, що творчість — це безустанний рух уперед.

Які риси творчості Романовського-лірика роблять його поетом сьогодення? Що в його віршах особливо приваблює рецензентів, а отже, і читачів?

Відповідаючи на це запитання, ми будемо в певний спосіб спиратися на декларовані вище ключові слова *диво*, *душа*, *земля*, *любов*, *муза*, *серце* та асоційовані з ними смисли, попри певну умовність і недосконалість цього прийому.

Диво його поезії... Як, у який спосіб поет, беручи ніби звичні, знайомі читачам слова (щоправда, іноді в незвичних словосполученнях; вибудовує оказіоналізми, але їх небагато), створює оригінальні ліричні мініатюри?

Відповідь очевидна, а все ж... «Талант дається поетові від Бога», — пише І. Л. Михайлин (1953–2017) (с. 105). Більш докладно І. Михайлин оформив свою тезу в такий спосіб: «Одне із визначень поета могло б звучати так: це заохана людина. Бачити світ у розмаїтті барв, кольорів, чути повноцінну гаму природних звуків — усе це не дане звичайній людині. Це підвладне лише поетові — розкрити для нас усі принади світу й навчити любити його. Таку місію й виконує поезія В. Романовського» (с. 95). Подібну думку, як про це йшлося вище, висловлював і Л. Талалай. Проникливо пише про це В. Калашник: поезія В'ячеслава Романовського «вся осонцена, сповнена трепету від навколишньої краси, справжнього “дива на виду”» (с. 126). У ній «є і щирість почуття, і ніжність та непідробна захопленість, і якась внутрішня цнотливість, і спричинена довершеною версифікацією гармонійність» (с. 126); у ній відбивається *душа* лірика. На щирості думок і почуттів В. Романовського наголошував і В. І. Боровий (1923–2010) (с. 51).

Про властиву Романовському-лірику «сконцентрованість думки і глибоко народну її ошатність», про притаманну поетові «сердечну інтонаційність в розмові з читачем, а головне — бентежність, а часом і бунтівливість її пульсу» писав Р. С. Третяков (1936–1996) (с. 27–28).

«Можна опанувати майстерність, можна і треба якнайглибше вивчити, а, головне, відчувати мову, але щирість, безпосередність від природи», — підкреслював Ю. Г. Герасименко (1927–1985) у передмові (із характерною назвою «Щирість») до першої збірки поезій В. Романовського «Одна така земля» (Харків: Майдан, 1984). А Т. Логачова в статті під поетичною назвою «Є у світі поета особливі світлові частинки» (М. Артамонов назвав її «блискучим есеєм», с. 81) зазначила: «Як енергія, що творить, Поезія за всіх часів існувала не внаслідок, а всупереч. Попри ентропію, хаос і смерть, вона несла у своїх розкритих трепетних долонях ті благословенні світлові частинки, що, освітлюючи непроглядну темряву тупої буденності, формували свій особливий світ» (с. 56). Такий особливий, неповторний світ ми бачимо в поезіях В. Романовського. Він вірно служить Поезії, яка є «вічною молодістю й весною». Поет «кидає виклик Часу й Долі»; він «перестає бути наслідком», перетворюючись на Першопричину (с. 56–57).

Цю ж думку в іншому вербальному оформленні висловив М. Артамонов, який відзначив «вражаючу відкритість внутрішнього космосу», властиву «лише поетам і дітям» (с. 81). Ця відкритість повною мірою притаманна В. Романовському. А ще крізь рядки його віршів пробивається «радісна стихія життєдайного весняного первоцвіту» (с. 81).

За словами А. Мірошніченка (1939–2020), «В'ячеслав Романовський служить Поезії, як справжній лицар» (с. 69).

А. Мірошніченко вбачав основні яскраві риси віршів В. Романовського, зокрема, у «гармонічній єдності форми і змісту», «у присутності музики та потужної ліричної сили, у магнітному зв'язку слів, у свіжості порівнянь та образів», «у здатності його поезії проникати прямо в серце читача» (с. 68). Форму віршів В. Романовського А. Мірошніченко вважав «на диво різноманітною» (с. 68).

Багато хто з рецензентів відзначав природність, простоту викладу думок і почуттів у поезіях В. Романовського, відсутність ускладнених метафор, лаконізм тощо (с. 10, 68 та ін.). А Л. В. Тома назвав свій відгук на збірку поезій В. Романовського «Заоскільська сторона» (Харків: Майдан, 2007) «Складністю простоти», підкресливши в афористичному оксюмороні діалектичну єдність протилежних феноменів (с. 128).

Д. Д. Кремень (1953–2019) писав у листі В. Романовському 6 серпня 2014 р.: «уважно і з насолодою перечитую Ваші вишукані ліричні віршотвори в книгах “Іще літаю уві сні...”, “А розстани серце не хоче!”. Справжня насолода читати не позичені тексти постмодерних перформансів, а генетично природну лірику. Дякую Вам сердечно» (с. 173).

Одна з характерних рис віршів В'ячеслава — музикальність, мелодійність (с. 68, 79 та ін.). За словами І. Михайлина, «ніхто з наших поетів так не відчуває “Магію звуку” (так названо один вірш у “Князівстві любові”) і не володіє звукописом, звуконаслідуванням, як В. Романовський: “Чіпкий чебрець, чуприна чагарів. Рядно ріки, рухливої, рябої. Джмелиний день до денця догорів, Годиною голубив голубою»» (с. 94). На цьому наголошує й В. Калашник: поет «вміло використовує такі засоби фоностилістики, як асонанс і алітерація» (с. 126). А. Стожук говорить про те, що у В. Романовського алітерацій і асонансів «навдивовижу густо», і наводить приклади: «Хрумко хруснуть сизогруді капусти», «В сутанах сутінки сутулі», «Правічна пристрасть палахка», «Солов'їне соло слободи облива остиглу оболонь» (с. 192).

Крім того, В. Романовський вдається до новотворів: *ласкавка, одноцвіття, передцвіття* тощо (с. 126, 189).

Уміння поета «поєднувати афористичність, елегійність, неабияку психологічну чуттєвість дає автору змогу *створити дивовижний метафоричний світ* (виділено нами — В. Г.), в якому поетичне самовираження досягає свого апогею, а мова повниться найтоншими відтінками світобачення» (с. 188–189). Адже В. Романовський є митцем, для якого «слово не гендлярський інструмент, а висока октава світовідчуття» (с. 189).

За словами А. Стожука, особливістю творчої манери В. Романовського є «перетікання художньої деталі в образ — виразний і місткий»; письменник «тяжіє до складного метафоричного переплетення сюжетів ліричного вірша» і водночас «інтуїтивно намагається спростити його, донести до читача головне, що заволоділо автором» (с. 191). Ось як, наприклад, поет говорить про молодість: «Що їй дощ повчань, Злива засторог? Розцвіта любов — Таємниця двох» (с. 191).

«До того ж, — відзначає В. Калашник, — у поета «є низка дивовижних паліндромів і паліндромінок (у дива на виду, а воля ж ялова, дорога нагород, неміч імен, не вид її дивен, лан руж у журнал) і т. ін., наповнені особливим смислом орфоєпіки (Існують. І снують; Купали царів купа лицарів; Ви гідні? Вигідні! тощо)» (с. 126).

І це попри «традиційну основу лірики Романовського» (с. 126), на яку вказує В. Калашник. Вона, як відзначає рецензент, «зовсім не означає повторення попередників і відсутності творчих знахідок та відкриттів», оскільки «у добре відомому поет знаходить свої тони й півтони» (с. 126). Діалектику традиції і новаторства у творчості В. Романовського вбачав і А. П. Філатов (1938–2021),

який підкреслював, що «в будь-якому новаторстві своєму» В. Романовський «щасливо традиційний і національний за його корінням» (с. 79).

Не залишили поза увагою рецензенти й проблеми еволюції Романовського-поета. Тут можна виокремити два аспекти. Перший з них пов'язаний із творчістю молодого В. Романовського. Ідеться про передмову Ю. Герасименка до добірки віршів В. Романовського у 8-му номері журналу «Прапор» за 1972 р. (с. 3), рецензії Ю. Стадниченка, І. Мірошниченка, Р. Катаєвої та В. Верховеня на першу збірку віршів письменника «Одна така земля» (с. 6–8, 10, 15–16, 18). Високо оцінюючи вірші молодого поета, рецензенти вказують на певні «невправності» й «прорахунки»; втім, вони кваліфікують-ся як «хвороби зростання». Рецензенти впевнені в тому, що майбутні вірші, збірки і книжки віршів В. Романовського будуть ще цікавішими, яскравішими, отже, пророкують висхідну еволюцію поета.

Р. Третьяков, відзначивши, що в другій збірці В. Романовського «Благовіст» (1993) «перед нами постає ліричний герой з усіма болями і тривогами навколишнього світу» (зокрема, у таких «прекрасних зразках лірики», якими є, з погляду Р. Третьякова, «Похорон учителя», «Сонет надвечір'я», «Мати», «Завис десант сніжинок...», «Акорд чарівний», «Фіалковий вибух...», «Сповідання», «Трамвай, тролейбуси...», «А понеділка не було...», вінок сонетів «Косовиця»), висловив переконаність, що «поет, „стурбований сторонньою журбою“, поет національний не тільки за ознаками його пейзажної лірики, а й за духом ліричного героя розкриється, розів'ється ще красивішим, чуйнішим квітом» (с. 28).

Справді, у недалекому майбутньому В. Романовський повністю виправдав і, можливо, навіть перевершив надії своїх товаришів.

Другий аспект має світоглядно-емоційний характер. Адже еволюція виявляється не тільки в зростанні майстерності поета. Як відзначав В. Калашник, у поезіях В. Романовського з літами «вчуваються ноти легкої осінньої зажури, а палітра живописця неповторного Слобідського краю доповнюється барвами хризантемового й озимого цвітіння»; від цього лірика В. Романовського «не перестає бути по-весняному оптимістичною, не менш привабливою, хіба що додається в ній солодкого щему від усвідомлення плину часу й неминучості втрат» (с. 125).

В. Романовський — вихідець із села — увійшов у літературу як співець рідної *землі*. Про це пишуть практично всі рецензенти. Адже ліричному героєві поезій В. Романовського притаманна «синівська любов» до рідних пагорбів, долин, гаїв і дібров (с. 126).

«Ця земля дарована нам батьками», — відзначає В. Долганов. І завдання поета — «берегти та примножувати її красу» (с. 21). Афористично пише про це й П. Василенко (1937–2001): «Для мене лише той поет з віршотворців, у кого є „одна така земля“» (с. 48). Щодо В. Романовського, то «в полі зору поета батьківська земля — одна така земля в світі»; йому «болять болі рідного краю, рідних людей». У віршах В. Романовського — і поетова бабуся, «мудра жінка», і мати, у чій руках «тісто сонцем сходить, ввібравши запах молодих степів» (с. 48). «Безсмертям материнства» й «гімном дитинства» звучать поезії В. Романовського (с. 49).

Як підкреслює Римма Катаєва, природа у віршах В'ячеслава Романовського «поєднана з людиною» (с. 15). Ця єдність, як підкреслює Р. Катаєва, реалізується завдяки «своєрідній образній системі»: «в короткому вірші про солдатську вдову поет говорить: „Укотре сич тривоживсь лячно, Укотре супились шибки, Ніч удовина, як болячка, Скрутила, змучила роки“» (с. 15).

Аналізуючи вірш «Стакато дятлове в бору», І. Михайлин відзначав: «Багатство бачення світу виявляється тут у першій же строфі поєднанням слухового, зорового й нюхового образів: „Стакато дятлове в бору, Між крон розсіяне проміння І запахи — густі, осінні — Охоче в місто заберу“» (с. 92).

Не можна не погодитися і з П. Василенком (с. 49), який підкреслював, з одного боку, «звичний» («класичний слобожанський») характер зображення природи у В. Романовського, а з іншого — специфічний, неповторний, притаманний саме В. Романовському порівняльно-метафоричний опис («Уже на вечір сонце заверта, Пил висне на шляху від череди. А дуба, що забрів у степ один, Задума, наче батька, огорта...»; «А вечір хмари розгорта руками, Шука ліхтарик першої зорі»).

Мав рацію й А. А. Міроненко (1937–2009), який писав: «„Одна така земля!“ — збагнути це, значить проїнятися незрадливою любов'ю до цієї землі. А любов потребує щоденної і виснажливої праці, яка, як не крутись, концентрується і проявляється у тому ж таки хлібі: *...Як весело мірошникує тато: У борошні і руки, і лице... Вдалася осінь на врожай багата, Зерно — як віск! — духмянить вітерцем*» (с. 35).

Опоетизував В. Романовський і образ рідного міста — Харкова (с. 174). У творчому доробку митця Харків — у різні пори року — грає світлими й яскравими барвами: «У Харкові, на Салтівці, — весна! В ярки збігають ручай веселі. Сліпить дощ сонцем і сріблить оселі, І райдуга розпущена звиса. Ще зелень кущувата де-не-де Та проліски дарують жовте й синє. І місто в золотому ластовинні Просвітлене і зовсім молоде» (с. 86). Або: «Листя осіннього схлипи. Бруку розцвічена ртуть. Харківський вечір. І липи Сумно Сумською плывуть» (с. 94).

Любов до рідної землі, до матері, до коханої жінки... «Головним багатством землі» є «князівство любові», — відзначає Людмила Єлисеєва (с. 136). Адже поет, висвітлюючи будь-яку тему, «завжди пише про любов» (Рита Логачова, с. 76). Леонід Тома підкреслює, що «любов здатна мить перетво-

рити на вічність», і відзначає майстерність Романовського-поета простими словами глибоко передати любов до Батьківщини, до матері, до коханої (с. 129). За визначенням Л. Томи, В. Романовський є «одним з тих, хто відчуває і славить красу творіння, красу рідної землі» (с. 129).

О. А. Марченко (1937–2010) у відгуку на збірку поезій В'ячеслава Романовського «Благовіст» (1993) зазначив: «Прозорий у почуттях, часом цнотливий, обережний і делікатний, поет пише про кохання так, як до цього звик наш народ — осіянно і добродушно. Без чорнослів'я, сонячно, з вірою в альфу й омегу людської моралі» (с. 25).

Тема любові, кохання найбільш повно відбилася в четвертій книзі В. Романовського — «Князівство любові» (Харків: Майдан, 2000), що викликала широкий резонанс. Як відзначила Тетяна Базилевська (Гончарова), у цій книжці ми бачимо «сповідь автора, його переживання і болі за долю України, рідної Слобожанщини». Отже, любов ліричного героя до великої й алої батьківщини викликає не тільки радість і захоплення, а й сум і страждання. «Поета хвилює, — підкреслює Т. Базилевська (Гончарова), — доля творчої особистості у державі, яка забула і про письменника, і про художника, актора і музиканта» (с. 85).

Говорячи про це, Т. Базилевська (Гончарова) (с. 85) цитує тепер добре відомі багатьом читачам рядки В. Романовського: «Земля багата, а люди бідні, Неначе діти твої нерідні. І незалежна, і самостійна Для горлохватів — корова дійна. Невже терпець твій — гінка раїна? Велична, славна, ти ж — Україна!». І все ж це найрідніша земля, Батьківщина: «Ніде нема такого раю. Нехай сьогодні я бідняк, Та все довкіл мені — рідня, Від трояна до небокраю».

В усіх своїх книжках В. Романовський оспівує любов, яку ліричний герой, за визначенням В. Калашника, відчуває не тільки до рідної землі, а й до матері, до коханої жінки (с. 126). Це зазначають також Юрій Стадніченко (с. 7–8), Римма Катаєва (с. 13–14), Володимир Верховень (с. 18), Микола Артамонов (с. 41–43), Дмитро Коробов (с. 53–55), Анатолій Перерва (с. 108, 113), Леонід Тома (с. 129) та інші рецензенти. Т. Базилевська (Гончарова) бачить у книжці В. Романовського «Князівство любові», поряд з «чіткою громадянською позицією поета-патріота, який любить той край, де він живе», ще й «зізнання поета у любові до її Величності Жінки, Матері, Коханої» (с. 86).

Найбільш проникливо й докладно простори «князівства любові» В. Романовського проаналізував, з нашого погляду, Ігор Михайлин (с. 89–105). Його рецензію на четверту книжку В. Романовського «Князівство любові» названо «Ландшафт князівства любові» (2001). За словами І. Михайлина, це й пейзажна лірика з «виразними філософськими мотивами», «громадянською напругою» та інтимним підтекстом на тлі «земної краси» Слобожанщини, і «простір іншої краси — жіночої», і пошук у коханні «гармонії, виявів краси людських стосунків» (с. 91–96).

Саме тому ліричний герой, створюючи «мелодію для голосу й *серця*» (Микола Артамонов, с. 81), *серцем* тягнеться до людей (Іван Мірошніченко, с. 9).

Отже, як відзначають Т. М. Шарова і Ю. В. Саєнко, гуманістичний пафос є органічним для лірики В. Романовського, який «своїми поетичними творами досягає найвищих вершин духовності» (с. 179). «Для нього жінка, — продовжують автори розвідки «Особливості поетичної майстерні В'ячеслава Романовського», — подруга, кохана, дружина, і, передовсім — богиня! І саме про неї і для неї складає він “величний гімн жіночності і вроди”. Для ліричного героя самотньої творчості поета любов — це свято, “зоряний політ” у феєричну ніч нестямного кохання» (с. 179).

Не залишили рецензенти поза увагою й пісенний альбом «Матіолові вечори», створений В. Романовським у співавторстві з композитором Борисом Михайловським і співачкою Людмилою Рубан-Михайловською. На вірші В. Романовського написали пісні Олександр Аулов, Володимир Гайдамака, Микола Воловик, Ольга Цехмістро, Валентина Шаровська, Олександр Щербак та ін. (с. 177).

Бібліографія (23 позиції) включає в себе поетичні збірки, книжки віршів, есеї та бесіди В. Романовського (с. 194–195).

Біографічна довідка дуже стисла й повною мірою доповнює літературний портрет поета (с. 196–198).

Книжку добре видано. Відзначмо художнє оформлення Володимира Носаня. Технічний редактор книжки — Євгенія Онишко.

«Понад два десятки книг, — говориться в анотації до “Дива його поезії”, — вийшли в світ із-під пера харків'янина В'ячеслава Романовського, лауреата літературних премій імені Василя Мисика, Пантелеймона Куліша, Олександра Олеса, Михайла Чабанівського, Петра Василенка, Олександра Масельського». Завдання рецензованої книжки — «не стільки узагальнити написане, скільки збудити інтерес читача до творчої особистості слобожанського поета-лірика, який працює в літературі добрих півстоліття» (с. 2). Це завдання, з нашого погляду, виконано повною мірою. Збірник «Диво його поезії» можна назвати вишуканим дороговказом поетичного князівства В'ячеслава Романовського.

«Нові поезії дають підстави сподіватися на нові збірки, нові пісні. На маленькі свята. Для автора. І для нас, його читачів». Ці слова Віктора Бойка (с. 113), датовані 2005 роком, напрочуд актуальні й зараз. Відзначмо, зокрема, що після видання книги «Диво його поезії» побачили світ нові збірки поезій В. Романовського, серед яких «Аромат припізненого цвіту: вибрана лірика і нові поезії» (Харків : Федорко, 2022. 380 с.) і «Незламна!: поетичний щоденник із російсько-української війни» (Харків : Майдан, 2023. 116 с.).

Практична цінність книги «Диво його поезії» видається очевидною. Це не тільки чудовий подарунок поціновувачам сучасної української поезії. Основні положення збірника можуть бути використані в дослідженнях із сучасної української поезії та художнього стилю сучасної української літературної мови, а також у процесі викладання курсів сучасної української літератури, історії української літератури, сучасної української літературної мови, стилістики української мови, історії української літературної мови тощо в закладах вищої освіти України.

ГЛУЩЕНКО Володимир Андрійович,

доктор філологічних наук, професор кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету; Слов'янськ-Дніпро, Україна;
e-mail: sdpunauka@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2394-4966>

Volodymyr A. GLUSHCHENKO,

Doctor of Science (Linguistics), Professor of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University; Sloviansk-Dnipro, Ukraine;
e-mail: sdpunauka@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2394-4966>

Рецензію отримано 9.10.2024 р.

СТОРІНКА ПАМ'ЯТІ

ПАМ'ЯТІ АНАТОЛІЯ ЄВГЕНОВИЧА ІЛЛЯША (24.08.1939–3.10.2024)

24 серпня 2024 року мало б виповнитися 85 років багаторічному завідувачу кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців, кандидату філологічних наук, доценту Анатолію Євгеновичу Ілляшу. На жовтень 2024 року припадають і десяти роковини від того, як Анатолій Євгенович відійшов у засвіти.

Випускник філологічного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1967 року, учень і науковий послідовник відомого літературознавця професора Михайла Олександровича Левченка, Анатолій Євгенович Ілляш керував кафедрою протягом 26 років, з 1988 по 2014 рік, заклавши і утвердивши такі міцні гуманістичні традиції, які і сьогодні, у надзвичайно складних умовах, набувають особливого, вкрай важливого значення.

Професіонал своєї справи, Анатолій Євгенович поєднував у собі вроджену інтелігентність, шляхетність, витончений аристократизм. Вишукано красивим і статним він був і ззовні.

Таким же вишуканим і інтелігентним був і колектив кафедри, який Анатолій Євгенович формував дуже старанно. Цілком неможливими при ньому були такі речі, як байдужість, заздрість, приниження і т. ін. Його турбота про викладачів, надзвичайно дбайливе і шанобливе ставлення до них сьогодні вражають. Пам'ятаю, як він ходив разом зі мною в банк оформлювати зарплатну картку співробітника, щиро радів кожній науковій статті, що вийшла друком, підтримував підготовку навчально-методичних праць, що готувалися на той час, надихаючи на творчий по-

шук, відкриття нових, евристичних підходів у поєднанні з фундаментальними методологічними традиціями.

На кафедру я прийшла кандидатом наук, і з першого дня роботи Анатолій Євгенович не лише націлював мене на отримання вченого звання доцента, а й усіляко допомагав у цій важливій справі. На жаль, вчене звання я отримала вже після його смерті, кількома місяцями пізніше. Проте, після того як невдовзі сама стала керувати кафедрою, побачила в документах підготовлений Анатолієм Євгеновичем докладний проєкт відгуку на мою відкриту лекцію, написаний ним власноруч. Через хворобу Анатолія Євгеновича лекцію я провести не встигла (вона була проведена пізніше вже під керівництвом іншої завідувачки), але тему і план лекції Анатолію Євгеновичу надавала, і, читаючи відгук, була вражена його вдумливим і глибоким ставленням до поставленої проблеми. Він усе планував завчасно!

Не дивно, що щиросердна турбота і шанобливе ставлення до співробітників знаходили відповідний відгук із боку викладачів, викликали почуття глибокої поваги, вдячності і любові. Пригадую, як на початку нового, 2012–2013-го навчального року Анатолій Євгенович проходив конкурс. Зважаючи на вік Анатолія Євгеновича, кафедра начебто мала продовжити з ним контракт не більше ніж на три роки, але жоден зі співробітників не міг уявити собі, що Анатолія Євгеновича можна рекомендувати на такий невеликий термін, тому після слів вдячності та максимально високої оцінки професійної діяльності й особистих якостей Анатолія Євгеновича (а саме з такою оцінкою виступив кожен! викладач на той час доволі великої за складом кафедри) звучали пропозиції продовжити контракт «щонайменше на 5 років!», «на 10 років!», «довічно!»

Надзвичайно делікатним Анатолій Євгенович був і в роботі зі студентами. Пам'ятаю, як вразили мене його слова, коли я прийшла до нього поскаржитись на аспіранта з однієї з арабських країн,

який час від часу не відвідував заняття: «Не прийшов — значить, не мав можливості. Представники цих культур завжди дуже відповідальні!». До речі, Анатолій Євгенович особисто організовував першу зустріч іноземного стажиста з викладачем. Його доброзичливість, висока загальна культура, вміння встановити контакт, «відчути» людину відразу прихилили до себе, надавали «поштовх» до плідної і творчої праці. Іноді Анатолій Євгенович ненав'язливо пропонував матеріали для занять, які завжди виявлялися надзвичайно цікавими, оригінальними, навіть вишуканими. Наприкінці курсу зазвичай дарував щось на пам'ять стажистові: книжку, листівки з місцевими краєвидами тощо. Цю звичку я успадкувала саме від Анатолія Євгеновича. У мене зберігся список стажистів і аспірантів, з якими я працювала індивідуально в ті незабутні часи, з 2012 по 2014 рік (до речі, за часів керування кафедрою Анатолієм Євгеновичем численні стажисти, які проходили підготовку на кафедрі, опановували мову за індивідуальною програмою, розробленою з урахуванням потреб і рівня володіння мовою щодо кожного окремого стажиста). Ось цей список: Франко Гальдіні (Італія), Ріс-то (Фінляндія), Томас Ван Екхауд (Бельгія), Стірлінг Баглер (Сполучені Штати Америки), Кіара Міссікофф (Італія), Кеті Харрісон (Англія), Сара ді Фурія (Італія), Еріко Періко (Італія), Мохаммед Аяд (Лівія), Алі Мурат (Турція).

Сьогодні, озираючись назад, розумію, наскільки всім нам пощастило не лише зустріти Анатолія Євгеновича на своєму життєвому шляху, але й працювати під його керівництвом. Упевнена, що Анатолій Євгенович Ілляш назавжди залишиться в серцях тих, хто його знав, взірцем справжнього керівника, професіонала своєї справи, яскравої особистості, гідної та порядної Людини.

Низкий уклін і світла пам'ять Вам, дорогий Анатолію Євгеновичу!

Наталія Георгіївна АРЕФЬЄВА,

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри прикладної лінгвістики,

завідувачка кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у 2015–2016, 2021–2022 роках.

Українською і англійською мовами.

Згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 429 від 22.02.2024 р. науково-теоретичний часопис з мовознавства «Мова» є збірником, що зареєстрований як друковане медіа з ідентифікатором R30–02990.

Журнал (збірник) «Мова» постановою президії ВАК України № 1–05/6 від 12 червня 2002 р. включено до переліку № 10 наукових фахових видань України. Тричі перереєстровано: Постановою президії ВАК України № 1–05/8 від 22.12.2010 р.; Наказом МОН України № 1328–05/8 від 21.12.2015 р.; Наказом МОН України № 409 від 17.03.2020 р. журнал «Мова» включено до переліку фахових наукових видань категорії «Б».

З 2014 р. журнал «Мова» індексують у міжнародній науково-метричній системі Index Copernicus (ICV за останні роки: 2020, 2021 : 100,00, 2022 : 96,76), а також у науково-метричних системах Ulrich's Periodicals Directory, Ukrainian Scientific Journals (USJ), Google Scholar, Slavic Humanities Index. Журнал «Мова» входить до бібліометричних інформаційних баз «Україніка наукова», Scientific Periodicals of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Slavic Humanities Index. Зміст статей журналу відображено у випусках українського реферативного журналу «Джерело». Журнал «Мова» є учасником міжнародного проекту громадських знань Open Journal Systems.

Докладну інформацію про вимоги до оформлення статей і рецензій у часописі «Мова», а також архів номерів із повними текстами статей і рецензій розміщено на вебсайті: www.mova.onu.edu.ua

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Протокол № 5 від 19.11.2024 р.).

Тираж 100 прим. Зам. № 181.

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 113, м. Одеса, 65058, Україна
Телефон / Phone: +38 096 496–64–06; +38 095 866–32–87 Факс / Fax: +38 (048) 746–51–14
E-mail: stepanov.odessa@gmail.com; stepanov175@163.com; n.arefieva@onu.edu.ua;
Вебсайт часопису «Мова»: www.mova.onu.edu.ua

Видавництво і друкарня «Астропринт». м. Одеса, 65091, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855
e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ISSN 2307–4558; ISSN 2414–9489. Мова. 2024. № 42. 1–90.